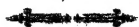

ચોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદ

તા. ૨૭-૨૮-૨૯ ઓગસ્ટ ૧૯૨૦ ના રોજ અમદાવાદમાં

રા. અબ્બાસ તૈયબજીના પ્રમુખપણા નીચે થયેલી

બેઠકનો હવાલો.

અમદાવાદ)

] સં. ૧૯૭૪

ગુજરાત રાજકીય મંડળ

અમદાવાદ.

કિંમત ૦-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
રામઢાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૯૨૭૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૨૬૮

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ યોશ ગુજરાત રાજકીય

નિબંધ

વિષય ક્રમ ૨૩૬૧ નં- ૨૨ ન ૧૪૨૦

ચોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદ-અમદાવાદ.

પ્રથમ દિવસ.

(તા. ૨૭, ઓગસ્ટ-૧૯૨૦.)

ગુજરાતના પાટનગર-અમદાવાદમાં ચોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદની બેઠક તા. ૨૭-૨૮-૨૯ ઓગસ્ટ, ૧૯૨૦ને દિવસે મળી હતી. પ્રથમ દિવસે બેઠકના ત્રણ વાગે કામકાજ ચરૂ કરવાનું હતું પરંતુ બે વાગતામાં તે મંડપ ચીકાર ભરાઈ ગયો હતો અને વધારે ગરદી થતી અટકાવવા માટે પ્રેક્ષક વર્ગની રૂ. ૧ ની ટીકીટી બંધ કરવી પડી હતી. લગભગ અઢી વાગ્યાથી અગ્રેસરો એક પછી એક આવવા લાગ્યા હતા, જેમને સંબોજનો હર્ષનાદ અને તાળીઓથી વધાવતા હતા. મહાત્મા ગાંધીજી અને જોડાના શૌકતઅલી આવી પહોંચતા “ મહાત્મા ગાંધીજીની જય ! અને “ અલ્લાહો અકબર ” ની જયધ્વનીથી તેમને સત્કારવામાં આવ્યા. તેજ પ્રમાણે પરિષદના પ્રમુખ મી. અબુબાસ તૈયબજીને પણ તાળીયો અને “ અલ્લાહો અકબર ”ની ગર્જનાથી વધાવી લેવામાં આવ્યા.

પ્રારંભમાં રા. વિષ્ણુશાસ્ત્રી દિગંબર અને મંડળીએ વંદેમાતરમ્ અને ભારત હમારા દેશ હૈ એ બે કવનોંથી મંગળાચરણ કર્યું. તે પછી “ સારી જહાંસે અઝ્ઝા હિંદુસ્તાં હમારા ” નું ગીતિકાવ્ય ગવાયું. વંદેમાતરમ્ બ્યારે ગવાતું હતું ત્યારે આખી સભાએ ઉભી થઈ એક ચિત્તથી બક્તિપૂર્વક શ્રવણ કર્યું હતું.

ભારત હમારા દેશ હૈ હિત ઉસકા નિશ્ચય ચાહેંગે;
ઉસકે હિતકે કારણે, હમ કુછ ને કુછ કર જાયેંગે.
ભારત હમારી માતૃભૂમિ, ઉસકા ત્રણ હમપર બહુત;
ઉસકે મીઠાને કે લીએ, હમ કુછ ને કુછ કર જાયેંગે.
ભારતકી દુઃખપ્રદ અવનતિ પર કયોં ને અશ્ર બહાવેંગે,
ઉસકે હટાને કે લીએ હમ કુછ ને કુછ કર જાયેંગે.
ધર્મ વિદ્યા એર ધનસે ઉન્નતિ ભારતકી હોવે,
ઉસ ઉન્નતિકે માર્ગમેં હમ કુછ ને કુછ કર જાયેંગે.

વંદેમાતરમ્.

સુખલાં સુશલાં મલયજ શીતલામ્
શુભજ્યોત્સ્ના પ્રલકિત મામિનીમ્
કુલ કુસુમિત દુર્મહલશોભનીમ્
સુહાસિનીમ્-ધનધુર ભાષિણીમ્
સુખલાં-વરલાં

માતરમ્

સમ કોટી કંઠ કલકલ નિનાદ કરાશે
 દ્વિસમ કોટી ભુજવૃત્ત ખરકરવાશે
 અબલા તુમી કશિ માય બલે
 બહુબલ ધારિણીમ્
 નમામી તારિણીમ્
 રિપુદલવારિણી-

માતરમ્

તુમિ વિદ્યા તુમિ ધર્મ
 તુમિ હૃદય તુમિ મર્મ
 તુમિ પ્રાણ શરીરે.
 તુમિ જનની બાહુથી શક્તિ
 તુમિ હૃદયથી ભક્તિ
 સ્થાપિયલી તુમી મે ભૂતિ
 મંદિરે મંદિરે-

માતરમ્

ત્યારબાદ પરિપક્વતા કાર્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો. સ્વાગતમંડળના પ્રમુખ
 ના. વલ્લભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલે નીચેનું ભાષણ વાંચી સંભળાવ્યું:—

ચોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદના સ્વાગત મંડળના

પ્રમુખ રા. વલ્લભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલનું

ભાષણ.

પ્રતિનિધિબન્ધુઓ, ભાઈઓ અને બહેનો,

સ્વાગત મંડળ તરફથી તોમજ અમદાવાદની સમગ્ર પ્રજા તરફથી હું આજે આપને અંતઃકરણપૂર્વક આવકાર આપું છું. સામાન્ય રીતે આ પરિષદ વર્ષને અતે દીવાળીના અરસામાં ભરવાની પ્રથા છે, પરંતુ મહત્વના અને અણુધાર્યા સંમેલોને લીધે તેની આ બેઠક વહેલી બોલાવવાની જરૂર પડી છે. તેથી ટુંક સમયમાં અને વરસાદની મોસમમાં પરિષદને અંગે કરેલી ગોઠવણીમાં આપને કંઈક ને કંઈક ખામીઓ જણાઈ આવશે અને તેથી કેટલીક અગવડો વેઠવી પડશે તે સારૂ સ્વાગત મંડળ તરફથી હું આપની દરગુજર ચાહું છું.

અમદાવાદ એ ગુજરાતનું પાટનગર છે. એની પ્રાચીન બહોળલાલીના ઇતિહાસમાં ઉતરવાનો આ સમયે કસો ઉપયોગ હું જોતો નથી. વેપાર ઉદ્યોગનું એ મથક છે પણ હાલના સમયમાં એની મહત્તા તો પવિત્ર આબરમતીને કાંઠે આવેલા સત્યાગ્રહાશ્રમમાં રહેલી છે. ગુજરાત રાજકીય પરિષદનો પાયો નાંખનાર અને હિન્દુસ્તાનના રાજકીય જીવનના ચાલતા આવેલા પ્રવાહની દિશા બદલનાર કર્મવીર મહાત્મા ગાંધીજીએ સાબરમતીને કાંઠે વાસ કરી અમદાવાદને જેવું દીપાબ્ધું છે એવું તે કશાથી દીપ્તું નથી. 'નવજીવન' દ્વારા ગુજરાતની પ્રજામાં સત્ય અને અહિંસાનું સિંચન તેઓ કરી રહ્યા છે, અને 'યંગ ઇન્ડિયા' મારફત આખા ભારતવર્ષને નિંદ્રામાંથી જગાડી સ્વમાન અને સ્વધર્મનો મંત્ર શીખવી રહ્યા છે. સારા હિન્દુસ્તાનની આંખ આ સમયે ગુજરાત ઉપર છે. એવા કટોકટીના સમયે ગુજરાત કયો માર્ગ ગ્રહણ કરે છે તે સૌ જોઈ રહ્યું.

ભારતની ભીડને પ્રસંગે સ્વરાજ્યની લડતના સેનાપતિ લોકમાન્ય બાળ ગંગાધર ટિળક આપણને છોડી ચાલ્યા ગયા, એમની ખોટ કોણ પૂરી પાડી શકે એમ છે? “સ્વરાજ્ય મારો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે અને હું (તેની ભીખ માગવાનો નહીં પણ) તે લેવાનો” એ એમના જીવનનો મહાન સિદ્ધાન્ત હતો. અને સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે ભારે સંકટો ઉઠાવીને તેઓ અંત-કાલ સુધી નીડરતાથી લડ્યા. હિન્દુસ્તાનમાં અંગ્રેજી અમલ પછી નોકરશાહી સાથે તેનાં પોતાનાં જ હથિયારથી જીવલેણ લડત ચલાવનાર એવો બીજો કોઈ મહાન લડવૈયો આજ સુધી મળ્યો નથી. એમની અગાધ વિદ્વત્તા, એમનું નિર્ભળ ચારિત્ર્ય, એમની નમૂનેદાર સાદાઈ, એમની વીરોચિત નીડરતા, એમની અનન્ય દેશભક્તિ અને સૌથી વધારે તો ભારતવર્ષમાં તેમણે જગાવેલો સ્વરાજ્યનો ધ્વનિ એ એમણે આપણે માટે મૂકેલો વારસો છે. તેનો આપણે જેમ ઉપયોગ કરીશું તેમ તે વધતો જશે. રાજા મહારાજાઓનાં અવસાન ભૂલાઈ ગયાં અને ભૂલાઈ જશે પણ સ્વર્ગસ્થ લોકમાન્ય ટિળક હિન્દ-વાસીઓના હૃદયમાં ચિરકાલ વાસ કરી રહેશે. સત્તાધીશોની સત્તા તેમના મૃત્યુ સાથે જ સમાપ્ત થાય છે જ્યારે મહાન દેશભક્તોની સત્તા તેમના મૃત્યુ પછીથી જ ખરો અમલ ચલાવે છે, પ્રજા તેમના જીવનનું અનુકરણ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમના શુભ ગાય છે અને અહોનિશ તેમનું સ્મરણ કરે છે. પ્રજા ઉપર તેમનો કેટલો પ્રેમ હતો તેનો પૂરાવો એમના અવસાન વખતે મુંબાઈની ચોપાટી ઉપરની મહાન મેદનીએ આપ્યો છે એવો કોઈની ઠલમ આપી શકે એમ નથી. આ પરિષદનું કાર્ય શરૂ થતાં પહેલાં આ મહાન નરના અવસાનનો શોક પ્રદર્શિત કરવાનો ઠરાવ કરવાની આપણી ફરજ છે.

ખિલાફત અને પંજાબના પ્રકરણથી દેશમાં જે ગંભીર સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ છે તે વિષે વિચાર કરવાને બનારસમાં “એલ ઇન્ડિયા કોન્ગ્રેસ કમિટી” મળી. અસહકારના વિષય ઉપર આ કમિટીએ ખૂબ ચર્ચા કરી અને છેવટે આ મહાન વિષયનો નિર્ણય કરવા ખાસ કોન્ગ્રેસ બોલાવવાનો ઠરાવ કર્યો. કલકત્તામાં આવતા અઠવાડિયામાં કોન્ગ્રેસ મળશે તે પહેલાં હિન્દુસ્તાનની પ્રજાએ અસહકારના વિષય ઉપર ખૂબ વિચાર કરી પોતાનો મત કોન્ગ્રેસને બહાર કરવો એવો કમિટીએ ઠરાવ કર્યો છે. તેથી આ પરિષદ વહેલી ભરવામાં આવી છે. આ મહાન પ્રશ્નનો વિચાર ગંભીરપણે થવો જોઈએ. રાજકીય ચળવળનો પ્રવાહ વર્ષો થયાં એકજ દિશામાં વહેતો આવ્યો છે, અનેક દારણોથી તે પ્રવાહનો જોસ વધતો ગયો છે, મહાન સુદ્ધના પરિણામે તેની ગતિમાં ભારે બળ આવ્યું છે. અસહકારનો માર્ગ ચાલતી આવેલી દિશાથી વિરુદ્ધ છે અને ભારે જોસથી ચાલતા આવેલા

પ્રવાહને તે દિશામાં લઇ જવાનો મહાન પ્રશ્ન આપની સમક્ષ રજુ થયો છે. અસહકાર એ પ્રબળ અને રાજ્યબળ વચ્ચે નીતિ, નિયમ અને મર્યાદામાં રહીને ચલાવવાનું મહાન યુદ્ધ છે. એ યુદ્ધમાં બંનેના બળની કસોટી રહેલી છે. યુદ્ધના નિયમોનું બંને પક્ષ પરિપૂર્ણ પાલન કરે તો એમાં એકે પક્ષને શુભાવવાનું નથી. જીતનારને તો ખોવાનું હોય જ નહિ. ખરી રીતે તો ઉભય પક્ષને એમાંથી ઘણું મેળવવાનું છે. આ મહાન લડતનાં પરિણામ જેટલાં સુંદર છે તેટલી જ તે લડત કઠણ છે. શસ્ત્રબળ અને બુદ્ધિબળથી સારી આલમમાં જેણે ખ્યાતિ મેળવી છે, જર્મન જેવી સમર્થ પ્રબળે જેણે હમણાંજ મહાત્ કરી છે અને જીત ઉપર જીતના પરિણામે જે ઉન્નત બનેલી છે તે સરકારની સામે માથું ઉચકવું તે સહેલું કેમ હોઈ શકે ? એમાં તો ભારે દુઃખ અને ભોગ આપવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. એમાં ભારે તાલીમની જરૂર છે. આ વિષયનો વિચાર કરવા આપણે આજે મળ્યા છીએ. અસહકારની તરફના તેમજ તેની વિરુદ્ધના-બંને વિચારનાને આશરૂપૂર્વક નોતરવામાં આવ્યા છે ઉતાવળ અને અધીરાઈથી આ સવાલનો નિર્ણય લાવવાનો નથી. ઉભય પક્ષને બળ ધીરજ અને સભ્યતાથી સાંભળવાની જરૂર છે. સ્વરાજ્ય ઇચ્છનાર પ્રબળ પ્રબળતાના કોઈ પણ પક્ષનો અનાદર કરી શકતી નથી. સર્વ પક્ષનું અંતિમ લક્ષ્ય તો એક જ છે. ફક્ત સાધનોની પસંદગીમાંજ મતભેદ છે. એવો મતભેદ પ્રમાણિક હોય એમાં શંકા કેમ લાવી શકાય ? વિરુદ્ધ વિચારનો પક્ષ જેમ નહાનો હોય તેમ તે પક્ષને વધારે વિનયથી સાંભળવાની અને તેના ઉપર વધારે શાંતિથી વિચાર કરવાની જરૂર છે. વિરુદ્ધ પક્ષ ન હોય તો વાદવિવાદ કે અર્થાને અવકાશજ રહેતો નથી. કેવળ બહુમતિના બળના શુભાનથી વિરુદ્ધ પક્ષની અવગણના કરનાર કે તેને તરછોડનારને પોતાનો મત બળવાન સરકાર પાસે સ્વીકારાવવાનો દાવો કરવાનો શો અધિકાર છે ? આ પરિષદ આ ગંભીર સવાલનો ફડકો તેને ઘટના વિવેક અને વિચારપૂર્વક કરે એવી મારી વિનંતિ છે.

સને ૧૯૧૪માં યૂરોપમાં યુદ્ધ શરૂ થયું તે વખતે તે યુદ્ધમાં ઇંગ્લંડને કંઈ સ્વાર્થ નથી, ઇંગ્લંડને લડાઈ કરવાની ઇચ્છા નથી, જર્મનીએ લડાઈમાં ઉતરવાની તેને ફરજ પાડી છે, નાના નાના રાજ્યોની સ્વતંત્રતાના બચાવની ખાતર તેમજ સત્ય અને ન્યાયની ખાતર ઇંગ્લંડને તરવાર ખેંચવી પડી છે, એમ કહેવામાં આવ્યું. રજીસ્ટ્રારમાં દિંદના લાખો સિપાહીઓ યૂરોપ, આફ્રિકા અને એશિયાના બુઢા બુઢા મેદાનમાં પોતાનું લોહી રેડવા ગયા. આ-બુનિકસમયમાં હિન્દુસ્તાનના જેવી ગરીબાઈ પૃથ્વીના પડ ઉપર કોઈ જગ્યાએ ભા-ગ્યેજ દેશે. તેમ છતાં પોતાનાં કરોડો બાળકોને ભૂખે મરતાં રાખી દોઢ અમજ

રૂપિયાની હિંદે ઈંગ્લંડને ભેટ કરી, કરોડો રૂપિયાનો કાચો માલ અને ખીજી લડાઈની સામગ્રી હિંદુસ્તાનમાંથી લઈ જવામાં આવી. જે હિંદની વફાદારીને માટે ભારે શંકાઓ રાખવામાં આવતી હતી તે હિંદની આવી અણુધારી વફાદારી જોઈ ખુદ ઈંગ્લંડની પ્રજા આશ્ચર્યચકિત બની. લડાઈ દરમિયાન કોઈ પણ તકરારી વિષયની ચર્ચા નહિ કરવાની હિન્દી સરકારની સલાહ આપણા આગેવાનોએ ઘણીજ ખુશીથી સ્વીકારી. પ્રેસ એક્ટ, ડિફેન્સ એક્ટ ઇન્ડિયા એક્ટ અને સીડિસ્થસ મીટિંગ્સ એક્ટનો દુરૂપયોગ થયો તે પણ સહન કરી લીધો. ભારતી અને વોરલોનના કામમાં જીલમ થતો જોયો પણ કોઈએ મહાંમાંથી વરાળ સરખી પણ કાઢી નહિ. ચેમ્બરથી સહુને ચુપ રહેવાની સલાહ મળી. હિન્દી અને ગોરા સિપાઇને સરખા હક્ક આપવાની શરતે મદદ કરવાની સલાહ અયોગ્ય ગણાઈ. ડાહ્યા અને વિચક્ષણ આગેવાનોએ સામ્રાજ્યને અણીને પ્રસંગે મદદ આપતાં કોઈ પણ ભતની શરત કરવી એમાં ખાનદાનીના ભાંગનો દોષ જોયો, એમાં હિંદનું ભૂષણ નથી એમ માન્યું, બ્રિટિશ પ્રજાની ઉદારતા અને ન્યાયબુદ્ધિ ઉપર તેમજ બ્રિટિશ પ્રધાનોનાં પ્રસંગોપાત ઉચ્ચારેલાં ઉદાર વચનો ઉપર અતિશય વિશ્વાસ રાખ્યો. આપણા સુસલમાનભાઈઓએ તો વફાદારીની હદ વાળી. સુસલમાન કોમની બે આંખ સમાન અલીભાઈઓને લડાઈની શરૂઆતથીજ તે લડાઈ પૂરી થતા સુધી અટકાવમાં રાખ્યા અને કેટલાંયે 'સુસલીમ પત્રો પ્રેસ એક્ટના લોગ થઈ પડ્યાં, છતાં ખુદ ટર્કીની સામે હજારો બહાદુર સુસલમાનોએ ઈંગ્લંડના વડા પ્રધાનના અને ખીજા પ્રધાનોના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખી પોતાના પ્રાણ ખોયા.

અંતે લડાઈ પૂરી થઈ, સામ્રાજ્યની જીત થઈ. પરિણામે આપણને શું મળ્યું તેનો હિસાબ તપાસીએ. લડાઈ બંધ થઈ કે તરતજ હિન્દી સરકારે હિન્દના હિતને નામે વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો જડમૂળથી નાશ કરે એવા રેલેટનામથી એળખાતા કાયદાની ભેટ અતિશય આગ્રહપૂર્વક કરી. હિન્દુસ્તાન વિસ્મય પામ્યું; દેશમાં એક છેડેથી ખીજા છેડા સુધી હાહાકાર વર્ત્યો. જે વખતે આખી દુનિયામાં આત્મનિર્ણયના સિદ્ધાંતની વાતો ચાલી રહી હતી તે વખતે ઝુઠ્ઠીભર પરદેશીઓએ ડહાપણના ઇજારાનો દાવો કરી, એકત્ર પ્રજામતને તિરસ્કાર કરી, હિન્દને પરતંત્રતાની બેડીઓ પહેરાવવાની ધૂણત કરી. ભીડને પ્રસંગે સામ્રાજ્યને મદદ કરતાં શરત કરવામાં ખાનદાનીના ભાંગનો દોષ જોનારાઓની સલાહને પણ તરછોડી. સરકારે પોતે નીમેલા કાઉન્સિલના સભાસદો જે હંમેશાં દરેક કામમાં સરકારના પક્ષમાંજ ઉભા રહેનારા, તેમની પણ સલાહ આ પ્રસંગે વ્યર્થ ગઈ. આ અવિચારી પગલું ભર્યું તેનાં પરિણામ જગજહેર છે. પંબજના

હાકેમની જીલમી રાજનીતિના ભાર નીચે કચકાયલી પ્રજા બળી રહેલી હતી. રેલેટ કાયદાની સામે ચાલતી ચળવળ જોરથી દાબી દેવાની નીતિ અહીં કરી સરકારે બળતામાં ઘી હોમ્યું. મહાત્મા ગાંધીજીને પંબજમાં જતા અટકાવ્યા, અમૃત-સરના આગેવાનોને અલોપ કરી દીધા. પરિણામે પ્રજાનો કેટલોક ભાગ ગાંડો બની ગયો અને ક્ષણિક ગાંડપણમાં એણે અનેક અત્યાચારો કર્યા. ગુસ્સાના આવેશમાં જાન ભૂલી જઈ લે-કોએ કરેલા અત્યાચારોનો આપણે બચાવ નથી કરી શકતા. સરકાર તે અત્યાચારો અટકાવવાને બદલે સખ્તાઈથી કામ લે અને અપરાધીઓને દોષવાન હવે સજા કરે એમાં કાંઈ ખોટું કહેવાય નહિ. નિર્દોષ માણસોનાં ખૂન થાય, સરકારી મકાનો બળાય, દેવળો બળાય, સ્ત્રીઓ ઉપર હુમલા થાય, ત્યારે સરકાર ગુસ્સે થાય અને કેટલેક અંશે સખ્તાઈની મર્યાદા સાચવી ન શકે તે સમજી શકાય તેમ છે. અત્યાચારોના પ્રમાણમાં પંબજમાં સરકારે સખ્તાઈ કરી હોત તો આપણે બોલવાનું રહેત નહિ. પણ સરકારે તો જીલમ કરવામાં કંઈ મળ્યા રાખી નહિ. કોઈ સુધારા રાજ્યના ઇતિહાસમાં પ્રજા ઉપર આવેા જીલમ કર્યાનો દાખલો જોવામાં આવતો નથી. જર્મનીએ ગેટ્લિયમમાં કરેલા અત્યાચારોને તે ભૂલાવે તેવો છે. આ અત્યાચારોની જવાબદારીમાંથી અપરાધી અમલદારોને બચાવવાને ખાતર સરકારે મુકિતનો કાયદો પસાર કર્યો, ત્યાર પછી આ પ્રકરણની તપાસ કરવા કમિટી નીમાઈ. આવી કમિટીઓના ન્યાયમાં શ્રદ્ધા રાખનારાઓએ કકળતી પ્રજાના પોકારને શાંત કરી દીધો અને સૌને તે કમિટી ઉપર આસ્થા રાખવાની સલાહ આપી. સુરતની પરિષદ વળતે એજ કારણ આગળ ધરી નામદાર વાઈસરોયને પાછા બોલાવી લેવા બાબતનો ઠરાવ બંધ રખાવ્યો. એ કમિટીએ ઢાંકપીછેડો કર્યો. સરકારે પસંદ કરેલા ત્રણે હિંદી ગૃહસ્થો એકમતે જુદા પડ્યા અને કમિટીમાં શ્રદ્ધા રાખનારાઓનાં મોંઢાં બંધ થઈ ગયાં. વરિષ્ઠ કોર્ટમાં ન્યાય આપવાને સર ચિમનલાલ સેતલવાડ લાયક ગણાયા પણ કાળા ગોરાની વસ્ત્રે ન્યાય કરવામાં એમની શક્તિ ઉપર ભરોસો મૂકાયો નહિ. કમિટીમાં નીમાતા પહેલાંજ સર ચિમનલાલે સત્યાગ્રહની વિરૂદ્ધ પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા હતા એટલે એમના રિપોર્ટમાં સત્યાગ્રહની વિરૂદ્ધ જે લખાણ છે તેથી કોઈને અચંબો નહિ થાય. પણ સરકારને તો એ રિપોર્ટનો તેટલોજ ભાગ પસંદ પડી ગયો. તેનો ઉપયોગ પણ થયો અને હજી થશે. આમની સલા એ બ્રિટિશ ન્યાયની છેલ્લી અદાલત છે. ઇશ્વરના અસ્તિત્વ કરતાં બ્રિટિશ ન્યાયમાં વધારે આસ્થા રાખનાર આ દેશમાં પડેલા છે. આમની સલાએ તેમના અંધકારનાં પડળ ઉઘાડી નાંખ્યાં. કોઈ માણસ પરચરને હીરો માની લાંબા કાળ સુધી સાચવી રાખી બીકને પ્રસંગે વટાવવા જાય અને પસ્તાય તેમાં પરચરનો શો દોષ ? બ્રિટિશ

ન્યાયમાં શ્રદ્ધા રાખવાથી અત્યારે આપણી એ દશા થઈ છે. સાધારણરીતે સ્વાર્થ ન હોય ત્યાં એક અંગ્રેજ અમલદાર અદલ ઇન્સાફ તોળી શકે છે તેમાં કંઈ શક નથી. પણ હિન્દુસ્તાનમાં બ્રિટિશ અમલ દરમ્યાન કેટલાયે હિંદીઓ ગોરાઓને હાથે મુએલાના દાખલા છે પણ એકે એવો દાખલો નથી કે જેમાં એક દેશીનું ખૂન કર્યા બદલ એક અંગ્રેજને ફાંસીને લાકડે લટકાવ્યો હોય. ઉમરાવની સભામાં ઉમરાવોએ પોતાની ખાનદાની બતાવી દીધી. પંબળનાં ગંભીર દુઃખોની ઠેકડી કરી, એક હીચકારા ગોરા અમલદારની ઈજત સાચવવા ખાતર સેંકડો નિરપરાધી માણસોનાં ખૂન ભૂંડી જવાયાં, તેને બહાદુર લેખવામાં આવ્યો અને નિર્દોષ માર્યા ગયેલાઓને બળવાખોર ઠરાવવામાં આવ્યા. આટલું થયા પછી બ્રિટિશ ન્યાયમાં શ્રદ્ધા કેમ રાખી શકાય ? ઉમરાવની સભાએ હિન્દના સ્વમાનને સખત ફટકો માર્યો તેથી આખું હિન્દુસ્તાન મૂર્છા ખાઈ પડ્યું, દેશમાં સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપી ગયો, કોઈને દિશા સૂઝી નહિ. સહુના હાથ હેઠાં પડ્યા અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે શું કરવું ? ઉમરાવની સભામાંથી લોર્ડ સિંહા આપણને સલાહ આપે છે કે ગઈ શુજરી વિસારી દો. લોર્ડ સિંહાની નીમણૂક થઈ ત્યારે હિન્દુસ્તાન હર્ષવેલું થઈ ગયું હતું, બ્રિટિશ ન્યાયબુદ્ધિ ઉપર આપણે ક્રિદા થઈ ગયા હતા એ સિદ્ધ કરી આપે છે કે આપણી રાજકીય વિષયોમાં કેટલી ટુંકી દૃષ્ટિ છે. એક હિન્દીને ઉમરાવની સભામાં બેસાડવાથી હિંદનું ભવિષ્ય શું ઉઘડ્યું ? ઉમરાવની સભામાં પંબળ પ્રકરણ વખતે લોર્ડ સિંહા ન હોત તો હિંદને શું નુકસાન હતું ? તેમની હાજરીથી આપણને શું લાભ થયો ? પંબળનું નાક કાપી હિન્દુસ્તાનની ઈજત ઉપર હાથ નાંખ્યો અને ન્યાય આપવાને બદલે અસદ્દા દુઃખમાં પીડાતી પ્રજાના દુઃખની મશ્કરી કરી તે કેમ ભૂલી જવાય ? લશ્કરી અમલ દરમ્યાન પંબળમાં ત્રાસ વર્તાવવા બુદ્ધિપૂર્વક કતલ ચલાવી, પંબળીઓનાં નાક ઘસાવ્યાં, તેમને પેટે ચલાવ્યા, બહાર રસ્તામાં ઉભા રાખી ફટકા લગાવ્યા, શહેર વચ્ચે ફાંસીના માંચડા ઉભા કર્યા, વિમાનમાંથી ગોળા ફેંક્યા, વિદ્યાર્થીઓને સોળ સોળ માઇલ ચલાવ્યા, આગેવાનોને પકડી પકડી કેદમાં પૂર્યા, ખોટા પૂરાવા ઉભા કરવા જીલમ કર્યા, પીવાનાં પાણી બંધ કર્યાં, હિંદુ મુસલમાનનાં એકબીજા ચેપ્ટા કરી, સ્ત્રીઓની લાજ લૂંટી, અને એવાં બીજાં અનેક પ્રકારનાં શક્ષસ્ત્રી કામ કર્યાં—એ બધું આપણે કેમ ભૂલી જઈ શકીએ ? કોંગ્રેસ કમિટીએ ઘણીજ નરમ ભલામણો કરી તેનો પણ સ્વીકાર ન થયો. જીલમ કરનાર અમલદારો પૈકી કોઈને પસ્તાવો ન થયો પણ ગર્વથી તેઓ પોતાનાં કૃત્યોની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ દુઃખ અને અપમાન ભૂલાવવાનો ઉપાય સરકારના હાથમાં હતો. સરકારે એ અમૂલ્ય તક ગુમાવી. હિન્દની ધારાસભામાં પેટે

ચાલવાના હુકમ વિષે ચર્ચા ચાલી ત્યારે બુગારીઓ કે દાડીઆઓનું ટોળું ભરાઈ જેવી ભાષા વાપરે તેવી ભાષા કેટલાક સરકારપક્ષના સલાસદારોએ વાપરી, પેટે ચાલનારની મશ્કરીઓ કરી. ભાષા પંડિત મદન મોહન માલવિયા-જીનું અપમાન કરવામાં કંઈ બાકી રાખી નહિ. જનરલ ડાયરની સેંકડો ખૂન કરવામાં દાનત સાફ હતી, એણે ફક્ત ગણતરી કરવામાં ભૂલ કરી, એણે હિંદુસ્તાનને બચાવ્યું, એમ આમની સલામાં અને ઉમરાવની સલામાં એના બચાવમાં કહેવામાં આવ્યું એ શું ભૂલાય એવું છે ? સર માઈકલ ઓડવાયર જે આ બધા અત્યાચારો માટે મુખ્ય જવાબદાર છે તેણે કરેલી પંબળની સેવાઓ યાદ કરી પ્રધાનમંડળે પ્રશંસા કરી. પંબળે જે સેવાઓ કરી તે પાણીમાં ગઈ; અને લડાઈ દરમિયાન વફાદારીમાં અગ્રેસર ગણાયલું, અને લડાઈમાં સૌથી વધારે ભોગ આપનાર તરીકે પંકાયલું, એવા પંબળ ઉપર બળવો કર્યાનું જૂઠું અને દુષ્ટ કલંક ઠોકી બે-સાડવામાં આવ્યું. આખા પંબળના તોફાનમાં કોઈ પણ જગાએ પ્રબલ તરફથી એક બંદુકનો અવાજ સરખો પણ થયો હોય એવું હંટર કમિટી આગળ પડેલા પૂરાવા ઉપરથી જણાતું નથી. છતાં આધુનિક શસ્ત્રોથી સજ્જ થયેલા લશ્કર સામે બળવો કર્યાનું કહેવું એ દૃષ્ટતાની પરિસીમા છે. આ બધું ભૂલી જવાની સલાહ આપનારને હું વિનયપૂર્વક પૂછું છું કે તમે હિંદુસ્તાનને શું શીખવવા માગો છો ? દુનીઆના કોઈ પણ દેશમાં આવો અત્યાચાર થાય અને અપરાધીઓને શિક્ષા કરવાને બદલે અત્યાચારને હસ્તી કાઢવામાં આવે તેનું પરિણામ શું આવે તે સહેજે કલ્પી શકાય તેવું છે. ત્યારે શું આપણે જેટલું અપમાન થાય તેટલું સહન કરતાં શીખવું ? હિંદુસ્તાનને આ પ્રમાણે અપમાન સહન કરતાં શીખવાની સલાહ આપવાનો કેને અધિકાર છે ? ઉછરતી પ્રબલ એવી સલાહ આપનારને ભવિષ્યમાં-અરે, થોડાજ વખતમાં કહેશે કે એવો માણસ પોતાને ખાતર નહિ તો પોતાના દેશની ખાતર જન્મ્યોજ ન હોત તો ઘણું સાફ થાત. ભવિષ્યની પ્રબલો આપણા ઉપર કંઈક તો લક્ષ છે. આપણે એમના ટ્રસ્ટી છીએ. જો આપણે અપમાનનોજ વારસો એમને માટે મૂકી જઈએ તો આપણી દોલત ને આપણી સાહ્યબી તેમને શા કામની છે ? આપણે આ અપમાન ગળી જઈએ તો સુધરેલી પ્રબલો આપણા તિરસ્કાર કરે તેમાં શું નવાઈ ? અંગ્રેજ પ્રબલો ભાગીદાર થવાનો આપણે દાવો કેમ કરી શકીએ ?

હવે આપણા મુસલમાનભાઈઓની શું દશા થઈ તે વિચારીએ. તુર્કીના રાજ્યના ભાગલા પાડ્યા, કોન્સ્ટેન્ટીનોપલમાં યુલતાનને એક કેદી જેવો બનાવ્યો,

સીરીઆ ફ્રાન્સ પચાવી પડ્યું, સ્મર્ના અને ટ્રેસ ગ્રીસ ગળી ગયું, અને મેસે-
પોટેમિયા અને પેલેસ્ટાઈનનો કબજો આપણી સરકારે લીધો, અરબસ્તાનમાં
પણ પોતાનો કાબુ રાખી એક નામનો હકિમ ખડો કરી દીધો. ખુદ વાઈસ-
રૉય સાહેબે પણ કબૂલ કર્યું કે સુલેહની કેટલીક શરતો સુસલમાન કોમને
હુલાવે તેવી છે. લડાઈ દરમ્યાન વડા પ્રધાને હિંદના સુસલમાનોને આપેલાં
પવિત્ર વચનોનો લંગ કરી, તે કોમની લાગણીનો અનાદર કરી, કેવળ સ્વાર્થ-
બુદ્ધિથી મિત્રરાજ્યોએ ખલીફની સત્તાનો નાશ કર્યો. આ અન્યાયથી આખી
સુસલમાન કોમનું હૃદય ચીરાઈ ગયું છે. તેમને ભારે અન્યાય થયો છે એ
વિષે બે મત નથી. એવી સ્થિતિમાં તેમણે શું કરવું તેનો નિર્ણય સેન્ટલ ઓ-
લાફ્ટ કમિટીએ કરી દીધો છે. આ પરિપદને એ સવાલનો પણ વિચાર કરી
નિર્ણય કરવો ઘટે છે. સુસલમાનોની આવી દુઃખી સ્થિતિમાં હિંદુઓ તટસ્થ રહી
શકતા નથી. હિંદુઓ તેમની મિત્રતા ઇચ્છતા હોય તો તેમના દુઃખમાં તેમણે
ભાગ લેવોજ જોઈએ. કેટલાક એવી દલીલ કરે છે કે તુર્કીના પ્રતિનિધિઓએ
સુલેહની શરતો સ્વીકારી, સહી કરી દીધી એટલે હવે હિંદુસ્તાનને બાલવાનો
શો હક્ક છે? બંદુક બતાવી કરાવેલી સહીથી અન્યાય કંઈ ન્યાય થતો નથી
અને ન્યાય માગનારનો હક્ક તેથી નાબૂદ થતો નથી. લશ્કરી અમલ
દરમ્યાન પંખળીઓને પેટે ચલાવનાર અમલદારોએ એવો વિચિત્ર બચાવ
કરેલો કે લોકો ખુશીથી પેટે ચાલતા હતા અને કેટલાક તો આ
હુકમ પર ફિદા થઈ બળે ત્રણ ત્રણ વખત પેટે ચાલી ગયા, અને છેવટે તેમને
રોકવા પડ્યા. વળી તેમણે એમ પણ કહેવું કે માર્શલ લો એટલો બધો લો-
કોને ગમ્યો કે તેઓ ‘ માર્શલ લોકી જય ’ બોલવા લાગ્યા અને માથા લ લો
ચાલુ રાખવાની આજ્ઞાઓ કરવા લાગ્યા. આથી શું માર્શલ લોના અન્યાય વિ-
રૂદ્ધ બોલવાનો હક્ક જતો રહ્યો ?

પંખળ અને ઓલાફ્ટની બાબતમાં થતો અન્યાય અટકાવવા આપણે
બાણીતા તમામ ઉપાયો અજમાવ્યા. ગામેગામે સભાઓ ભરી, ઠરાવો કર્યા,
વાંધાના પોકાર કર્યા, તારો કર્યા, ડેમ્યુટેશનો મોકલ્યાં, પ્રધાનોએ આપેલાં
ગંભીર વચનોની યાદ આપી પણ તે બધું નિષ્ફળ ગયું. ન્યાય મેળવ-
વાની ચાલતી આવેલી પ્રથા નકામી છે એમ આપણને લાન થયું. આપણે
ઘણા વખતથી અવળે માર્ગેજ દોરાયલા એવો પણ ભાસ થયો. પણ જે થયું
તે ના થયું થનાર નથી એમ સમજી હવે એ રસ્તે તો ન જ જવું એટલો તો
નિશ્ચય કરવો જ જોઈએ. આપણે કંઈ પણ ન કરીએ તો પણ એટલું તો
જરૂર છે કે હવે આપણે ઠગાવું નહિ. હિંદુસ્તાનની અધોગતિ થવા દેવી કે

આ સમયે કમર કસીને તેને પડખે ઉભા રહેલું તે આગેવાનોના હાથમાં છે. પ્રજા તેમના સાચું ટગર ટગર જોઈ રહી છે. મહાત્મા ગાંધીજી અસહકારનો માર્ગ ગ્રહણ કરવાની સલાહ આપી રહ્યા છે. ખિલાફત કમિટીએ એ સલાહ સ્વીકારી છે. આ સ્થળે અમૃતસરની કોંગ્રેસના છેલ્લા દિવસની બેઠકનો ચિતાર મારી આંખ આગળ ખટો થાય છે. જલ્દીઆનવાલા બાગની હિન્દુ મુસલમાન અને શીખના લોહીથી તાજી ખરડાયેલી ભૂમિનો સ્પર્શ કરી, પંખખના ત્રાસથી કોથે ભરાયેલા ડેલીગેટોથી ચિકાર મંડપ વચ્ચે મહાત્મા ગાંધીજીએ ટોપી ઉતારી શુદ્ધ સહકારનો માર્ગ ગ્રહણ કરવા અને શહેનશાહી ઢંઢેરાનાં ઉદાર વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખી મિત્રતાનો લાંબાયેલો હાથ ગ્રેમથી પકડી લેવા અને અવિશ્વાસનો ત્યાગ કરવા ગદગદ કંઠે પ્રાર્થના કરી. તેજ મહાત્મા આજે આખા હિન્દુસ્તાનમાં અસહકારનો પોકાર મુકત કંઠે કરી રહ્યા છે. બ્રિટિશ રાજ્ય-બંધારણમાં એમના જેટલી શ્રદ્ધા કોઈને ભાગ્યેજ હશે. અંગ્રેજ પ્રજા ઉપર તેઓ મોહિત છે. એમના જેવી સામાન્યની શુદ્ધ સેવાઓ કોણે કરી છે ? કેળવાયેલા આગેવાનોમાંના ઘણાએ સત્તા અને સ્વાર્થસાધક મોટા મોટા હોદ્દાઓ શોભાવી સેવા કરેલી છે પરંતુ એમણે જેવી ઝુલુ અને ઘેર લડાઈ-ઓમાં સિપાઈગીરી કરી, નિસ્વાર્થ અને શુદ્ધ સેવા કરી છે એવી બીજા કોણે કરી છે ? મિ. મોન્ટેગ્યુ એમના ઉચ્ચ ચારિત્ર્યનાં અને એમની સેવાઓનાં વખાણ કરે છે. પરંતુ રાજકીય દૃષ્ટિએ જોતાં એવા ઉચ્ચ ચારિત્ર્યવાન પુરૂષો ભયંકર છે એમ તે કહે છે. એમાં કેટલુંક સત્ય રહેલું છે. મલીન રાજ્યનીતિ ચલાવનાર સરકારને ઉચ્ચ ચારિત્ર્યવાન પુરૂષનો હંમેશાં ભય રહે છે. પણ શુદ્ધ રાજ્યનીતિવાળા રાજ્યના તો એવાજ પુરૂષો સ્તંભરૂપ છે. પ્રજાની એમણે જેવી ભારે સેવાઓ કરી છે તેવી બીજા કોણે કરી શકશે ? આપણને અત્યારે બીજા કોઈ માર્ગ સૂઝતો નથી. આગેવાનો પૈકી કોઈ બીજા માર્ગ બતાવી શકતા નથી ત્યારે આપણે માટે એકજ માર્ગ ખુલ્લો છે તેનો શું આપણે ત્યાગ કરીશું ? કેટલાક આગેવાનોએ અસહકારની વિરૂદ્ધ મેનિફેસ્ટો કાઢ્યો છે. તેમની માન્યતાના પ્રમાણિક-પણા વિષે શક લાવવાનું કારણ નથી. દિશા બદલતાં સહુ વિચાર કરે, અચકાય, તેમાં રહેલા જોખમનું માપ કાઢે, અને તેમ કરતાં મતલેહ પડે તે બનવાજોગ છે. આ બધાનો સચોટ અને વિગતવાર રહીઓ મહાત્મા ગાંધીજીએ પોતાના મદ્રાસના ભાષણમાં હમણાંજ આપી દીધો છે એમાં હું શું વધારો કરી શકું ? કેટલાક તો અસહકારમાં ધર્મભંગનો દોષ જુએ છે. હું એમના જેટલી ભદ્રતાનો કે ધર્મનાં તત્વોના જ્ઞાનનો દાવો કરતો નથી છતાં હું એમને પૂછું છું કે પ્રજાને અસહકારમાં નહિ જોડાવા, અસહકારથી દૂર રહેવા, દુકામાં

અસહકારવાદીઓની સાથે અસહકાર કરવાની સલાહ આપતાં ધર્મભંજના હોય ક્યાં જતો રહે છે? આપણે સર નારાયણ ચંદાવરકરને એટલું તો વિનય-પૂર્વક પૂછી શકીએ છીએ કે જે સામ્રાજ્યમાં સર માઇકલ ઓડવાયર જેવા ‘સર’ નો ઇલકાળ ધારણ કરી શકે છે અને સર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર જેવા મહાન કવિને પોતાનો ‘સર’ નો ઇલકાળ ફેંકી દેવો પડે છે અને જેને આપ માથું નમાવવા લાયક ‘પ્રોફેટ’ ગણો છો તેમને પણ પોતાના ચાંદોનો ત્યાગ કરવો પડે છે ત્યારે આપને ‘સર’ નો ઇલકાળ પાછો સોંપી દેવામાં ગીતાજીના કયા શ્લોકનો બાધ આવે છે?

અસહકારમાં જોખમ છે, એમાં તોફાન થવાનો ભય છે એમ આપણે સાંભળીએ છીએ. જોખમ છે એ ખરી વાત છે. સ્વતંત્રતા સહેલાઈથી દુનિયામાં ક્યા દેશને મળી છે? મૂંગા બેસી રહેવામાં એાણું જોખમ છે?

હાલની સ્થિતિમાં હાથ જોડીને બેસી રહેવામાં પ્રબળ આપઘાત સિવાય બીજું શું છે? નસ્તર મૂક્યા સિવાય જીંદગી બચવાનો સંભવ ન હોય તો એક ઘણું જોખમ વેઠીને પણ નસ્તર મૂકવાની સારો દાકતર સલાહ આપશે. મુસલમાન કોમ સ્વભાવે ઝુનૂની છે. તેને અસહકારને માર્ગે દોરી ન હોત તો આજે હિંદુસ્તાનમાં કેટલી ખુનામરકી થઈ હોત તેનો કોઈએ ખ્યાલ કર્યો છે? સરકાર એ ખુનામરકીને દાખી શકત એમાં કંઈ શંકા નથી પણ તેથી કંઈ ખુનામરકી થતી અટકત નહિ. હબરો મુસલમાનો અત્યારે દેશત્યાગ કરે છે તે ઉપરથી તેમની ધર્મની લાગણી કેટલી દુભાઈ છે તેનું માપ આપણે કાઢી શકીએ છીએ. એ લાગણીને માર્ગ ન આપવાનું શું પરિણામ આવે તેનો સરકારે તેમજ અસહકારના વિરોધીઓએ વિચાર કરવાની જરૂર છે. અસહકારના વિરોધીઓ અસહકારની વિરૂદ્ધ ચળવળ કરવા કરતાં પ્રબળ ખુનામરકીથી દુર રહેવાની તાલીમ આપવામાં જો પોતાની બુદ્ધિ અને સક્રિયતા ઉપયોગ કરશે તો સરકાર અને પ્રબળની સારી સેવા કરી શકશે. જોખમના ડરથી પ્રબળની ઉત્પતિના મહાન અખતરા કોઈએ છોડી દીધા છે ખરા? આટલું મેટું સામ્રાજ્ય બાંધનારાઓએ જોખમનો ડર રાખ્યો હોત તો આજે જેનું અસ્તિત્વ ક્યાંથી હોત? રહેવેની તેમજ આગબોટની મુસાફરીમાં અકસ્માતો ભય તો છે જ. તેથી શું તેવી મુસાફરી નહિ કરવાની સલાહ કોઈ આપશે? જોખમ ન થાય તેને માટે અને તેટલી સાવચેતી રાખવી એ હાથા માણસનું કર્તવ્ય છે. રાલેટ કાયદો, મુકિતનો કાયદો, ખંજાનો અન્યાય, ખિલા-

ફત્તો અન્યાય વગેરે સરકારની રાજનીતિ સામે પ્રબળે જાગૃત કરી પછી જ્યારે સરકાર ન માને ત્યારે દરેક વખતે પ્રબળે પછડાતાં જોઈએ અને તેમાંથી ખચી જવાનો કોઈ માર્ગ ખતાવે તો તેમાં આડો પગ મૂકીએ તો પ્રબળી ચડતી શી રીતે થાય ? અસહકારમાં ભય હોય તો ખીજે કોઈ માર્ગ સૂચવવો જોઈએ. ખંગાળના ભાગલાથી પ્રબળું જે અપમાન થયું હતું તેના કરતાં ખિલાફત અને પંજાબના અન્યાયો શું ઓછા અપમાનકારક છે ? તે વખતે આખા દેશમાં ભડકો સળગાવનારાઓને અત્યારે કંઈજ લાગતું નથી ? શું હિન્દુસ્તાનમાંથી પુરૂષત્વ નાબૂદ થઈ ગયું છે ?

આપણી સામે સુધારાની જાળ પાથરવામાં આવી છે. સૌથી વધારે ભય તો આ જાળમાં ફસાવામાં રહેલો છે. સુધારા ધૂળ જેવા છે. એમાં આપણું કંઈ વળે તેમ નથી. ખુનામરકી જેમ આપણને પછાડનારી છે તેમ આ સુધારા પણ આપણને પછાડનારા છે. હાલનું ચાલતું રાજ્યતંત્ર પ્રબળું વિત્ત અને નૂર ચૂસી લઈ તેને કચડી નાંખનાર યંત્ર જેવું છે. તેમાંથી થોડાક વિલાયતી ભાગ ખસેડી દેશી ભાગ ગોઠવવાથી શું ફેર પડવાનો છે ? એક દેશી ગવર્નર થવાથી આપણે શું ઉદ્ધાર થવાનો છે ? અંગ્રેજ ગવર્નરોમાં ઉમદા ખવાસના અને ચારિત્ર્યવાન કયાં નથી હોતા ? પોતાના ઉપર પ્રાણધાતક હુમલો થયા છતાં ચાંદનીચોકમાં કે દિલ્લીમાં કોઈનો વાળ પણ વાંકો ન થવા દીધો એવા નાચદાર લોર્ડ હાર્ડિંગ જેવા મહાન પુરૂષો એમનામાં કયાં નથી મળી આવતા ? ગરબમાં ગંગાજળના ચાર છાંટા નાંખવાથી ગટર થોડીજ પવિત્ર થવાની હતી ? જ્યાં-સુધી આખી રચનામાં ફેરફાર થાય નહિ, હિંદનું રાજ્યતંત્ર હિંદના કિલ્લે માટે ચલાવાય નહિ, પરદેશીઓના હિતને જ અગ્રપદ આપવામાં આવે, અંગ્રેજ નોકરોને રીઝવીનેજ થોડા ઘણા નામના સુધારાઓ મહેરબાની દાખલ આપવામાં આવે, ન્યાય, સ્વતંત્રતા અને સમાનતાના હક્ક આપવામાં ન આવે અને આપણે જેની લાગીદારી ઈચ્છીએ છીએ તેમાંનો મોટો ભાગ આપણા ઉપર ઝેર અને તિરસ્કારની નજરથી જુએ ત્યાંસુધી એ સુધારાની જાળમાં ફસાવાથી આપણને શું લાભ થશે ? પંજાબના જેવું ફરીથી નહિ અને એની સુધારામાં શી ખાતરી છે ? દક્ષિણ આફ્રિકામાં, પૂર્વ આફ્રિકામાં, અને ફ્રિજીમાં આપણી જે દયાજનક સ્થિતિ છે તેમાં આ સુધારાથી શું ફેર પડવાનો ? આપણે ઘેરજ આપણું માન ન હોય તો પરદેશમાં ક્યાંથી હોય ? વળી સુધારાનું આપણું કેટલું દામ આપવું પડ્યું છે ? ઉંચા હોદ્દાઓની નોકરીના ખર્ચમાં ઘટાડો કરવાની આપણે વર્ષોના વર્ષોથી માગણી કરતા આવ્યા છીએ ત્યારે સુધારા અમલમાં આવતા પહેલાં સનદી, લશ્કરી અને ખીજા ઉંચા હોદ્દાઓના

નોકરોના ખર્ચમાં બે વર્ષે પચ્ચીસ કરોડના વધારા કરી તે બાબત ટીકા કરવાની સત્તા છીનવી લીધી અને પ્રજાની સુખાકારી અને કેળવણીના ખર્ચના ખાતાં આપણને સોંપવામાં આવ્યાં. પ્રજા આવા સુધારા ઇચ્છતી નથી. તે તો બૂખમરામાંથી બચવા માગે છે, અપમાનમાંથી ઉગરવા માગે છે, સ્વતંત્રતાની હવામાં ઉછરવા માગે છે. તેમાંનું આ સુધારામાં તમે શું અપાવી શકો તેમ છે ?

સુનંદા મુસલમાનોએ કાઉન્સિલની ઉમેદવારી છોડી દીધી, સાચા મુસલમાનો કાઉન્સિલની ઉમેદવારી નહિ કરે તો હિંદુઓ ત્યાં કોની સાથે જઈને બેસવાના ? સહકારનું વાતાવરણ જ ક્યાં છે ? વાતાવરણ તો ઝેરથી ભરેલું છે. દેખતી આંખે આંધળા થવાથી શું કાયદો છે ? હિન્દુસ્તાનમાં વસતા અંગ્રેજોમાંનો મોટો ભાગ આપણને ધિક્કારે છે, તેમનાં વર્તમાનપત્રો ઝેર વરસાવી રહ્યાં છે, તેમની સ્ત્રીઓ પણ તે જ મત ધરાવે છે, આપણે જોને પૂજ્ય ગણીએ છીએ તેને તેઓ ફ્રાંસી દેવાની લાવના રાખે છે, આપણે જોને ફ્રાંસી દેવા લાયક માનીએ છીએ તેને તેઓ પૂજ્ય ગણે છે. સરકારી નોકરોએ ‘ ડાયર ’ ફંડમાં નાણાં નહિ ભરવાં એવો સરકારે હુકમ કઢ્યો તે ઠીક કયું. પણ તેથી શું એમની મનોવૃત્તિમાં કંઈ ફેરફાર થઈ શકે ? ધારવાડના કલેક્ટરને સરકારે ફરજ પાડી તેથી તેણે પોતાનો બેવકૂફી ભરેલો પત્ર રદ કર્યો પરંતુ તેથી કંઈ તેના વિચાર બદલાયા ? તે તો મૂર્ખ એટલે મનમાં હતું તે તેણે બહાર કાઢી દીધું. પણ તેવા વિચારના તો બીજા કેટલાયે હશે ? આવા વાતાવરણમાં ભાગીદારીનો કે મિત્રાચારીનો ઢોંગ કરવો એ આપણને કેટલું શરમભરેલું છે ? અંગ્રેજો કંઈ સ્વભાવે ખોટા છે એમ નથી પરંતુ આપણા અને એમના દ્રષ્ટિબિન્દુમાં જ ફેર છે. તેનું કારણ આપણા અને એમના સ્વાર્થમાં રહેલી વિરુદ્ધતામાં રહેલું છે. તે સ્થિતિ બદલાય નહિ ત્યાંસુધી એ વાતાવરણ કોઈ દહાડો સુધરે નહિ. આવી સ્થિતિમાં આપણે નવી ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર કરવો કે કેમ તેનો નિર્ણય આ પરિષદે કરવાનો છે.

આપણા ઉપર થતા અત્યાચારો અને અન્યાયોમાં આપણે સરકારને હરેક દિશામાં મદદ કરી રહ્યા છીએ. આપણી સ્વતંત્રતા છીનવી લેવામાં પણ આપણી જ મદદ છે.

સર રેજીનાલ્ડ કેડોક આજે મગફળીથી આપણને કહી રહ્યા છે કે એ ભાખ વફાદાર હિંદી પોલીસની મદદથી અને હજારો હિંદી સિપાઈઓની મદદથી

સરકાર પ્રબળને દબાવી રાખે કરી શકે છે. આપણે એ વાત વિચારવી જોઈએ. આપણા ભાઈઓ પોલીસની નોકરીમાં હોય તેમને, અગર પોલીસની નોકરી શોધતા હોય તેમને, તેમજ લશ્કરમાં સિપાઈગીરી કરવાની ભાવના રાખતા હોય તેમને વસ્તુસ્થિતિનું ભાન કરાવવું જોઈએ. વળી આપણા હબ્બરો સિપાઈઓનો અત્યારે મેસોપોટેમિયા, સિરિયા, પેલેસ્ટાઈન, અરબસ્તાન, ઈજીપ્ત વિગેરે સ્થળે તે દેશોની પ્રબળોની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવાની લડતમાં ઉપયોગ થાય છે. તે દેશોની પ્રબળ આપણને ધિક્કારે છે અને આપણા સિપાઈઓને પાછા બોલાવવાના પોકાર થયા છતાં હજી તો નવા સિપાઈઓ મોકલ્યાનું સંભળાય છે. આ બાબત આ પરિષદે સખત વાંધો ઉઠાવવો જોઈએ.

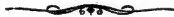
પોલીસ એ પ્રબળના રક્ષણના માટે હોવી જોઈએ પણ હાલની પોલીસથી પ્રબળનું કેટલું રક્ષણ થાય છે તે આપણે જોઈ શકીએ છીએ. ગુજરાતનાં ઘણાં ગામોમાંથી લૂંટ થયાની અને ઘાડ પડ્યાની ખૂબો આવે છે. પોલીસ તેમનું રક્ષણ કરી શકતી નથી એમાં પોલીસનો દોષ છે એમ કહી શકાય તેમ નથી. પોલીસના સિપાઈઓ માટે ભાગે અભણ વર્ગમાંથી મળી શકે છે. એમને આજે જે પગાર મળે છે તેમાં પ્રમાણિકપણે એ પોતાનો નિર્વાહ કરી શકેજ નહીં એટલે એ પ્રબળનું રક્ષણ કરવાને બદલે ચોરી લૂંટમાં ભાગીદાર થાય અગર બીજી રીતે પ્રબળ ઉપર બુલમ કરી પોતાનો નિર્વાહ કરે એ સ્વાભાવિક છે. સરકારથી એ કંઈ અભણ્યું હોયજ નહીં. વળી આપણે રાજકીય પરિસ્થિતિ લક્ષમાં રાખીએ તો હવે એવો વખત આવ્યો છે કે આપણે આપણા પોતાનો બચાવ કરતાં શીખવું જોઈએ અને તે માટે ગામે ગામ સ્વયંસેવકોનું મંડળ ઉભું કરી તેમને જોડતી તાલીમ આપવી જોઈએ. આવાં સ્વયંસેવક મંડળોની સ્થાપના કરવાનો ઠરાવ આ પરિષદે કરવાની જરૂર છે.

આપણી હાલની ન્યાયની કોરટોથી કંઈ આ વધે છે. પ્રબળને શુદ્ધ ન્યાય મળતો નથી. આમાં ન્યાય આપનારનો દોષ નથી. તેનાં અનેક કારણો છે. તેમાં ઉત્તરવાની જરૂર નથી. કોરટે ચડવાથી પ્રબળની જે ખરાબી થાય છે તેમાંથી બચાવી લેવાની ખાસ જરૂર છે. ઠેકાણે ઠેકાણે લવાદ કોરટો નીમી પ્રબળને સસ્તો અને ચોખ્ખો ન્યાય આપવા ગોઠવણ થવી જોઈએ.

કેળવણીના વર્ગને માથે આ સમયે ભારે જવાબદારી રહેલી છે. પ્રબળ અજ્ઞાન છે, પ્રબળ તૈયાર નથી એમ કહી તેઓ જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ

શક્તા નથી. પ્રબળને કેળવવામાં, તેને જોજીતી તાલીમ આપવામાં, તેને સુમાર્ગે દોરવામાં અક્ષરજ્ઞાનની ખાસ જરૂર નથી. તેને કેળવવાની જવાબદારી તો તેમને જ શિર રહેલી છે. તેનાથી દૂર રહી પોતાના ધંધામાંથી ફાજલ પડતા વખતમાં મ્યુનિસિપાલિટી, લોકલબોર્ડ કે ધારાસભાઓમાં જઈનેજ સેવા કરવાથી આ કામ બની શકે તેમ નથી. કેળવાયલો વર્ગ રાજ્યની અનીતિનાં છિદ્રો સ્વાભાવિકરીતે સહેલાઈથી જોઈ શકે છે, તેને તે ઉઘાડાં પાડે છે, અને તેથી તે સરકારને અકારો થઈ પડે છે. પણ તેટલાથીજ તેનું કર્તાવ્ય સમાપ્ત થતું નથી. પ્રબળની ઉન્નતિને આધાર તેની હિંમત, તેના ચારિત્ર્ય અને તેની ભોગ આપવાની શક્તિ ઉપર રહેલો છે.

આપણામાં પક્ષ છે. આપણે એક બીજાનું કાપવામાં આપણી શક્તિ અને બુદ્ધિને ઉપયોગ કરીએ છીએ. મતભેદ સહન કરી શક્તા નથી. તેમાં પ્રમાણિકતા જોઈ શક્તા નથી. એકબીજાના ઉપર આક્ષેપો મૂકી વિખવાદ વધારીએ છીએ. આ સ્થિતિમાં બિચારી ભોળી પ્રબળ સુઝાય છે, અને સાચા માર્ગ જોઈ શકતી નથી. આપણે ન્યાય મેળવવો હોય અને સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવી હોય તો, આપણા પોતાના દોષ જોતાં અને સુધારતાં, સહનશીલતા અને આત્મ-શ્રદ્ધાનું પાલન કરતાં, ધૈર્ય રાખતાં અને ભ્રેષ્ઠ આપતાં, ટુંકામાં જેમની પાસેથી આપણે ન્યાય લેવો છે તેમના દોષો જોવા કરતાં તેમનામાં રહેલા ભારે ગુણો અને ચારિત્ર્યનું અનુકરણ કરતાં શીખવું જોઈએ. પ્રભુ આપણને એવી મતિ આપો અને સહાય થાઓ એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે. છેવટ આપ સહુને ફરીથી એક વખત આવકાર આપી આ પરિષદના પ્રસુખની ચુંટણી કરવાની વિનંતિ કરું છું.

અમદાવાદ જમાલપુર રોડ પર આવેલા ધી “ નરવર ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં ભોળીલાલ નારણદાસ
ભોળીલાલજીને છાપ્યું, અને ઘોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદના મંત્રી રા. હંતુલાલ
ફનેયાલાલ આગ્રિકે પરિષદ માટે પરિષદની ઓફિસમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સ્વાગત આપનારૂં બાપણુ સમાપ્ત થયા પછી, પરિપ્રેક્ષા પ્રમુખની ચુંટણીનું કાર્ય હાથમાં લેવામાં આવ્યું. મહાત્મા ગાંધીજીએ પ્રમુખની નીમણુકને લગતી દરખાસ્ત રજુ કરતાં જણાવ્યું કે:—

બાપજી અને બહેનો,

રીવાજ મુજબ મારે ખેસીને બોલવાને સારૂ મારી માગવી રહેલ છે, અને તે આપતા આવ્યા છો એટલે આજે પણ આપો છો, તે હું માની લઉં છું. આજે મારી ઉપર જે ફરજ આવેલી છે તે બળવવામાં માત્ર નિષ્પક્ષપાતી માણસ તરીકેજ હું વર્તું છું એમ નથી. આ પરિપ્રેક્ષા પ્રમુખની ચુંટણી કરવી એ કામ સહેલું તેમજ અઘરું પણ છે. આ પરિપ્રેક્ષા ઇતિહાસમાં આવે સમય હવે પછી ફરી એકાએક નહિ આવે. આ સમય અણોતો છે, અને આખું હિંદુસ્થાન ગુજરાત તરફ નેષ્ટ રહ્યું છે. એવે વખતે આપણી પરિપ્રેક્ષા વહાણુ સહીસલામત રીતે ચલાવી શકે, એવા અનુભવી અને વ્યોગદ્ધ પ્રમુખની આ સમયે ખાસ જરૂર હતી. એ આપણું પોતાનું કાર્ય હતું. પ્રમુખની ચુંટણી કરનારી સભાની પ્રથમ બેઠકમાં હું હાજર હતો. તે સમયે ઘણા ગૃહસ્થાનાં નામો સચવાયાં આવ્યાં. તે વખતે મેં વિચાર્યું કે, જો બાપસાહેબ અખ્યાસ તૈયમજીને ચુંટવામાં આવે, અને એ પદને તે સાહેબ સ્વીકાર કરે તો આપણે ઘણી મુશ્કેલીઓમાંથી છુટી જઈશું. એ પદને તેઓ સ્વીકાર કરે, એ મુશ્કેલી હતી. મેં કહ્યું કે, એ મુશ્કેલી કાઢવામાં હું કાંઈક બાળ લાઇ શકીશ. બાપસાહેબ તૈયમજી સાથે મને ગાઢ પ્રસંગ તો છે જ. અને મારા સારા નશીબ છે કે, આખા તૈયમજી કુટુંબમાં મને એકજ કુટુંબ જોવો ગાઢ સંબંધ છે. પંજબમાં એ સંબંધમાં ઘણો વધારો થયો છે. પંજબમાંથી કરેલા એકજ તારના જવાબમાં પોતે યુગરજ છતાં તુરતમાજ પોતે વડોદરા છોડીને લાહોર આવ્યા, અને તે વખતે મેં એમની જો લાગણી જોઇએ, તેનું વર્ણન પણ ન કરી શકું. તેમની હિંદુસ્થાન વિષેની ભક્તિ અને તેમની સેવાનું વર્ણન મારાથી થઇ શકે એમ નથી. તથાપિ પરિપ્રેક્ષાને ખાત્રી આપવાને સારૂ કહીશ કે, લાહોરમાં તેઓ ખીમાર થઇ ગયા તેનું કારણ એ કે, ત્યાંના આપણા બાપજીનાં દુઃખોની યાદીથી તેમના કણ્ણમય હૃદયપર અસર થઇ. તેમનું હૃદય નખળું હતું જ, તેમાં ધબકારા વધવા લાગ્યા. તે સમયે તેમણે પોતાના નાનાભાઇ માદેક એમ અને વિશ્વાસ મારી તરફ બતાવ્યો હતો. તેમણે પોતાનું વીલ મારી પાસે ઉતારાવ્યું હતું, અને તે મને આપ્યું હતું. તેમને અત્યંત નિરાશા થઇ હતી. એ સંઘળાતું એકજ કારણ છે, અને તે પંજબનાં અસહ્ય દુઃખો છે. એવા એ દયાવાનુ અને પીઠ પુરૂષ છે. એમની દયા અને પીઠતા એમના ચહેરાપર આલેખાઇ રહ્યાં છે. એવા પુરૂષની આ પરિપ્રેક્ષા પ્રમુખ તરીકે ચુંટણી કરવી ઇચ્છવાયોગ્ય છે, એમની સલાહ આપણને કીંમતી થઇ પડશે. આપણે આપણું કાર્ય દંઢતાપૂર્વક, વિનયપૂર્વક, વિચારપૂર્વક કરી શકીશું. દરેક પક્ષનું વિનયપૂર્વક સાંભળવું એ આપણી ફરજ છે. આ યુગરજ પ્રમુખ સાહેબ આપણા કાર્યમાં આપણને વખતો વખત સચનાઓ આપશે અને આપણને કાર્ય કરતાં સાધ્યવશે. વિશેષ કરીને આપ બાપજીની પાસે માંગી લેવાને ઇચ્છું છું કે, એમની ચુંટણી પ્રેમપૂર્વક અને આદર-પૂર્વક કરશે. આપણે એમનું વચન અદ્દર ઉપાડી લઇશું અને તેને ઝીલી લઇશું. એમના શરીરની અવસ્થા વિષયવિચારણી સભામાં રકઝક કે વાદવિવાદ કરી શકે એવી નથી. તેથી તે કાર્યમાં સરળતાથી તેમનો માર્ગ સરળ કરી આપશો. એટલી વિનંતિ કરીને અત્રતાપૂર્વક સમયનું છું કે, પ્રમુખ તરીકે બાપસાહેબ અખ્યાસ તૈયમજીની ચુંટણી કરવાની દરખાસ્તને આપ વધારી લેશો. (તાળીયો)

ત્યારપછી નડિયાદના રા. ગોકળદાસ દ્વારકાદાસ તલાટીએ ઉપરોક્ત દરખાસ્તને અનુમોદન આપતાં કહ્યું કે:—

જે દરખાસ્ત આપતી આગળ મહાત્માશ્રીએ મુકેલી છે, તે દરખાસ્તના સંબંધમાં તેની ચોક્ષ્યતા વિષે કોઈને કશો શક નથી એમ મને લાગે છે. પરંતુ આપણી એ સુઠણીના સંબંધમાં મને એકજ વાત સારી રીતે મારૂં પડે છે. જે મુદત્તચીત્રી આપણે સુઠણી કરીશું તેમની ચોક્ષ્યચોક્ષ્યતાને જો કે વિચાર કરવાને નથી, પરંતુ વાત એ છે કે, તેમને મેળવવાથી સમગ્ર ગુજરાત બહારે આખો દેશ ભાગ્યશાળી થશે એ આપણી સમક્ષ વિકટ પ્રશ્ન અસહ-કારને ઉભો થશે છે. તેના સંબંધમાં એમના સુઠાવાથી હિન્દુસ્થાન એમ નહિ કહી શકે કે આપણે ઉદાર પક્ષમાંથી કોઈની સુઠણી કરી છે. તેથી ઉલટી રીતે આપણે તેા વિનિત પક્ષમાંથી સુઠણી કરી છે એમ જાના પક્ષના સર્વ કોઈ કમુલ કરશે. આપણા પ્રમુખે ગાયકવાડી નોકરીમાં રહી પોતાના દિવસો ગાળ્યા છે. એક જર્જર (ન્યાયાધીશ) તરીકે તેમણે ગાયકવાડની નોકરી કરી છે. તે દરમ્યાન જે ન્યાયબુદ્ધિ, જે વિચારશીલતા તેમણે પ્રાપ્ત કર્યા છે, તે તેઓ ગુજરાત આગળ રળુ કરશે, અને ન્યાય તોળવાનું કાર્ય બળવશે. તેમના ન્યાય તે ગુજરાતના ન્યાય કહેવાશે. આવા પ્રમુખ મેળવવાને આપણે સઘળા ભાગ્ય-શાળી છીએ. માટે તમે આ દરખાસ્તને વધારી લેશો. (તાળીઓ)

ત્યારપછી સુરતના રા. કરસુખનાથ વી. હોરા વિશેષ અતુમોદન આપતાં બોલ્યા: જે દરખાસ્ત આપતી આગળ મહાત્મા ગાંધીજીએ સાદી, ઠુંકી, સરળ, મધુરતામય વાણીથી સૂઝી છે અને તેને સારી રીતે ટેકો આપવામાં આવ્યો છે, તેના વિવેચનમાં વધારે સમય હું લેવા માગતો નથી. સુરત શહેર અને સુરત જિલ્લા તરફથી હું એને અંતઃકરણ પૂર્વક ટેકો આપુ છું. (તાળીઓ)

ત્યાર પછી ગાંધીજીના રા. વામન સીતારામ મુકાદમે પંચમહાલ તરફથી ટેકો આપતાં કહ્યું:—

પ્રમુખની સુઠણીની દરખાસ્તને ટેકો આપવા માટે પંચમહાલ જીલ્લા તરફથી હું ઉભો થયો છું. આપ જાણો છો કે, મહાભારતના યુદ્ધમાં પાંડવોએ જીત મેળવી હતી. પાંડવોને એ જીત મળી તેનું માન આપણે ધર્મરાજને આપતા નથી, અગવાન બીમને આપતા નથી, બાણવલી અર્જુનને આપતા નથી, પરંતુ અર્જુનના સારથી કૃષ્ણને આપીએ છીએ. (તાળીઓ) તેવીજ રીતે આવા કટાકટીના પ્રસંગે, અણીના પ્રસંગે જે સારથી આપણે શોધવાના છે તેમની બારીક ને સારી નજર હોવી જોઈએ. ભાઈઓ, માનસો ગંભીર છે. (હસાહસ) ગુજરાતનું રાજકીય જીવન કુદકે ને જુસ્કે આગળ વધતું જાય છે, અને આજે આખું હિન્દુસ્થાન ગુજરાત તરફ નજર કરે છે કે, ગુજરાત શું કરે છે? પંચમહાલનાં ઠુંકાં તો મહાત્મા ગાંધીજીએ કાઢી નાખ્યાં. ખેડુત વિદુલભાઈએ બીજી ગુજરાત રાજકીય પરિપક્વમાં નહિવાદમાં ખેતી કરી, અને સુરતમાં સમાર દેવાનું કામ ગોકળ કાકાએ કર્યું. (હસાહસ) હવે તેમાર થયેલી ભૂમિમાં જલહી રોપા થાય અને ફળ થાય એવા બીજા નાંખનાર મહાપુરુષની સુઠણી કરવાની છે. આપણે જેમની સુઠણી કરવાની છે તેઓ સાહેબ શુદ્ધ છે, અતુમવી છે, નિષ્પક્ષપાત છે, માનનીય છે, હું આ દરખાસ્તને પંચમહાલ તરફથી ટેકો આપીશ. (તાળીઓ અને હસાહસ).

પછી એ ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો અને તાળીઓની ગર્જના વચ્ચે પ્રમુખે પ્રમુખપદને સ્વીકાર કર્યો.

ત્યારપછી રા. જીવજીલાલ વૃજારાએ પરિપક્વર આવેલા સહાનુભૂતિના તારો વાંચી સંબળાવ્યા, જેમાં નીચેના કેટલાક સુખ્ય હતા:—(૧) મદાસના યાકુબ હુસેન, (૨) વિદુલભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ, (૩) એમ. આર. જયકર, (૪) હંસરાજ પ્રાગજી ડાકરસી, (૫) માવજી ગાવિંદજી, (૬) મટુભાઈ હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા, (૭) એન. સી. કેલકર.

પ્રમુખે પોતાનું બાણ નીચે પ્રમાણે વાંચી સંબળાવ્યું:—

ચોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદના પ્રમુખ

મિ. અખાસ તૈયબજીનું

ભાષણ.

ભાઈઓ અને બહેનો,

આ પરિષદના પ્રમુખ તરીકે મને ચુંટીને તમે મને જે માન આપ્યું છે તે માટે તમારો આભાર માનવાને મારી પાસે શબ્દો નથી. મને પ્રમુખની ખુરસી આપવામાં તમારો શો હેતુ હશે એ સમજવું મને મુશ્કેલ લાગે છે કારણ કે આપણા દેશના રાજકીય જીવનમાં મેં હજી મુખી આગળ પડતો ભાગ લીધો નથી. આથી જે સલાહોનો ઉકેલ કરવા તમે અહિંયા લેશો થયા છે એ વિષે મારા શા વિચારો છે એ ક્ષણ થોડાજ માણસો જાણતા હશે. પંજાબનાં રમખાણોની તપાસ કરવા નીમાએલા કોંગ્રેસ કમિશન સાથેના મારા સંબંધને લીધે, પંજાબમાં વર્તેલા કેરની ધીના જાણવાને માટે તો તમે મને નહિજ ચુંટ્યો હોય એમ હું માનું છું. કારણ કે ત્યાં પીડાયેલા માણસોની મારી આગળ પડેલી જીમ્મની પરંથો મને જે જાણવાનું મળ્યું છે એ તમારી આગળ રજુ કરવા હું યોગ્ય ધારતો નથી. મને લાગે છે કે આ સલાહોની અંદર ઉડા ઉતરવાની જરૂર નથી એટલુંજ નહિ પણ પંજાબના અત્યાચારોનો વિચાર સરખો પણ કરતાં મારી હાલની તબીબતમાં મારા મગજને આઘાત પહોંચે એમ છે. પણ કોઈ પણ પક્ષ તરફ મેં હજી માફ વલણ દર્શાવેલું નથી તેથી એક સલામત માણસ ગણીને મને ચુંટી કાઢવાનું તમે દુરસ્ત ધાર્યું હોય એમ બનવાનું છે. હું ઉમેદ રાખું છું કે તમે મારા વિષે જે આશાઓ ખાંધી છે એ પાર પાડવા હું ફતેહમંદ થાઉં.

૨. જે રાજકીય સલાહ પર આપણું સૌનું ધ્યાન એકાગ્ર થઈ રહ્યું છે તે વિષે હું કાંઈ પણ બોલું તે પહેલાં લોકમાન્ય બાળ ગંગાધર ટિળકના અવસાનથી હિંદુસ્તાનને જે ભારે ખોટ પડી છે એ વિષે બોલ્યા વિના

હું રહી શકતો નથી. તમે સૌ તેમને ઓળખતા હતા, આ દેશની રાજકીય પ્રગતિ કરવામાં તેમણે જે કાર્ય કર્યું હતું તેથી તમે સૌ તેમને પિછાનતા હતા. આપણા રાજ્યકર્તાઓ પાસેથી આપણા સંપૂર્ણ હક્કને બદલે ટુકડા રાટલાની ભિક્ષા માગવી એ આપણી મદદીને નથી છાજતું એ શીખવનાર તો તેઓજ હતા. આપણી પ્રભાકીય પ્રગતિમાં તેમના આ-દ્રાણને માટે આપણે તેમના અત્યંત ઋણી રહીશું.

૩. ભાઈઓ અને બહેનો, આપણા પ્રભાકીય જીવનમાં કટોકટીનો પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો છે. આ પરિષદની આ બેઠક વખતે જે સવાલો પર આપણે વિચાર કરવાનો છે એ હરરોજના જેવા નથી. કારણ કે તેનો ઉકેલ ઘણાજ બલદીથી કરવાની જરૂર છે.

સુધારા અને બીજા હક્કોની બાબતોનો નીવેડો સાધારણરીતે તરતજ કરવાની જરૂર પડતી નથી. આવી બાબતો વર્ષો સુધી ખેંચાતી આપણે જોઈ છે. પણ પંબજમાં ગઈ સાલ થયા હતા એવા ભયંકર અત્યાચારો કરનાર અમલદારો વિષે ન્યાય મેળવવાના અને આવો અવધિ વાળવાની હિન્દી સરકારની સત્તાઓ રદ કરાવવાના સવાલ કંઈ સુલતવી રાખી શકાય નહિ, કારણ કે આવા બનાવો ફરીથી શુજરાતમાં અને હિંદુસ્તાનના બીજા ભાગમાં ક્યારે બને તે કહી શકાય નહિ. તે જ પ્રમાણે ખિલાફતના સવાલ વિષે પણ તમારે તરતજ એ નિશ્ચય કરવો જોઈએ, કે સારી સુસલભીન કોમ તરફ ખલીફા પોતાની ફરજો બરાબર અદા કરી શકે તે માટે તુર્કી સાથે થયેલી સુલેહની શરતોમાં જરૂરી ફેરફાર કરાવવાને માટે તમારે કેવાં પગલાં ભરવાં જોઈએ ? આ સવાલને પણ થોભાવી શકાય તેમ નથી; કારણ કે સુલેહની શરતોનો એક વાર પૂરેપૂરો અમલ થઈ ગયો તે પછી સુસલભાન કોમના હક્ક ટૂંપી જશે અને તેને પરિણામે આખી દુનીઆમાં એવા ભયંકર ઉત્પાત થશે કે જેનો અત્યારે ખ્યાલ આવે તેમ નથી. આ બાબતો વધારેમાં વધારે મહત્વની હોવાથી તે વિષે મારા વિચારો તમારા સમક્ષ પ્રથમ રજૂ કરવાની રજા લઉં છું. બીજી બાબતો વિષે મારા વિચારો તે પછી જણાવીશ.

૪. બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, આપણા પંબજી ભાઈબહેનો ઉપર ગઈ સાલ જે ત્રાસ ગુન્નરવામાં આવ્યો હતો અને જેવો ત્રાસ ફરીથી થતો અટકાવવાને આપણે ઇચ્છીએ છીએ તે વિષે ચોકબી સમજ આપવાને માટે તા. ૧૭ મી જુલાઈના ‘ધી નેશન’ પત્રના અંકમાંથી હું નીચેની નોંધ ઉતારીશ.

“ અંગ્રેજોની છંદગીની પવિત્રતાનો ખ્યાલ બેસાડવાને માટે આખાં

શહેરનાં શહેર અને ગામનાં ગામને શિક્ષા કરવામાં આવી; રાત્રે દીવા નહિ બાળવાના હુકમો કરવામાં આવ્યા અને તેનો ભંગ કરવાને માટે ફટકા મારવામાં આવ્યા; ગમે તેવા નીચા દરજ્જાના યુરોપીઓને પણ રસ્તે જનાર હિંદીઓ પાસે જોરજુલમથી સલામો ભરાવવામાં આવી; નિશાળોના સેંકડો વિદ્યાર્થીઓની પાસે પેરેડ કરાવવામાં આવી અને કઢાવરમાં કઢાવર છોકરાઓને ફટકા મારવામાં આવ્યા; કાચા કેદીઓની પાસે ગુન્હાની કબૂલાત કરાવવાને માટે તેમને રીબાવવામાં આવ્યા પણ તેવી કબૂલાત તો તેમણે આપી નહિ, જે ગુન્હા કદી થયા ન હતા તે ગુન્હાઓના પૂરાવા કઢાવવાને માટે પણ તેમને રીબાવવામાં આવ્યા; જનરલ ડાયરે જે જગ્યાને પવિત્ર ગણી ત્યાં આગળ હિંદીઓને પેટે ચઢાવવામાં આવ્યા; લગ્નની આખી જનને ફટકા મારવામાં આવ્યા (પણ આ તો ભૂલથી થયું); વકીલો અને આગેવાનોની આખી મંડળીને હાથકડી કરી શહેરના રસ્તાઓમાં ફેરવવામાં આવી; તહોમત વગર લોકોને પકડવામાં આવ્યા અને કેસ ચલાવ્યા વગર છોડી મૂકવામાં આવ્યા; સેંકડોને શિક્ષાઓ કરી પણ બિલકુલ નબી નહિ; દુર્ગંધ મારતી અને ભરચક ભરેલી કેટડીઓમાં સખત કેદની સજાઓવાળાને પૂરવામાં આવ્યા; કેટલાકને લાકડીઓના ગોદા મારવામાં આવ્યા; કેટલાકનું અપમાન કરવામાં આવ્યું; શહેરોમાં ફ્રાંસીના અને ફટકા મારવાના માંચડા ઉભા કરવામાં આવ્યા; ગુજરાનવાલામાં વિમાનમાંથી બોમ્બ નાંખવાથી એક બાળકને હાથ કપાઈ ગયો; જહીઆનવાલા બાગમાં જે બાળકોનાં ખૂન તો કબૂલ કરવામાં આવ્યાં છે, અને બીજા કેટલાકના ખૂનના દાખલા આપવામાં આવ્યા છે-પંજબના આપણા આર્ય અને અનાર્ય બંધુઓની આવી હાલત થઈ. ” ભાઈઓ અને ખેડો, આ ઉપરાંત લાહોરમાં લોહારી ગેઈટ અને બાદશાહની મસજિદ આગળ ગોળી ચલાવવામાં આવી હતી, જહીઆનવાલા બાગમાં જનરલ ડાયરે કતલ ચલાવી હતી અને વિમાનમાંથી બોમ્બના ગોળા ફેંકવામાં આવ્યા હતા.

૫. આ ઘણીજ ન્હાની યાદી ઉપર વિચાર કરવાને હું તમને વિનંતિ કરું છું. ઉપરાંત આપણા લોકોને માત્ર હિંદી હોવાના કારણે જ બીજી ઘણી મુસીબતો ભોગવવી પડી હતી. દાખલા તરીકે પાણી અને વિજળીનો પ્રવાહ બંધ કરવામાં આવ્યો હતો, એપ્રિલ અને મે માસની ગરમીમાં હિંદી સ્ત્રીપુરુષો પાસેથી વિજળીના પંખા લઈ લેવામાં આવ્યા હતા, સાથે સાથે બેથી વધારે હિંદીઓને લાહોરના રસ્તામાં ન ચાલવા દેવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો, અને એવાજ બીજા હુકમો પણ પસાર કરવામાં આવ્યા હતા જે હુલ્લડ સર માર્શકલ ઓડવાયરની કલ્પનામાંજ ભમતું હતું તેને દાખી દેવાને આમાંના કેટલા હુકમો.

પસાર કર્યા હતા અને ગોરા લોકોની પ્રતિષ્ઠા વધારવાને તથા કાળા લોકોને ઝલેગા કરવાને આમાંના કેટલા પસાર કર્યા હતા ? આપણા વિશાળ દેશમાં હિંદુમૈયાનો એવો કયો સપૂત હશે કે જે આવાં કામ ફરીથી ન થાય એવા માત્ર સંભવ ઉપર જ આધાર રાખીને શાન્તિથી બેસી રહે ?

૬. પંજાબની કોંગ્રેસ સબકમિટીનો રીપોર્ટ તૈયાર થયા પછી આપણા રાજ્યકર્તાઓના અને બ્રિટિશ પ્રબળના મન પર આપણી ફરિયાદો ઠસાવવાને આપણા બાણવામાં હતાં એવાં બધાં પગલાં આપણે લીધાં છે. હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ન્યાય અને મનુષ્યત્વના ધોરણ ઉપર ચલાવવાનો જેઓ દાવો કરે છે તેમની પાસેથી આપણને પૂરો ન્યાય મળશે એવો આપણને પૂરેપૂરો ભરોસો હતો. હવે આપણા પ્રયત્નથી હિંદી સરકાર પર શી અસર થઈ, અને તેમણે આપણને કેટલો ન્યાય આપ્યો છે તે આપણે જોઈએ. આપણે માત્ર શબ્દોથી ભોળવાઈ જવું ન જોઈએ, પણ રાજ્યકર્તાઓએ જે ચોક્કસ પગલાં લીધાં છે તે તપાસીએ. હંટર કમિટીનો રીપોર્ટ બહાર પડ્યા પછીજ જનરલ ડાયરને જલ્દીઆનવાલા બાગમાં કરેલાં ધોર કૃત્યો વિષે ઠપકો આપવાનું સરકારને સૂઝ્યું છે અને આપણા બાણવામાં છે ત્યાંસુધી એ એકજ અમલદારને પોતાનાં ઘાતકી કૃત્યોને માટે કંઈ પણ અગવડ ભોગવવી પડી છે. (કર્નલ જોન્સન, મિ. સ્મીથ અને એવા બીજા અમલદારો તો હજી પોતાનો હોદ્દો પૂરેપૂરો ભોગવી રહ્યા છે.) ગઈ સાલની માફક અત્યારે પણ આપણાં ખૂન કરવાને અને આપણને ધૂળભેગા કરવાને તેઓ તૈયાર છે. આવા અત્યાચાર કરનારની સામે સરકાર પોતે કંઈ પણ પગલાં ન લઈને જ સંતોષ પામી હોત અને તેમની સામે કાયદેસર ઈલાજ લેવાની બારી આપણે માટે ખુલ્લી રાખી હોત તો તેની બેપરવાઈ વિષે હાલના કરતાં કંઈ જુદો ખ્યાલ આપણે રાખત. પણ હવે તો અમલદારોને સુકિત આપનારો કાયદો પસાર કરીને બીજી કોઈ પણ સત્તાની પાસેથી દાદ મેળવવાની તક ખુચવી લેવામાં આવી છે. વળી ઇંગ્લંડને વિષે પણ આપણને એવી આશા હતી કે તે દેશમાં પરંપરાથી ઉતરી આવેલી ન્યાયબુદ્ધિ અને પરમાર્થ-વૃત્તિથી ત્યાંની પ્રજા અપકૃત્યોને માટે જવાબદાર નાનાથી મોટા તમામ અમલદારોને તેમની જગ્યા પરથી બરતરફ તો કરશેજ. પણ અમીરો અને આમની સલામાં જે ચર્ચા થઈ તે ઉપરથી શું સમજાય છે ? આમની સલામાં હિન્દી વજીરે આપણા દેશમાં થયેલા અત્યાચારોની સામે જોસબેર ભાષણ કર્યું પણ પંજાબમાં ત્રાસ વર્ત્યો તે વખતે આપણા વાયસરૉયે બેપરવાઈ અને નિહુરતા બતાવી અને પોતાના હાથ નીચેના અમલદારોના અત્યાચારો વિષે

હાથે કરીને આંખમાં ધૂળ નાંખવા દીધી તેમને અને આ ભયંકર શુન્દાના મૂળ કારણ રૂપ સર માઈકેલ ઓડવાયરને સારી ચાલનાં સરટ્રિક્કેટ આપ્યાં.

૭. લાહોરના સરકારી મહેલમાં જે ‘વૈર (લડાઈની) ડાયરી’ રાખવામાં આવી હતી તેમાં એક નોંધ કરવામાં આવી છે તે તમારે હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. કે તે ઉપરથી સર માઈકેલ ઓડવાયરનો અને તેમની હાથ નીચેના દિવાની અને લશ્કરી અમલદારોનો કીન્નો પરખાઈ આવે છે. એ નોંધ એવી છે કે “૧૬મી ટુકડીના સરદારે વિમાનો મોકલવાની અને જરૂર પડે તો ઉપરથી ગોળા વરસાવવાની માગણી કરી છે અને તે માટે શિકાર સરસ હાથ લાગ્યો છે. વિમાનો વાપરવાની તક સુંદર લાગે છે.” આ નોંધને માટે ગમે તે જવાબદાર હોય તો પણ સર માઈકેલ ઓડવાયરના મળતીઆઓની વૃત્તિ આ ઉપરથી પૂરેપૂરી સાબિત થાય છે. આ અમલદારોની વૃત્તિમાં સર માઈકેલ ઓડવાયરની વૃત્તિનુંજ પ્રતિબિંબ પડે છે એ અનુમાન વધારે પડતું નહિ ગણાય. છતાં હિન્દી સરકાર, બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ અને મિ. મોન્ટેગ્યુ આજ માણસને સામાશી આપવાને આપણી આગળ ધરે છે.

૮. પંજાબમાં જે કાંઈ કરવામાં આવ્યું છે તેનો સર એડવર્ડ કાર્સને જે બચાવ કર્યો છે તેમાં વળી પાર્લામેન્ટના મોટા ભાગના સભાસદોનું મન જણાઈ આવે છે. જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ કે ઈંગ્લંડની પ્રજાના મોટા ભાગના પ્રતિનિધિઓ ઓડવાયરની રાજનીતિને ટેકો આપે છે ત્યારે પછી મિ. મોન્ટેગ્યુ અને પ્રધાનમંડળ આમની સભામાં છેવટે ફતેહમંદ થયા તેથી આપણે શું હોણું કાઢ્યું ? (ઈંગ્લંડના મજૂરપણે આપણને પાર્લામેન્ટની અંદર તેમજ બહાર મદદ કરી તે માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. પણ દુર્ભાગ્યે તે પક્ષનું કાંઈ વળી શકે તેવી સ્થિતિ ન હતી.) છતાં આમની સભાના છેવટના ઠરાવથી— નજીવો પણ—કાંઈક દિલાસો આપણને મળ્યો, પણ અમીરોની સભાની ચર્ચાને વિષે આપણે શો ખ્યાલ ખાંપીશું ? એ ચર્ચા અને એનાં પરિણામથી વધારે ખરાબ શું હોઈ શકે ? તે સભાના વાતાવરણથી લોર્ડ સિંહા પણ એટલા બધા વ્યાકુળ થઈ ગયેલા જણાય છે કે પંજાબનાં રમખાણોને વિષે ગોળ ગોળ વચનો કહ્યા પછી તેમને એટલીજ સલાહ આપવાની જડી કે ગર્થ શુજરી વિસારી દો અને સુધારાને સફળ કરવાને માટે તેનો અમલ કરવામાં સહકાર કરો. આમાં તો લોર્ડ સિંહાએ અત્રેના અને વિલાયતના અંગ્રેજ લોકોએ ગાયેલું ગીત ગાયું. જેમણે ખૂનરેણ કરી હોય તેમને અને તેમના વખાણનારાઓને તો એ કહેવું સહેલ છે કે ગર્થ શુજરી વિસરી જવી અને સુધારાને સફળ કરવામાં બંને કોમના લોકોએ સહકાર કરવો પણ હિન્દી

પ્રજ્ઞના અપમાનનું શું ? હિન્દીઓની ફરિયાદની પૂરી પારખ પણ ન થઈ-
ન્યાય કે દાદની વાત તો ક્યાંયે રહી ! તો પછી ભવિષ્યમાં કંઈ પણ મતલેદ
પડે કે મુદ્દાનો સવાલ ઉભો થાય ત્યારે પહેલાંની માફકજ વનં એવા લોકોની
સાથે હિન્દીઓના સહકારની આશા કેમ રખાય ?

૯. હવે આપણે ખિલાફતના સવાલ પર વિચાર કરીશું.

૧૦. ખાનુઓ અને ગૃહસ્થો, યૂરોપમાં જે વળતે અનેક રાજ્યોનાં ભવિષ્ય
ત્રાજવામાં તોળાતાં હતાં તે વળતે ઇંગ્લંડના જવાબદાર પ્રધાનોએ જે વચનો આપ્યાં
અને જે વચન પર ભરોસો રાખી ખુદ ટર્કીની સામે આપણા મુસલમાનભાઈઓ લડા-
ઈમાં ઉતર્યા તે વચનોનું તમારી આગળ વિગતવાર વર્ણન કરવા હું નથી માગતો. તે
વચનોનો કેવી રીતે ભંગ કરવામાં આવ્યો છે અને તુર્કીને સુલેહની જે શરતો પર
સહી કરવી પડી છે તે વિષે મેલવીઓ અને સૈા ઇસ્લામીઓ કેવું વક્ત્રુ ધરાવે છે
તે તો તમે સૈા જાણો છો. તમે એ પણ સમજો છો અને સાફ હિન્દુસ્તાન
સમજો છો કે ત્રણ મહારાજ્યોએ ખીજ દેશોને પચાવી પાડવાની જે રાજ્યનીતિ
અખિતયાર કરી છે તેને લીધે જ યૂરોપના રાજ્યકર્તાઓએ મળીને આ ઇસ્લામી
મહારાજ્યના ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા છે. વડા પ્રધાન લડલહી ઉઠ્યા તે પ્રમાણે
ઇંગ્લંડ તો તેલની પાછળ પડ્યું છે, કારણ તેમણે નહોતું કહ્યું કે જે દેશને
પૂરતા પ્રમાણમાં તેલ મળશે તે સર્વોપરિ જનશે ? મેસોપોટોમિયા પર
રાજ્ય કરવાનો પટો મેળવવાનો ઇંગ્લંડે આગ્રહ કર્યો છે અને ખીજ રાજ્યોની
અદેખાઈને વારવાને તુર્કીના ખીજ ભાગના પર રાજ્ય ચલાવવાનો પટો
ખીજને આપીને જ પોતાનો પટો ઇંગ્લંડ મેળવી શક્યું છે. સુલેહના ચૌદ
સિદ્ધાંતો રચવામાં સામેલ થયેલા પ્રેસિડન્ટ વિલ્સને કે ખીજ કેઇએ એવું કહી
પણ ધાર્યું હતું કે ત્રણ મહારાજ્યો તુર્કીની વહેંચણી કરીને તે વિષે પ્રજ્ઞમંડળની
સંમતિ મેળવશે ? આથી ઉલટું એમ ધારવામાં આવ્યું હતું કે આ મંડળ
પોતાની મેળે જ જુદી જુદી પ્રજ્ઞોની ઇચ્છાઓને પારખીને તે મુજબ તેમના
રાજ્યની વ્યવસ્થા કરશે. પણ તે પ્રજ્ઞોની સાથે તેમના હાકેમોને લડવું પડશે
એમ કેણે ધાર્યું હશે ? અને છતાં ત્રણ મહારાજ્યોએ જેમને હકુમત સોંપેલી તેઓ
પોતાને સોંપાએલી પ્રજ્ઞ સાથે લડ્યાં જ કરે છે. શ્રેસની પ્રજ્ઞને પોતાની ઇચ્છા
દર્શાવવાની તક આપ્યા સિવાય તેની હકુમત શ્રીસને સોંપી દેવાથી શ્રેસની પ્રજ્ઞ
ઉપર ભયંકર ત્રાસ વર્તાયો છે અને તેવો જ ત્રાસ ગ્રીક લોકોને સ્પર્નાની હકુ-
મત સોંપવાથી પહેલાં ત્યાં વર્તાયો હતો. સિરિયાની મુસ્લિમ અને ખ્રિસ્તી
પ્રજ્ઞએ અમીર ફૈઝુલને પોતાના રાજ તરીકે સ્થાપ્યો હતો પણ તે પ્રદેશની
હકુમત ફ્રાન્સને સોંપવાથી તે રાજને હાંકી ફાટવામાં આવ્યો છે. વળી મેસો-

પોટેમિયાની હકુમત બ્રિટિશ રાજ્યને સોંપવામાં આવી છે ત્યાં આરબલોકો સાથે નિરંતર લડાઈ ચાલ્યાં કરે છે. ખાનુઓ અને ગૃહસ્થો, આમ તુર્કીના રાજ્યને ઉચાપત કરવાને અને ચૂસવાને નવા હાકેમોને સોંપવાની યોજના પૂરેપૂરી નિષ્ફળ જશે કારણ કે તે હાકેમોના સિપાઈઓ, નાણાં અને પ્રતિષ્ઠાનો આથી ક્ષય થશે. સારી મુસ્લિમ આલમ આ સુલેહને અસંભવિત માને છે કારણ કે, તેના મત મુજબ, એથી ઇસ્લામના મૂળ પરજ છેદ મૂકાયો છે.

૧૧. આવી સ્થિતિમાં તુર્કીની મુસલમાન પ્રજા સ્વાભાવિક રીતે પોતાના નવા હાકેમોને ધિક્કારે તો પછી તેમની વચ્ચે મિત્રાચારીનો સમ્બન્ધ જામે એમ તમે ધારો છો ? એમ બનવાભેગ છે કે તે હાકેમો પોતાની ધારણા પ્રમાણે સફળ થાય પણ જરૂર ખાતરી રાખજો કે આથી તેમની મુસલમાન રૈયતનો તો સદંતર નાશ થશે. આપણે જાણીએ છીએ કે ભૂતકાળમાં જ્યારે મૂળ વતનીઓની ઉપર મુધરેલી પ્રજાઓએ રાજ્ય કર્યું છે ત્યારે પરાધીન પ્રજાઓનો તો નાશ જ થયો છે. પહેલાં તો યુરોપવાસીઓ ખાઈબલ, બન્દુક અને બીઅર (દારૂ)થી કામ લેતા. હવે મુસલમાનોના ઉપર બન્દુક, બીઅર અને ખાઈબલથી કામ લેવાશે એમ લાગે છે. મેસોપોટેમિયાના ૨૦ લાખ આરબોને દબાવી દેવાને માટે (એટલે તેમના પર સખ્તાઈથી રાજ્ય ચલાવવાને) ૭૫૦૦૦ અંગ્રેજ સિપાઈઓ અને ૫૫ થી ૬૦ હજાર હિંદી સિપાઈઓનું લશ્કર રાખવામાં આવ્યું છે અને હિંદી સિપાઈઓની સંખ્યામાં તો દરરોજ વધારો કરવામાં આવે છે. એટલે ૨૦ લાખની વસ્તી ઉપર લડાઈના છેલ્લામાં છેલ્લાં શાસ્ત્રીય હથિયારોથી સજ્જ થયેલું ૧,૩૦,૦૦૦ માણસનું લશ્કર રોકાયું છે. આની અસર શી થવાની ? લડી શકે એવા તમામ મુસલમાનોનો નાશ થશે ત્યાંસુધી નિરંતર છૂટીછવાઈ લડાઈ ચાલ્યાંજ કરશે. જે સુલેહથી આવી અસર પડેાંએ તે મુસલમાનો કબૂલ રાખી શકેજ નહિ. તુર્કીના મૂળ પ્રદેશમાં દરરોજ આવી લડાઈઓ થતી જોઈને જ્યારે આ વાતની સૌને ખાતરી થશે ત્યારે ઈંગ્લંડ વગેરે દેશની પ્રજાઓ આવી સુલેહની શરતોને સુધારવાને માટે પોતાના રાજ્યને ફરજ પાડશે. સુલેહની શરતોથી ઇસ્લામને કાયમનું નુકસાન થાય તે પહેલાં તેમાં તરતજ સુધારો કરાવવા માટે અસહકારની લડત કરવાનું મુસલમાનોએ યોગ્ય ધાર્યું છે, અને તમારામાંના ઘણા હિંદુભાઈઓ પણ આ ચળવળમાં જોડાયા છે. છતાં ઇસ્લામને મદદ કરવાને સારા હિંદુસ્તાને શું કરવું જોઈએ તે વિષે તમારો જે કંઈ મત હોય તે જાહેર કરવાની તમને છૂટ છે.

૧૨. ખાનુઓ અને ગૃહસ્થો, પંબળમાં થયેલા અત્યાચારોને વિષે ન્યાય અને નુકસાની મેળવવાને, અને ભવિષ્યમાં એવો ત્રાસ થતો અટકાવવાને તેમજ બ્રિટિશ પ્રધાનોના વચન સુજળ તુર્કી સાથેની સુલેહની શરતોમાં સુધારો કરાવવાને સુસલમાનભાઈઓને મદદ કરવા આપણે શું કરવું જોઈએ તે હવે વિચારીએ. જો પંબળના બનાવો મનમાંથી કાઢી નાંખીને વિસારે નાંખવાનું અને આપણને મળેલા સુધારાને સફળ કરવાનું બની શકતું હોય તો તે કામ હું ઘણાજ ખુશીથી કરું એવો માણસ છું. બીજા રસ્તા ખુલ્લા હોય તો અંતિમ માર્ગ લઈ એવો મારો જલદ સ્વભાવ નથી. પણ પંબળના બનાવો અને તેને માટે જવાબદાર અમલદારો વિષે હું જે કંઈ જાણું છું તે ઉપરથી મારાથી તો એમ ન જ કહી શકાય કે ‘ હવે તો બધું પતી ગયું, હવે આપણે સુધારાનું જ કામ લઈ બેસવું. ’ રમખાણોની તપાસ કરવાને માટે બે બિન-અધિકારી કમિશનો નીમાયાં હતાં. તેમાં મેં કામ કર્યું છે અને તે ઉપરથી મારા દિલમાં ઠસી ગયું છે કે આપણને ફાવે તે જગ્યાએ આપણી મરજી સુજળ રહેવાના, વિચાર કરવાના અને વિચારો છૂટથી દર્શાવવાના જન્મસિદ્ધ હકો કે ન મળે ત્યાં સુધી સુધારા એ આત્મા વિનાના શરીર જેવા છે. આ જન્મસિદ્ધ હક્ક મેળવવાનો આપણે વિચાર પણ ન કરીએ તે માટે ઓડવાયરશાહીની આજીવ વર્તાવી હતી. તો પછી લોર્ડ સિંહા અને તેમના જેવા વિચારના માણસો આપણને જે સલાહ આપે છે તે આપણને શા ઉપયોગની છે ? ઓડવાયરશાહીના પક્ષકારો સાથે આપણે સહકાર કરી શકતા નથી. આપણને અહીંયાના અંગ્રેજો સાથે સહકાર કરવાનું કહેવામાં આવે છે પણ તેમણે આપણા દર્દમાં શી દિલસોજી બતાવી છે ? પંબળમાં બુચો અને તેમની નજર આગળ હિન્દીઓને રીખાવવામાં આવ્યા અને ધૂળભેગા કરવામાં આવ્યા તે વિષે તેમની ઠકા મસ્કરીઓ સાંભળો તો તમે સમજી શકશો કે તેમની સાથે સહકાર કરવો એ કેવળ અશક્ય છે. અંગ્રેજ કોમની વતી ‘ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ’ પત્રે એમ લખવાની હિંમત ધરી હતી કે ડાયરનાં કૃત્યોને ઘણાખરા અંગ્રેજો વખોડી કાઢે છે. એ લખાણથી એટલો બધો શોરખકાર થયો કે જેથી તે પત્રને પછીથી વધારે સાવચેત થવું પડ્યું અને આ વિષે આખી કોમની વતી લખવાનો દાવો માંડી વાળ્યો.

ભાઈઓ અને ખેડો, ઓડવાયરશાહીનું ભૂત આપણી આંખ આગળ ભમતું હોય ત્યાં સુધી જીવવામાં કંઈ સાર નથી એવી મારી માન્યતા હોવાથી જ ભૂત-કાળને વિષે ન્યાય મેળવવાનો અને ભવિષ્યને માટે પણ રક્ષણ શોધવાનો કંઈ માર્ગ જોણી કાઢવાને આ પરિષદ મળી છે તેનો પ્રમુખ થવાની ગંભીર જવાબ-

દારી મેં સ્વીકારી છે. આ રસ્તો ખોળવામાં તમારે યાદ રાખવાનું છે કે ભાષણો અને અરજીઓ, ઠરાવો અને ડિપ્યુટેશનો બધાં નિષ્ફળ નીવડ્યાં છે અને તે પછી ઉંડો વિચાર કરો કે આ અનર્થનું નિવારણ કરવાને તમારી પાસે કંઈ પણ ઇલાજ રહ્યો છે કે તમારે એ અનર્થને કેવળ અસહાય થઈને વશ થવું છે ? આપણે નિર્બળ, નિઃશસ્ત્ર અને પરાધીન પ્રજા છીએ. લડાઈ દરમ્યાન પ્રજાઓની સમાનતા અને ભાતૃભાવ બીલવવાને વિષે આપણે જે બધું સાંભળતા હતા તેમાંનું કશું હજી નીપજ્યું નથી, તો હવે આપણે શું કરીશું ? આખા દેશમાં જે એકજ માર્ગ સૂચવવામાં આવ્યો છે તે અસહકારનો છે. હું તો એમ માનું છું કે અસહકાર એ નિર્બળ, પરાધીન અને સાધનસંપત્તિરહિત પ્રજાનું છેલ્લું શસ્ત્ર છે. આમ કહેવામાં આપણા પૂજ્ય મહાત્માજીનાથી હું બુદ્ધો પડું છું તેમ કોઈ પણ સંજોગોમાં અસહકાર ન કરી શકાય એમ માનનારાની સાથે પણ હું મળતો થતો નથી. તમે બધા બુદ્ધા પડો તે પહેલાં તમારે એ નિર્ણય કરવો પડશે કે ભૂતકાળને વિષે ન્યાય મેળવવાને અને ભવિષ્યને વિષે રક્ષણ શોધવાને અસહકારના સિવાય બીજો કોઈ પણ એવો માર્ગ રહ્યો છે કે જેમાં સફળ થવાનો રપ ટકા જેટલો પણ સંભવ જણાતો હોય ? આપણને જે જોઈએ છીએ તે મેળવવાનો અસહકાર સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો રપ ટકા જેટલો પણ સંભવ હોય તો હું તે સ્વીકારી લઉં અને મારાથી બને તેટલા આગ્રહપૂર્વક અસહકારને બદલે તેનો અંગીકાર કરવા હું તમને સલાહ આપું. પણ અત્યાર સુધીમાં હું બીજો કોઈ માર્ગ શોધી શક્યો નથી અને તેથી તેવો કંઈ તમારી આગળ રજુ કરવાને અશક્ત છું. પણ જો આપણી ચર્ચા દરમ્યાન બીજો કંઈ માર્ગ શોધી કાઢવામાં ન આવે તો અસહકારની મુશ્કેલીઓ અને જોખમોનો મને પૂરેપૂરો ખ્યાલ હોવા છતાંયે પણ ખિન્ન હૃદયે મારે તેનો સ્વીકાર કરવો પડશે. એક વાત જરૂર ધ્યાનમાં રાખજો કે અસહકારવાદીઓ પોતાની લડત સાચા દિલથી, શાન્તિપૂર્વક ચલાવવાનો નિશ્ચય કરે તો પણ બીજાં કેટલાંક કારણથી તેમના કાર્યમાં વિઘ્ન આવે એવો સંભવ છે. મુંબાઈમાં મુસ્લિમ લીગની બેઠક મળી અને લાહોરમાં બાદશાહી મસ્જિદ આગળ ગોળીબહાર કરવામાં આવ્યા તે વખતે આવો કાંઈક અનુભવ આપણને થયો ન હતો ? તમને કદાચ યાદ હશે કે તે વખતના પોલિસ કમિશનરના મત વિરુદ્ધ મુસ્લિમલીગની બેઠક મુંબાઈમાં મળી તે વખતે કેટલાક લોકોએ ધાંધળ કર્યું અને પ્રમુખને ગાળો દીધી તેથી સભા વિખેરી નાંખવી પડી. મુસ્લિમ લીગની વ્યવસ્થાપક કમિટીના પ્રમુખે અને સભાસદોએ તોફાનીઓને બહાર કાઢવાને પોલિસ અમલદારોને કહ્યું પણ તેણે વચમાં પડવાની ના પાડી અને જણાવ્યું કે ‘ જો સભા બરખાસ્ત કરવામાં આવે તો હું મંડપનો કબજો લઈ લઉં. ’ કંતાનના પડદાની પાછળ છુપીરીને

સિંધાઈએને મોટી ઠાંગો આપીને ખડા કર્યા હતા, અને સભાનું લાંગણ પાડનારને જો કોઈએ બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત તો તેમની ઉપરજ આ ઠાંગોનો ઉપયોગ થાત એમાં મને જરાયે શંકા નથી. પણ મિ. મજરૂલ હુકે સભા શાન્તિથી ખરખાસ્ત કરીને સમય સાચવી લીધો. તે જ પ્રમાણે લાહોરની બાદશાહી મસ્જિદમાં લાગણી ઘણીજ તેજ હતી એ વખતે એક છુપી, પોલિસના અમલદારે લોકોને ઉશ્કેરી મૂક્યા, તેથી તેને બળભેરીથી બહાર કાઢી મૂકવામાં આવ્યો. એટલે ઉશ્કેરણી શાન્ત થઈ; અને છતાં આ બહાનું કાઢીને પછીથી લોકો પર ગોળીબહાર કરવામાં આવ્યા. આમ અસહકાર કરવાથી જે લોકો આપણો કેટો કદી પણ નહિ મૂકે તેમની સાથે અને ખુદ સરકારની સાથે તકરારમાં ઉતરવાનું જોખમ આપણે વહોરવું પડશે. જો એવી તકરાર થશે તો પછી: આડવાયરશાહી બમણા ભરથી ફાટી નીકળશે, અને તમે ખાતરી રાખજો કે દારૂગોળાની કે તોપોની કે વિમાનોની તે વખતે કાંઈ ખોટ પડશે નહિ. કોઈ અસહકાર મળજનો અમલદાર એમ ધારી એસે કે અસહકારની હીલચાલ બળવારૂપ છે અને તેથી લશ્કરમાં હજી પણ ભરેલા ડાયર જેવા અમલદારોને આખો મામલો સોંપી દેવો. જોઈએ એટલે પછી પંબાબના અત્યાચારો કરતાં પણ વિશેષ પ્રસાદી આપણને મળશે. જો છેવટે અસહકારનો સ્વીકાર કરવાનું નક્કી કરે તો તેના કમની વિગતો ઘડવામાં આ વાત જરૂર ખ્યાલમાં રાખજો.

૧૪. આ ચળવળ ખૂનામરકીને પૂરેપૂરી ખાતલ કરવાના ધરાહાથી શરૂ કરવામાં આવે તો છતાં પણ આવા અનિષ્ટ બનાવને લીધે તોફાન થવાનું જોખમ રહે છે. તે ઉપરાંત બીજાં પણ કેટલાંક જોખમો છે તે તરફ હું તમારું ધ્યાન ખેંચીશ. કેટલાંયે વર્ષોથી હિન્દુઓ અને મુસલમાનોને એક કરવાના પ્રયત્નો થતા હતા તે નહિ જેવાજ સફળ થયા હતા. પણ ગઈ સાલ રામનવમીના તહેવાર દરમિયાન અને તે પછી લોકોનાં શાન્ત ટોળા ઉપર નકામા ગોળીબહાર થવાથી બહોળા જનસમૂહાય ઉપર કંઈ વિલક્ષણ અસર થઈ; તેથી અમારા હાથનું શરખત હિંદુ ભાઈઓએ લીધું, અમારી મસ્જિદોમાં લશ્કરવાળા બલસાઓમાં લાગ લેવાને અત્રે હિંદુભાઈઓને નોતર્યા અને છેવટે ગોળીથી મરી ગયેલાં એક કોમનાં માણસોનાં મુઠકાં બીજી કોમના માણસોએ ઉચક્યાં. આ કામ આપણે શાન્તિથી વિચાર કરીને નથી કર્યું તેમ હંમેશના રિવાજ તરીકે આણું કરતા નથી. તે ઉપરથી જણાય છે કે આપણી એકતા હજી અધૂરી છે અને બહુ ભારે કસોટીમાં તે કદાચ પાર ન ઉતરે તેથી હિંદુ મુસલમાન એકતાનું જે કાર્ય હાલ ચાલી રહ્યું છે તેમાં તૂટ પડે એવું કંઈ પણ આપણે ન કરવું જોઈએ. સિંધમાં ખિલાફત કમિટી તરફથી અસહકારની જે ચળવળ શરૂ કરવામાં આવી

છે તેનોજ દાખલો લઈએ. તે પ્રાન્તની વસ્તિમાં હજારોકા મુસલમાનો અને ૧૦ ટકા હિન્દુઓ છે. ત્યાં મોટા ભાગની જમીનના માલિક મુસલમાનો હતા. તેમની પ્રતિષ્ઠા હવે ઘટી ગઈ છે અને કેળવણીના અભાવે તેઓ પોતાની મિલકત ગુમાવતા જાય છે. આમ જો કોમની વચ્ચે જે હોળી સળગી છે તે હજી તો ટાઢી પડતી જાય છે તે દરમિયાન અસહકારની હિલચાલથી મુસલમાનો પોતાની જમીન એક કે બીજા કારણસર છોડતા જાય છે અને તે સ્વાભાવિકરીતે હિન્દુઓ લેતા જાય છે અને આલું હજી તો કેટલાંયે વરસો સુધી ચાલશે. જો હિન્દુઓની ચળવળ ચાલુ રહે તો આવડી મોટી કસોટીમાં હિન્દુ મુસલમાનની એકતા ટકી શકે એમ તમે ધારો છો ?

૧૫. છેવટે જો તમે અસહકારનો સ્વીકાર કરો તો એટલી તો ખાતરી જરૂર રાખજો કે તમને પૂરેપૂરી ફ્રીહ મેળવતાં કેટલોય વખત-ઘણું કરીને કેટલાંયે વર્ષ-લાગશે કારણ કે પ્રજાને તમે કહો તે કરે તે માટે તેને તાલીમ આપવી જોઈશે અને વ્યવસ્થા કરવી પડશે. વિલાયતમાં મજૂરપણે પ્રજાને લાંબા વખત સુધી તાલીમ આપીને અને વ્યવસ્થા કરીને છેવટે રાજ્ય કારણ ઉપર અસર પહોંચાડવાની સત્તા મેળવી છે.

૧૬. અસહકારનો ગમે તે કેમ નક્કી કરો, તેમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે જવાબદારી અને સ્વાર્થત્યાગનો ખરેખરો બોજો પ્રથમ તો આગેવાન અને કેળવણીના વર્ગના ઉપરજ પડશે. આવી ભારે ચળવળ ચલાવવા જ્યાં આત્મ-સંયમની તાલીમ હજી પ્રજાના મોટા વર્ગને મળી નથી તેથી તેની જવાબદારી તો ઓછીજ રહેશે.

૧૭. તુર્કીને સુલેહની જે શરતો ઉપર સહી કરવાની ફરજ પડી છે તેમાં ફેરફાર કરાવવાને માટે હિન્દુસ્તાનના મુસલમાનોએ અસહકારની હિલચાલ શરૂ કરી છે, કારણ કે હિન્દુસ્તાનમાં અને હિન્દુસ્તાનની બહાર તેમણે જે અરજીઓ મોકલી છે તેનું કંઈ પરિણામ આવ્યું નથી, એટલુંજ નહિ પણ વડા પ્રધાને પહેલાં આપેલાં વચનો હવામાં ઉડી ગયાં છે. છતાં પણ તેઓ તુર્કીની સલ્તનતનો લગભગ નાશ થતો જોઈને હવે સંતોષ ખતાવે છે તો મુસલમાનોને મદદ કરવાને માટે તમે હિન્દુભાઈઓ શું કરવા ધારો છો ? હું આ મુશ્કેલીભર્યા સવાલ ઉપર લાંબી ચર્ચા કરવા માગતો નથી, કારણ કે આમાં મુસલમાનોની ધાર્મિક લાગણી ઉપરાંત તમામ કાળી પ્રજાઓની પ્રતિષ્ઠાનો સવાલ સમાયેલો છે. ખ્રિષ્ટિય સામ્રાજ્યમાં આવેલા ગેરો લોકોના કોઈ સંસ્થાનને વિષે જો વડા પ્રધાને કંઈ મહત્વનું વચન આપ્યું હોત તો તેની વિરૂદ્ધ સુલેહ કરવાની તેણે

કદિ પણ હિંમત કરી હોત ? તે ખરે જ તેમ કરી શકત નહિ, કારણ કે સ્વરાજ્ય લોગવતાં જે સંસ્થાનો પુદ સામ્રાજ્યમાંથી પણ મરજી પડે તો નીકળી શકે તેમ છે ત્યાંના ગોરાઓને આપેલું વચન પાળવાની તેને ફરજ પડે છે. પણ કાળા લોકોની તો આટલી બધી ગણતરી કરી શકાય નહિ અને હું ધારું છું કે વડા પ્રધાનના અભિપ્રાય મુજબ કરવાની આશા પણ રાખી શકાય નહિ. અને તેથી પોતાના વચનભંગને વિષે કરવામાં આવેલા તમામ વાંધાને તેમણે ધૂતકારી કાઢ્યા છે. હિંદુસ્તાનના લોકોને આવા વર્તનની પહેલાં ટેવ પડી ન હતી, અને સભ્યમાં સગળ વડા પ્રધાન અને તેમનું પ્રધાનમંડળ આખી દુનીઆની નજર આગળ આવે ચાક્રો વચનભંગ કરે છે એ તો એક નવું પરાક્રમ ગણાય અને તેથી જ હવે તમારે વિચારવાનું છે કે તેમના વચન અનુસાર સુલેહની શરતોમાં કેવી રીતે ફેરફાર કરાવવા.

જો તમે ખિલાફત કમિટી અને મહાત્માજી તરફથી શરૂ કરવામાં આવેલી અસહકારની હીલચાલમાં બેઠાઓ તો પંખનના અત્યાચારોને વિષે ન્યાય મેળવવા અસહકાર કરતાં જેવી કાળજી અને સાવધાની રાખવાને મેં કહ્યું છે તે ખિલાફત વિષે પણ અસહકાર કરતાં રાખશે. બીજો કેઈ પણ માર્ગ હું તો સૂચવી શકતો નથી. જે કંઈ થઈ શકે તે બધું અજમાવવામાં આવ્યું છે પણ તે નિષ્ફળજ ગયું છે. સરકારના ઉપર દાગ મૂકવાનો આશ્રેય આપણા ઉપર મૂકવો નકામો છે. આપણા હું અને વિષે ન્યાય મેળવવાને આપણે કંઈ પણ કરીએ તે સહેજે દખાણૂંપ ગણાશે.

૧૮. બીજા જે સવાલોને વિષે આપણે તરતજ પગલાં ભરવાની જરૂર છે તેમાંનો એક તો એ છે કે દુનીઆના જે ભાગની સાથે આપણને સંબંધ નથી ત્યાંથી હિંદી લશ્કરને પાછાં ખેંચી લેવાં જોઈએ. હાલ મેસેપોટેમિયામાં આશરે ૫૫,૦૦૦ હિંદી સિપાઈઓ છે. આપણને કહેવામાં આવે છે કે આરબો આપણને ધિક્કારે છે. હું એ વાત માની શકું છું અને તેથી હું પૂછું છું કે મેસેપોટેમિયાને આપણી સાથે ને આપણને મેસેપોટેમિયા સાથે શી લેવા દેવા છે ? જ્યાં આપણો દેશો સંબંધ નથી ત્યાં હિંદુસ્તાનની સરહદની બહાર હિંદુસ્તાનનું લશ્કર શા માટે ઉપયોગમાં લેવું જોઈએ ? આપણને પૂછ્યા સિવાય મેસેપોટેમિયાની હકુમત ઇંગ્લંડે સ્વીકારી છે અને તેથી તે દેશમાં હકુમત ચલાવવાનું કામ પણ અંગ્રેજોએ અને અંગ્રેજ સંસ્થાનવાસીઓએજ કરવું જોઈએ. આજે આપણા માણસોનો વારો છે, કાલે આ ગાંડા સાહસમાં આપણાં નાણાં પણ ખર્ચવામાં આવશે. આપણાં જાણવામાં છે તે પ્રમાણે બીજા સંસ્થાનોના સિપા-

ઈઓ આ લડાઈમાં ભાગ લેતા નથી. આપણા સિપાઈઓની મદદથી બ્રિટિશ સલ્તનતમાં નવા પ્રદેશો ઉમેરવામાં આવ્યા છે. તેનો તમામ લાભ ગોરા લોકોને મળે છે, અને આપણી સરખા હુકમની માગણીને પણ તુચ્છકારી કાઢવામાં આવે છે તે બધું બાણીબુજને પણ આપણા સિપાઈઓને પરદેશ લડવાને મોકલવામાં આપણી સરકાર ચોતાની સત્તાનો બેશરમી રીતે કેવો દુરુપયોગ કરે છે. પૂર્વ આફ્રિકાની જીતમાં જે સરસ સિરપાવ હિંદુસ્તાનને મળે છે તે તરફ હું તમારું ધ્યાન ખેંચું છું. મારા અભિપ્રાય મુજબ આ પરિષદે આપણા સિપાઈઓના આવા ગેરઉપયોગની સામે સખત વાંધો ઉઠાવવો જોઈએ, કારણ કે હિંદી સિપાઈઓને મેસેપોટેમિયામાંથી વહેલામાં વહેલા પાછા બોલાવી લેવાનું પાર્લામેન્ટમાં જણાવ્યા પછી ત્યાં હજી પણ નવા સિપાઈઓ મોકલવામાં આવે છે.

૧૬. નવી ધારાસભાઓ હવે થોડાજ વખતમાં રચાવાની છે. તેના તરફ કેવું વલણ રાખવું તે પણ આપણે વિચારવાનું છે. અસહકારનો તમે જે કમ ઘડશે તેના ઉપર આ બાબતનો ઘણો આધાર રહેશે. આ વિષે આપણા દેશમાં કંઈક મતભેદ જોવામાં આવે છે. જેઓ અસહકાર કબૂલ રાખે તેઓ આ ધારાસભામાં કેવી રીતે જઈ શકે તે હું સમજી શકતો નથી. ધારાસભામાંથી દૂર રહેવાથી તરત તો કંઈ હાનિ થાય તેમ નથી, કારણ કે તે દરમિયાન તમે સરકાર સાથે અસહકાર કરીને તમારો કાર્યક્રમ પાર પાડવાને માટે પ્રબળ તાલીમ આપશો અને વ્યવસ્થા રચશો. આ બાબતમાં આપણા ઘણા ભાઈઓ આપણી સાથે એકમત નથી અને તેથી તેઓ સુધારાનો અમલ કરવામાં સરકારની સાથે સહકાર કરશે. તેમને તરતજ જણાશે કે તેમને જે સત્તાઓ આપવામાં આવી છે તેનો ઉપયોગ કરવાને માટે જોઈતાં નાણાંનું સાધન નથી. જ્યારે આપણે સંગીન કામ કરીને પ્રબળ કેટલી તાલીમ આપી શકીએ છીએ અને કેટલી સુવ્યવસ્થિત કરી શકીએ છીએ તે બતાવી આપીશું અને જ્યારે પૂરવાર કરીશું કે હાલના સંજોગોમાં સુધારાથી તેઓ કંઈ પણ કરી શકશે નહિ ત્યારે તેઓ આપણી સાથે ખુશીથી મળી જશે. આમ જ્યારે બધા પક્ષ એક થશે ત્યારે આપણે અસાધારણ ક્ષેત્ર મેળવી શકીશું.

૨૦. હિન્દી નાગરિકોને છાજે તેવી કેળવણી આપણા વિદ્યાર્થીઓને આપવા માટે રાષ્ટ્રિય પાઠશાળાઓની આપણને જરૂર પડશે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ પહેલેલે દરજ્જે હિન્દી છે અને અમુક કોમ કે ધર્મના પછી છે એવું ભાન તેમને થાય તે માટે આપણે જ જે વિષયો નક્કી કરીએ તે તેમને કંઈ પણ વાંધા વગર આપણી શાળાઓમાં શીખવી શકીએ. આવી શાળાઓ ફાલ્ગુને માટે

આપણા કેળવાયલા માણસો અને ધનવાનોને મોટા ભોગ આપવા પડશે. મારા બાણવામાં આવ્યું છે કે અમદાવાદ, આણંદ, ભરૂચ, અને સુરતમાં કેટલાક શ્રેણ્યુઓટો મોટો ભોગ આપીને વિદ્યાર્થીઓની માટી સંખ્યાને બાણાવે છે. આવા માણસોને ધન્યવાદ છે. આવા સ્વાર્થત્યાગી દેશભક્તો વધારે અને વધારે સંખ્યામાં મેળવવા જોઈએ અને આ મહાન કાર્ય પાર પાડવાને માટે જરૂરનાં નાણાં તેમને આપવાં જોઈએ.

૨૧. છેલ્લી અને અતિશય અગત્યની બાબત ઉપર હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું તે સ્વદેશી હીલચાલની છે. તે હીલચાલનું ભાવિ ઘણું મોટું છે. કેટલાક વર્ષ ઉપર તેને હુસી કાઢવામાં આવતી હતી અને જો કોઈ પહેલાંના કરતાં વધારે બહુ કપડું પહેરવાની હિમ્મત કરે તો તેની મરકરી કરવામાં આવતી હતી. હવે તે સ્થિતિ બદલાતી જાય છે ને આ પંથમાં વધારે ને વધારે માણસો જોડાતા જાય છે. પણ આપણે આ હીલચાલને પાકે પાયે રચવી જોઈએ. હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગમાં દેશભી અને સૂતરાઉ કાપડના જે જુદા જુદા નમૂના મળી શકે છે તે બધાં શહેરોમાં અને મોટાં ગામડાંમાં બનાવવાને કાયમનાં મથક ઉઘાડવાં જોઈએ. આથી જુદો જુદો માલ તરતજ મંગાવવાનું સુલભ થઈ પડે. હાલ બીજા પ્રાન્તોમાં શું બને છે તેની આપણામાંના થોડાને જ ખબર હશે. આ વિષય ઉપર ગામે ગામ વ્યાખ્યાન આપવા, લોકોને માલના નમૂના બતાવવા અને ફરમારો નોંધવાને માણસોની જરૂર પડશે. સ્વદેશીનો પ્રચાર વધારે કરવાને માટે આ પરિષદમાં કંઈક વ્યવહારૂ પગલાં ભરવાની ખાસ જરૂર છે.

૨૨. ભાઈઓ અને બહેનો, તમારા જોવામાં આવ્યું હશે કે કોઈ પણ પ્રાંતિક સવાલને વિષે મેં કંઈ વિવેચન કર્યું નથી. ખરું જોતાં અસહકારના સવાલ ઉપર આ બધા સવાલોનો આધાર રહેશે. સાધારણરીતે આપણે જુદી જુદી બાબતોમાં સરકારની મદદ માગીએ છીએ પણ જો તમે અસહકાર અંગીકાર કરો તો પછી આવી મદદ માગવી ચોખ્ખું છે કે નહિ તે વિષે મને સંશય છે. હું બાણું છું તે પ્રમાણે હાલ કોઈ પ્રાંતિક સવાલ ખાસ અર્થાતો નથી પણ જો એવો કોઈ સવાલ હશે તો તે તમારી આગળ ઠરાવના રૂપમાં રજૂ કરવામાં આવશે એવી મારી ખાતરી છે.

૨૩. ભાઈઓ અને બહેનો, હું હવે મારું બાણુ પૂરું કરું છું. હું બાણું છું કે તેમાં આપણી જરૂરીઆતો અને ઇચ્છાઓનું સમૂળ સંતોષ વિવેચન

કરવામાં આવ્યું છે પણ મેં જે સવાલો વિષે ચર્ચા કરી છે તે એટલી ગંભીર છે કે તેમાંજ આપણું મગજ ભગ્યાં કરે છે અને તેથી મુખ્યત્વે કરીને તે વિષે વિવેચન કર્યું છે. આમાં સમાયલા મુદ્દાઓ ઘણાજ ગંભીર અને મહત્વના છે તેથી હું તમને વિનંતિ કરીને કહું છું કે તે વિષે તમારી આગળ જેઓ ભાષણ કરે તેમને શાન્તિથી સાંભળશો અને સવાલની બંને બાજુઓનો કાળજીથી તોલ કરીને તમારો નિર્ણય આપશો.

અમદાવાદ જમાલપુર રોડ પર આવેલા ધી “ નવર ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં લોગોગ્રાફ નારણદાસ
બોડીવાળાએ છાપ્યું, અને ચોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદના મંત્રી રા. ઇંદુલાલ
કનૈયાલાલ યાજ્ઞિકે પરિષદ માટે પરિષદની ઓફિસમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું.

બીજી દિવસની બેઠક.

શનિવાર તા. ૨૮-૮-૧૯૨૮.

બીજો દિવસે બપોરના બાર વાગ્યે પરિષદના કાર્યના પ્રારંભ થયો. શરૂઆતમાં મંગળ સ્તવન થયા પછી પ્રમુખ મિ. અબ્બાસ તેમજ છતાં પુત્રોએ “ શારી જહાંસે અઝા હિન્દુસ્તાં હમારા ” નું સંગીત સુમધુર સ્વરે ગાયું હતું, જે આખી સભાએ બહુ શાંતિ અને રસપૂર્વક સાંભળ્યું હતું.

ઠરાવ પહેલો—સ્વ. લોકમાન્ય.

ત્યારબાદ પહેલો ઠરાવ પ્રમુખસ્થાનેથી નીચે પ્રમાણે રજુ કરવામાં આવ્યો:—

આપણા દેશના નોકરશાહી સભ્યતંત્રની સામે સ્વતંત્રતા અને સ્વરાજ્યની લડત ચલાવનાર પરમ દેશભક્ત, વિદ્વાન સંશોધક, સમર્થ પત્રકાર, રાષ્ટ્રીય પક્ષના આગેવાન અને મહારાષ્ટ્રના નરકેસરી લોકમાન્ય બાળ ગંગાધર ટિળકનું આવે અણીને પ્રસંગે અવસાન થવાથી આ પરિષદ પોતાની અત્યંત દિલગીરી બહાર કરે છે અને તેમના કુટુંબીઓ તરફ દિલસોજી બતાવે છે. પરિષદ ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરે છે કે તેમના અમર આત્માને શાંતિ મળે.

સભળી સભાએ શોકપૂર્વક ઉભા રહી ગંભીર શાંતિથી ઉપરોક્ત ઠરાવ પસાર કર્યો હતો.

ઠરાવ બીજો—પંબજ.

તે પછી બીજો ઠરાવ પંબજ પ્રકરણ વિષે નીચે પ્રમાણે રજુ કરવામાં આવ્યો:—

(૧) પંબજમાં ગઈ સાલ થયેલાં રમખાણો અને અત્યાચારો વિષે પુરેપુરી તપાસ કરીને કોન્ગ્રેસ સભા કમિટીએ નીમેલા કમિશને તે વિષે જે નિર્ણય રજુ કર્યા છે તે આ પરિષદ સ્વીકારે છે. પરિષદની એવી માન્યતા છે કે રોલેટ કાયદો પસાર થવાથી દેશમાં ખૂબ અસંતોષ વ્યાપી ગયો હતો તે વખતે મહાત્મા ગાંધીજી, ડૉક્ટર કિચલુ અને ડૉક્ટર સત્યપાલને પકડવાથી જ રમખાણો થયાં હતાં, તે રમખાણોને સરકારની સામે બળવાનું નામ આપી શકાય જ નહિ, અને રમખાણો બંધ થયાં છતાં તેને દાબી દેવાને બદલે માર્ચલ લૉ (લશ્કરી કાયદો) બહાર કરવાના હુકમ બીન-જરૂરી હતા એટલું જ નહિ પણ પ્રબળ દાબી દેવાને અને ત્રાસ પહોંચાડવાને જ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

(૨) આ પરિષદની એવી માન્યતા છે કે હંટર કમિટીની બહુમતિનો રીપોર્ટ કેવળ એકપક્ષી અને અમલદારોના કૂર અને અમાનુષી કૃત્યોને ધરાવતો પૂર્વક બચાવ કરવાના હેતુથી લખાયેલો છે, તથા અમલદારોની પોતાની

ભુખાનીની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ અત્યંત ગેરવ્યાજબી છે. બળી આ બહુ-મતિના વિચારોને સ્વીકારીને હિંદી સરકારે અને બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે પણ પંજાબના તમામ અત્યાચારોમાંથી માત્ર જલિયનવાલા બાગની કતલને વિષે વિચારદોષનેજ માટે જનરલ ડાયરને દોષિત ઠરાવીને નોકરી-માંથી પેન્શન સહિત ફારગ કર્યા છે તે સિવાય બીજા કોઈ પણ અમલદારને કંઈ પણ કામને સાફ દોષિત ઠરાવ્યા નથી, એટલું જ નહિ પણ સર માઈકલ ઓડવાયરને અને ખાસ કરીને લોર્ડ ચેમ્સફર્ડને શાબાશી આપી છે એ જોઈને આ પરિષદ અત્યંત દિલગીરી જાહેર કરે છે.

- (૩) ઉપર મુજબ માત્ર જનરલ ડાયરને પાછા બોલાવી લેવામાં આવ્યા તેની પણ સામે બ્રિટિશ આમની સભામાં જે ચર્ચા થઈ અને અમીરશાની સભામાં જે ઉન્મત્ત ભાષણો થયાં તથા ત્યાં જે ઠરાવ પસાર થયો એ જોઈને આ પરિષદને અત્યંત નિરાશા, રોષ, અને દુઃખની લાગણી થાય છે, કારણકે તે ઉપરથી એમ માનવાની ફરજ પડે છે કે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે જે ભયંકર અન્યાય કર્યો છે તેને બ્રિટિશ પ્રજાનો મોટો ભાગ સંમતિ આપે છે.

- (૪) કોન્ગ્રેસ કમિશનરોએ કરેલી ભલામણોને ધ્યાનમાં લઈને આ પરિષદ એવો ઠરાવ કરે છે કે—

ક. રેલ્વેટ કાયદો રદ કરવો જોઈએ.

જ. નામદાર માઈસરોયને પાછા બોલાવી લેવા જોઈએ.

ગ. પંજાબમાં થયેલા અત્યાચારોને માટે સર માઈકલ ઓડવાયરની રાજનીતિ જ કારણરૂપ હોવાથી તેમને બ્રિટિશ રાજ્ય નીચેની સર્વ જગ્યાઓમાંથી બરતરફ કરવા જોઈએ અને તેમના ઉપર ઇમ્પીયમેન્ટ કે બીજા કોઈરીતે કામ ચલાવવું જોઈએ.

ઘ. જનરલ ડાયર, કર્નલ ફ્રેન્ક જોનસન, કર્નલ ઓપ્રાયન, મિ. બોસ્વર્થ સ્મીથ, રાય સાહેબ શ્રી રામસુહ અને મલેક સાહેબ ખાનને પણ બરતરફ કરી તેમની સામે પણ કામ ચલાવવું જોઈએ.

ઙ. કોન્ગ્રેસ કમિશનરોએ જે અત્યાચારો વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેને વિષે સ્થાનિક તપાસ કરીને જે અમલદારો ગુન્હેગાર જણાય એમને પણ બરતરફ કરવા જોઈએ અને

ચ. સમરી કોર્ટ અને સ્પેશીઅલ ટ્રીબ્યુનલે પંજાબની જે પ્રજાને ગુન્હેગાર ઠરાવી છે તેમની પાસેથી ઉધરાવેલો દંડ પાછો આપવો જોઈએ,

શહેરો ઉપર નાંખવામાં આવેલો ઠંડ છોડી દેવો જોઇએ અને જે ઉદ્ધારવામાં આવ્યો હોય તો પાછો આપવો જોઇએ, અને શિક્ષા રૂપે મુકવામાં આવેલી પોલીસ પાછી જેવી લેવી જોઇએ.

આ ઠરાવ સભા સમક્ષ રજુ કરતાં રા. બા. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠે નીચે પ્રમાણે વિવેચન કર્યું:-

આલિંગહાન પ્રમુખ સાહેબ, પ્રતિનિધિ બન્ધુઓ ને બહેનો,

મેં જે આ ઠરાવ આપની પાસે વાંચી સંભળાવ્યો તેમાં ઘણી ઘણી બાબતોનો સમાવેશ થઈ જતો હોવાથી આ સ્થળે તેનું ચર્ચાગત વિવેચન કરવું અશક્ય છે. મયા વર્ષના એપ્રિલ માસમાં પંજબમાં જે રમણભાઈ થયાં અને કેટલાક અંગ્રેજોએ જે અત્યાચાર કર્યો, જે કેર વર્તાવ્યો તે સર્વની અહીં આ પુનરુક્તિ કરવાની જરૂર નથી. આપણા ઇતિહાસમાં નાદિર-શાહે આર દિવસ દિલ્લીમાં કતલ ચલાવી હતી, તે હજી આપણે વિસરી ગયા નથી, અને આપણને જ્યારે જ્યારે તેની યાદી આવે છે ત્યારે ત્યારે આપણને કમકમાટી છુટે છે. પંજબ પ્રકરણને તો હજી દોઢ વર્ષજ થયું છે અને ત્યાં જે અત્યાચારો કરવામાં આવ્યા છે તેથી થયેલો ધા રૂઝાવ એમ નથી. એથી પ્રજાનું હૃદય ચીરાઈ ગયું છે. હંટર કમીશન આગળ ડાયરની જુઝાની થઈ તે વખતે ઇંગ્લાંડમાં પણ પોકાર થયો હતો. હિંદુસ્તાનમાં કેટલાંક એંગ્લો-ઇન્ડિયન પત્રોએ કહ્યું હતું કે, મોટો અત્યાચાર થયો છે—Christ has been crucified again. તેનાં કારણો વિષે આપણે તપાસ કરીએ. તા. ૧૮ મી માર્ચ ૧૯૧૯ ને દિવસે છેવટેનો રોલેટ કાયદો પસાર થયો. લોકનિયુક્ત સભ્યોનો સંપૂર્ણ અનાદર કરી એ કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો. બળતામાં બી હોમાય તેવી રીતે ગાંધીજીને અને બીજા આગેવાનોને પકડવામાં આવ્યા. તેના બડકા ઠેર ઠેર સળગી ઉડ્યા. પંજબમાં પણ એક મોટો બડકો થયો. આ બડકાઓ હોલવાઈ ગયા તે પછીથી માર્શલ લૉ (લશ્કરી કાયદો) જાહેર કરવામાં આવ્યો. Civil authority (દીવાની સત્તાધારીઓ)ના હાથમાંથી સ્થિતિ ચાલી ગય ત્યાર પછીજ માર્શલ લૉના કાયદાનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. પરંતુ અહીંયા તો એવો પ્રસંગ જ ન હતો. તે લશ્કરી કાયદાનાં પરીણામે કેટલા બધા અત્યાચારો થયા ? વિધાર્થીઓને ૧૮, ૧૮ માઈલ દરરોજ કુચ કરવી પડી, જાડા નરને શોધી કાઢી શિક્ષા કરો એના જેવો ન્યાય કરવામાં આવ્યો. જ્યારે બેદલ્લખમાં જર્મનીએ અત્યાચારો કર્યા ત્યારે એમ કહેવામાં આવતું કે, માત્ર જર્મનીજ એવું કરી શકે. પંજબમાં એજ જાતના કેર વર્તાય છે. ડાહ્યા બ્રિટિશ એમ માને છે કે, હિંદમાંના એ અત્યાચારોથી બ્રિટિશ નામને મોટું કલંક લાગ્યું છે. આની તપાસ થવી જોઈએ, એવી માગણી દેશમાં થવા લાગી અને એ કાળા કેરને માટે કોની કેટલી જવાબદારી છે એ પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો. તે નક્કી કરવાને માટે રોયલ કમીશન બેસાડવામાં આવ્યું. લૉર્ડ હંટર એ કમીશનના પ્રમુખ હતા. તેમાં આ દેશના ૩ સભ્યો હતા, બાકીના બધા યુરોપીયનો હતા. તેમનો બહુમતિનો જે રીપોર્ટ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે તે પંજબના અત્યાચારોને બધી રીતે ઢાંકી દે છે. હંટર કમીશન આગળ વિગતવાર હકીકતો રજુ થવા છતાં પુરાવાઓ પકડવા છતાં અમલદારોને દોષમુક્ત કરવામાં આવે એ કેટલી દીલગીરીની વાત ? જલ્દીયાંવાલા બાગમાં જનરલ ડાયરે ૫૦ માણસોની સહાયથી ગોળી બહાર કર્યા. ત્યાં એકઠા થયેલા માણસોને એ વાતની કશી ખબર પણ ન હતી.

ગોળીઓ ચલાવતા પહેલાં એમ પણ ન કહેવામાં આવ્યું કે, “તમે નીકળી જાઓ નહિ તો ગોળી બહાર કરવામાં આવશે.” ઉલટું તે તો પોતાની જુથાનીમાં કહે છે કે:- “I had a horrible duty to perform,” અને આપણે ઉમેરીશું કે He had a horrible and dirty duty to perform. તેણે પોતાના ગુન્હા કયુલ્યા છે, પરંતુ ગુન્હાઓ કયુલ કરવાથી તે ગુન્હાનાં પરિણામોમાંથી તે બચી શકતો નથી. એણે કરેલા અત્યાચારોને ડાયરીઝમ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. જર્મનોની સામે જે કંઈ થાય તેમને દાખી દેવાની નીતિ જર્મનોએ સ્વીકારી હતી. એવી પદ્ધતિ હિંદુસ્તાનમાં ડાયરે પ્રવર્તતી. પંજબમાં લોકો ત્રાસી જશે અને પોતાના હૃકમને માની લેશે એવી કલ્પનાથી ડાયરે ગોળીઓ ખુદી ત્યાં સુધી ગોળી બહાર કર્યાં કર્યો. જલીયાંવાલા બાગની બીતોમાં અત્યારે પણ ગોળીઓનાં ચિન્હ છે. અત્યારે પણ શૌણીતના ડાઘા જોવામાં આવે છે.

હું આશ્ચર્ય રાખું છું કે, તમે આ ઠરાવ પસાર કરશો. (તાળીઓ.)

આ ઠરાવને અનુમોદન આપતાં ડૉ. સરકુદીન કીચલુએ ઉડુંમાં નીચેની મત-લખવું બાપણ આપ્યું.

નવામે સદર, બાઇઓ ચૌર બહેનો,

અમારામાં કારસી એક એવી કહેવત છે કે, “અમારી જગ્યાન તુર્કી છે, પણ અમારી માથુક તુર્કી સમજતી નથી.” તેજ પ્રમાણે આ ઠરાવના સંબંધમાં મારે જે કહેવાનું છે, તે હું એવી જગ્યાનમાં કહું છું કે, તમને તે બરોબર ન સમજાય. આ જમાનામાં પંજબના બનાવોએ નવી આલમ પેદા કરી છે. તેણે હિન્દુસ્તાનની તવારીખ બદલી નાંખી છે. અત્યાર સુધી આપણા દેશમાં નોકરશાહીનો અમલ ચાલતો આવે છે. તમામ સીસ્ટમ છે, અને એ સીસ્ટમ બહુ સીવીલાઇઝ્ડ-સુધરેલી ગણાય છે. બડા બડા જોરથી બડા બડા રેઝોલ્યુશન્સ આપણે પસાર કરતા હતા પરંતુ તેનો નતીજો શું આવ્યો? પંજબના બનાવોએ નોકરશાહીની પદ્ધતિ પરથી આપણો વિશ્વાસ બીલકુલ ઉઠાવી દીધો છે. બ્યુરો-ક્રેટીક અમલ રહમદીલ અમલ નથી, એમાં Frighfulness (ત્રાસ) છે-(શરમના પોકારો.) એ અમલમાં તલવાર છે, પરંતુ કાંઈક નથી દયા બીલકુલ નથી. પંજબનો બનાવ મામુલાં બનાવ નથી. તમે જાણો છો કે આપણાં નાનાં નાનાં બચ્ચાને કેવી રીતે માર્યા? (શરમના પોકારો.) આપણી એતોને કેવી રીતે બે આમર કરી? (શરમના પોકારો.) તે વખતે જે નિર્દોષ લોકો માર્યા ગયા છે તેમના ખુનનું એક એક ટીપું પોકાર કરી રહ્યું છે કે “અમને નિર્દોષ માણસોને જે ખુરી તરેહથી મારવામાં આવ્યા છે, તેનો બદલો કેવળ વાતોથી કે ઠરાવોથી કાંઈ વળવાનો નથી.” હવે તો કુરબાનીની જરૂર છે. Sacrifice ની જરૂર છે. હવે, “જ હુજુર” કરી હાથ વડે પંખાળવાથી કાંઈ થવાનું નથી, તમે ફનીયાની તવારીખ પર વિચાર કરો. પ્રજાઓની અવનતિ અને ઉન્નતિ કેમ થાય છે તેનો વિચાર કરો, આપણા સ્વાતંત્ર્યને માટે Psychological moment આવી છે તેનો પુરેપુરો ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ. મીસરનો તાજો મામલો આપણને શું શીખવે છે? ત્યાં પણ માર્થલ લો જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાં જે Permanent Occupation કરવામાં આવ્યું તે પણ મીસરીઓને લીધે-તેમના બલાને માટે એમ કહેવામાં આવતું હતું. અત્યારે મહાત્મા ગાંધીજી આપણને Non-cooperation-અસહકાર

કરવાનું કહે છે, વગર લકઝે, વગર માર્ચ હકુમત હાંસીલ કરી લેવાનું કહે છે. મીસરમાં એજ અસહકાર અખત્યાર કરવામાં આવ્યા હતા. વધીકોએ પોતાની ગ્રેકરીસ બંધ કરી દીધી, અને બહેનોએ તલવાર લઇ મીસરની પીઠ પકડી હતી. જે તમે એમ કરો તો એ બેલો-ઈડીઅનોના Frightfulness કાયમ કરવાના તથા હામરને ભેટ આપવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ન્યા. પંજબનો બતાવ માણી નથી. એતો હિન્દુસ્થાનને માટે Turning point છે. આપણા કોંગ્રેસ કમીશને જે રીપોર્ટ લખ્યો છે તે બહુ કમજોર છે, એ હું સમજું છું. પરંતુ અત્યારે આપણે તેની પરીક્ષામાં ઉતરવાની જરૂર નથી. આમની સભાએ નોકરશાહીના અચાવ કરતાં સમગ્ર હિંદી પ્રજાની બદનક્ષી કરી છે. શું બત્રીશ ફોડ નામર્દ છે? હું કહું છું કે હિંદી પ્રજા બહાદુર પ્રજા છે. છેવટે બીજું કંઈ નહીં તો પણ આપણે આપણા અગ્ન્યાઓને માટે, આપણી બહેનો અને માતાઓને માટે પણ આ ઠરાવ પસાર કરવો જોઈએ. (તાળીઓ.)

પંજબે આપણને બતાવી આપ્યું છે કે આપણી જીંદગીની પણ કશી કીમત કરવામાં આવતી નથી. શીજ અને આફ્રિકામાં પણ આપણા દેશબંધુઓની શી રીથિત છે, તે તમે જાણતા હશો. પરંતુ આપણે લડવાના નથી, લડવાને આપણે ચાહતા પણ નથી, કેમકે તે આપણો ધર્મ નથી. (તાળીઓ.)

ત્યાર પછી સુરતના કયાળીજી નાનુલાલ દેશાધ્યએ એ ઠરાવને વિશેષ અનુમોદન આપતાં કહ્યું કે:—

પ્રમુખશ્રી, બાઇઓ અને બહેનો,

આ ઠરાવ રજુ કરનાર ગૃહસ્થ એક રાવ બહાદુર સરકારના વિશ્વાસપાત્ર છે. અને તેને ટેકો આપનાર એક મહાન દેશભક્ત છે. તેથી આ ઠરાવની મહત્તા આપના ખ્યાલમાં આવી ગઈજ હશે. જે ઠરાવ રાવ બહાદુરનો ખીતાબ ધરાવનાર ગૃહસ્થ રજુ કરે અને તેને એક મહાન દેશભક્ત પણ ટેકો આપે તે ઠરાવ સર્વમાન્ય હોવો જોઈએ. બહે અસહકારનો ઠરાવ સર્વમાન્ય ન હોય, બહે બીજા ઠરાવો સર્વમાન્ય ન હોય, પરંતુ આ ઠરાવ તો સર્વમાન્યજ છે, એટલી એનામાં વિશેષતા છે. આ ઠરાવમાં જણાવેલી હકીકતમાં ઉતરવાની જરૂર નથી, કેમકે તે તો હજી સ્થળે પ્રકટ થઈ ચુકી છે. આ સંબંધમાં આપણને એજ સવાલ થાય છે, અને મારી જાતને હું પૂછું છું કે પ્રજાને દાખી દેવાને માટે આવા આવા જીલ્લો કરવામાં આવ્યા હતા? જે અંગ્રેજ સરકાર ન્યાયને રાત્રે ને દિવસે પ્રસંગે કુપ્રસંગે આગળ કરે છે, જે અંગ્રેજ સરકાર બેદરજીબને માટે લડવામાં બહાદુરી બતાવવા બહાર પડી હતી, જે લોકો સીરીઆમાં તુર્કોએ કતલ કરી એમ કહી ન્યાય અપાવવાને માટે તુર્કોના ભોગલા પાડવા તૈયાર થયા છે, તેમને આપણે એટલો પ્રશ્ન પૂછીશું કે, જ્યારે દુનીઆમાં તમે ન્યાયને આગળ કરો છો ત્યારે હિન્દુસ્થાનમાં કેમ ન્યાય આપતા નથી? હિન્દુસ્થાનમાં આ માટે તલવાર બંદુકનો ન્યાય આપો છો? યાદ રાખજો કે, જુદમ કરનાર પોતેજ જુદમનો ભોગ થઈ પડે છે. (તાળીઓ.) આ દેશની શાંતિપ્રિય, ધર્મપ્રિય પ્રજા પર જુદમ કરવામાં આવે છે પણ જ્યારે બીજા કોઈ પ્રજા તમારી પર જુદમ કરશે ત્યારે કોટી કાંટાથીજ નીકળે એ પાઠ તમારે શીખવેો પડશે. (તાળીઓ.) હમણાં આપણે એટલુંજ વિચારવાનું છે કે, આ જુદમથી આપણે ડરી જવા માગીએ છીએ? આપણે

શું કરી જઈશું કે દિલ્લીમાં એક સુવકને ગોળી ખાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે ઉભા થઈ ચઢીને અગીઆર વખત તેણે ગોળી ચલાવવા કહ્યું, તે પ્રમાણે આપણે કરશું? (તાળીઓ.) ચલાવ ગોળી હમ ખડા હય, એમ આપણે નહિ કહીએ? (તાળીઓ.) હિન્દના લોકોની નજર ગુજરાત તરફ છે અને ગુજરાતના લોકોએ ઠરાવ દીધો છે કે, ગુજરાત ગોળીખારથી હવે ખીવાતું નથી. મેં ઠરાવની પહેલી કલમ પરથી એ નતીએ કાઢ્યો છે.

વળી મને લાગે છે કે, અંગ્રેજ પ્રજા દેવોની બનેલી નથી એ પ્રજા ધર્મશીલ નથી, એ તો માયાપ્રિય છે, જેને આપણે આસુરી પ્રકૃતિના કહીએ છીએ. એમનામાં ન્યાય ક્યાં સુધી હોય? આપણી ને આપણી વચ્ચે ન્યાય આપવાનો હોય ત્યાં સુધી તે શુદ્ધ ન્યાય આપે, કેમકે આપણી બેની વચ્ચે ન્યાય આપવામાં એમને ક્યાં સ્થાન કે સ્થાનક હોય છે? પરંતુ એમની અને આપણી વચ્ચે જે ન્યાય તોળવાનો હોય તે ન્યાય જુદોજ હોય છે. હું ઇચ્છું છું કે, આજથી આપણે ગુજરાત એમ સમજી જાય કે અંગ્રેજ પ્રજા દેવોની નહિ પણ માણસોની બનેલી છે, અને તેમને પરમાર્થ કરતાં સ્વાર્થ વધારે વહાલો હોય છે. એવાઓ પાસેથી ન્યાય મેળવવાની આશા ત્યારેજ રાખી શકીએ અને તેઓ પાંચ ન્યાય ત્યારેજ આપી શકે કે જ્યારે તેમને ખાતરી થાય કે ન્યાય નહિ આપીશું તો માર્યા જઈશું. (તાળીઓ.) ઇજ્જત, આક્રીકા, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વિગેરે તરફ દૃષ્ટિ કરશો તો માલુમ પડશે કે, કાકા દારણે ઉભાયા છે. તેથી જો આપણે ન્યાય મેળવવો હોય તો તેમને ખાતરી કરી આપવી જોઈએ કે ન્યાય આપ્યેજ છુટકો છે.

આ ઠરાવમાં ત્રીજી વાત નામદાર વાયસરોયને પાછા બોલાવવા વિશે છે. રા. બા. રમણભાઈએ આ ઠરાવના છેવટના ભાગમાં જણાવ્યું હતું કે, હું આ ઠરાવની સઘળી બાબતો સાથે સંમત થતો નથી. હું જરા દૂર હતો એટલે બરોખર સાંભળી શક્યો નથી. કદાચ આ બાબતમાં મતભેદ હોવાનો સંભવ છે. કેટલાકો શહેનશાહના પ્રતિનિધિની સમક્ષ ઉન્મત્ત પતાવવા ઇચ્છતા ન હશે. અંદીયાં તો ગામડાનો એક હવાલદાર પણ ઠરાવી દે. એક પટેલ તો જાણે સક્તનતનો માલિક. મામલતદારને ફાજદાર આગળ થઈ રહ્યું. અને કલેક્ટર એટલે તો મોટો બાહુ! મોટા મોટા ઇનામદારો, પૂછડા વાળાઓ, ટાઇટલ હોલ્ડરો દરરોજ ગવર્નર સાહેબને સલામ નહિ બરે તો આલે, પણ કલેક્ટર સાહેબને તો બે સલામ બરવી જોઈએ. પરંતુ હવે જમાનો એવો આવ્યો છે કે, તેમણે સમજવું જોઈએ કે, ખુદ વાયસરોય પરમેશ્વરનો દીકરો નથી. રાજા એ પણ ઇશ્વર ન હોઈ શકે. રાજા એ પણ પ્રજાએ નિયત કરેલી બક્તિ છે. પ્રજા રાજાને પણ દૂર કરી શકે તો રાજાના હજુરીઆને પણ દૂર કરી શકે. (તાળીઓ.) કોઈ ઇશ્વર નથી, ઇશ્વરના મોટા નથી, અને જો તે પ્રજાની સેવા ન કરે તો પ્રજા તેમને દૂર કરી શકે. આ ઠરાવથી પ્રજા જાહેર કરે છે કે, આપણે વાયસરોયના તેજમાં દયાતાં નથી. વાયસરોય સાહેબે ધારાસભામાં બહુ વિદ્વતા બર્ધ્ય, બહુ શીલેસોફી બર્ધ્ય બાપણ્ય કર્યું. અને તેમાં કશું કે, ગાંધીશુજીની ભૂલી જાઓ, અને અમે જે દુકડો આપ્યો છે તે દુકડો પૂછડી પટ પટાવીને લાઇ ભો. આપણે તેના જવાબમાં કહીએ છીએ કે, જ્યાં સુધી અમારા પર જાલીમપણાથી તત્ત્વ ચલાવો છો, ત્યાં સુધી તે અમે નથી ભૂલી શકવાના. હા, અન્યાયને દૂર કરો અને માફ માગો તો અમે ગાંધીશુજીની વીસરી જઈએ. અને કંતો અહીંમાં રાજ્ય ચલાવતાં કંટાળી ગયા હો તો અસહ્ય પોટલાં લાઇ આપ્યા જાઓ. એજ બે સંમેલોમાં ગાંધીશુજીની ભૂલી જવાય.

હવે એક બીજી વાત: ભાઈ કીમલુ અને સત્પાલને ઉપાડી જવામાં આવ્યા હતા, તે જાને માટે? રાજ્યદ્રોહને માટે. એમાં અને એક નવી વાત સ્પષ્ટ છે. એક કહેવત છે કે, જેની આંખે કમળો હોય તે પીળું દેખે. અંગ્રેજો પોતે આ દેશમાં મૂળ વેપાર કરવા આવ્યા હતા. આ દેશમાં તે વ્યાપારી પ્રભુ તરીકે આવ્યા હતા. આગળ જતાં દેશમાં અંધાધૂંધી થઈ. તે વખતે તેઓ રાજ્યના માલિક થઈ પડ્યા. તે વખતે તેમની શરજ એ હતી કે, દેશની અંધાધૂંધી દૂર કરી હિંદી પ્રજાને બચાવવી, અને પ્રજાને પોતાનું રાજ્ય પાછું આપી દેવું. પરંતુ એ બીલાડીઓને વાંદરાની વાતની માફક અંગ્રેજો પોતે માલિક થઈ પડ્યો, તે વખતે તેમણે પોતે બેવશાઈ બતાવી હતી કે કેમ? તે વખતે તેમની પોતાની બીનવશાદારી હતી કે નહીં? જો તે વખતે જુદામને અને અન્યાયને દૂર કરવાને માટે તે અંગ્રેજો માલિક થયા હોય તો અમે કહીએ છીએ કે, અમે પણ અત્યારે એવોજ પ્રયત્ન કરીએ છીએ. (તાળીઓ.)

આ ઠરાવને વિશેષ અનુમોદન આપતાં મી. વામનરાવ સીતારામ મુકાદમે બોલાવ્યું કે:—

આપની આગળ પંજાબના સંબંધમાં જે ઠરાવ મુકવામાં આવ્યો છે તેને ટેકા આપવા હું આપની આગળ ઉભો થયો છું. સરકારે જે રીપોર્ટ બહાર પાડ્યો છે તેની ઉપર Disorder Committee નો રીપોર્ટ એવું નામ લખવામાં આવ્યું છે. હિંદુસ્તાનમાં Disorder (અવ્યવસ્થા) થઈ તે માટેનો રીપોર્ટ એવો તેનો અર્થ થાય છે. હવે પ્રશ્ન એ છે કે, તેની ઉપર રીમેડીયન અથવા બંડ એવો શબ્દ કેમ ન લખ્યો? એ ઉપરથી એટલું તો પૂરવાર થાય છે કે હિંદુસ્તાનમાં Disorder હતો પણ બંડ ન હતું. પણ હંટર સાહેબને જે લાગે તે લખે. હવે Disorder નો અર્થ આપણે વિચારીએ. Disorder એટલે અવ્યવસ્થા અથવા ગેરવ્યવસ્થા. અવ્યવસ્થા કે ગેરવ્યવસ્થા કયારે થાય? જેના હાથમાં વ્યવસ્થા હોય તે બે વ્યવસ્થા કે ગેર વ્યવસ્થા કરે ત્યારે. અંગ્રેજ સરકારનાં મુળીયાં ઉંઘાં ન'ખા-યલાં છે અને હજી નાખશે. વળી એ અંગ્રેજ લોકો સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે બહુ માનની દૃષ્ટિએ જુએ છે. પણ ભાઈઓ એ તો એમની પોતાની સ્ત્રીઓ હોય ત્યારે. હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓની આખરૂપર એ લોકોએ હાથ નાંખ્યો છે. (શરમના પોકારો) પરદાનશીન પંજાબી સ્ત્રીઓ પારકા પુરુષનું મોં જોવામાં પણ પાપ માને તેમની ક્ષિત્તિજ સરકારના પ્રતિનિધિઓએ લૂંટી, તેમના ભુરખા દૂર કરવામાં આવ્યા. એજ પ્રતિનિધિઓએ તેમને નક્ક અવસ્થામાં ઉભી કરી. (ધિક્કારના પોકારો) બહેનો મહેને માફ કરશે, પણ મહારે કહેવું પડે છે કે, સ્ત્રીઓની શુભેચ્છામાં લાકડીઓ ખોસી. (ધિક્કારના પોકારો) આવા જુદામને આંખ-માંથી પાણી નથી ગાળવાતું હવે તો મૂછનું પાણી બતાવવાનું છે. આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે, અમાવાસ્યા પછી શુકલ પક્ષ આવતોજ ક્ષિત્તિજ રાજ્યના જુદામની અમાવાસ્યા પછી હવે હિંદુસ્તાનનો શુકલ પક્ષ થવાનો છે. હાથે હિંદુસ્તાન પર ઉપકાર કર્યો છે. ધણી કામ કરનારાઓ ગુલવાડામાં પડ્યા હતા કે હવે આપણે કરવું શું? એ ગુલવાડાનો શરૂઆત જાણે હાથે કર્યો. હાથે દેશની સ્થિતિ એવી કરી છે કે, જેને જે હોલચાલનું હતીઆર પસંદ હોય તેને તે વડે બુરોક્રસી ઉપર ધા કપાં વિના ચાલશે નહિ. તમારા અંતઃકરણને જે સ્વચ્છ રહે, તમે જેમાં પ્રવીણ હો તોનો ઉપયોગ કરો. અને આ સમયે નાદિરશાહના જુદામની વાત યાદ આવે છે. નાદિરશાહે જે જુદામ કર્યો હતો તે લૂંટ કરવા

માટેજ ક્યો હતો. અને એક નાદિરશાહ એક વખતે જેટલું લાઠ મર્યો તેટલું આ હંમેશના નાદિરશાહે દરવર્ષે લાઠ ભ્રમ્ય છે. વળી નાદિરશાહે પોતાની પ્રજા પર જુદમ ક્યો ન હતો. એટો બ્રિટિશ સમ્રાટના પ્રતિનિધિઓએ ક્યો. હજી તો ચેમ્સફર્ડને પાછા બોલાવી લેવાનો ઠરાવ કરવામાં આવે છે. જેના વખતમાં આપણી બહેનોની આખર હુલામણ તેવાની સાથે આપણે શી રીતે સહકારથી વર્તી શકીએ ? પંજાબના મામલાથી દેશ ભર્યો છે, અને તેજ પ્રમાણે હિન્દુસ્થાનના ઉદ્ધારને માટે કામ કર્યા કરો. (તાળીઓ.)

આ ઠરાવ પર મત લેતાં તે સર્વાનુમતે પસાર થયેલો બહેર કરવામાં આવ્યો હતો:-
ઠરાવ ત્રીજો—ખીલાફત.

તે પછી ખીલાફત વિષેના ત્રીજો ઠરાવ નીચે પ્રમાણે રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો:-

આ પરીવહનો અભિપ્રાય એવો છે કે તુર્કી સાથે થયેલી સુલેહની શરતો અન્યાયી તેમજ તુર્ક પ્રબલનું માનસંગ કરનારી અને ઇસ્લામનું અપમાન કરનારી છે અને હિન્દુસ્તાનની અંદર તેમજ બહારની મુસલમાનોની ધાર્મિક લાગણીઓને આઘાત પહોંચાડનારી છે અને ઇસ્લામના પવિત્ર સ્થળોને વિષે બ્રિટિશ પ્રધાનો અને હિન્દી સરકારે આપેલાં વચનોથી તેમજ આત્મનિર્ણયના સિદ્ધાંતથી એ શરતો વિરુદ્ધ છે, તેથી મુસલમાનોની ધર્મની લાગણી અને પ્રધાનોનાં વચનોને અનુસરીને તે શરતોમાં બદલો ફેરફાર તરતજ કરવો જોઈએ.

આ ઠરાવ રજૂ કરતાં મી. સૈયદ અહમદ એનુ સે જણાવ્યું કે:-

પ્રમુખ સાહેબ બહેનો અને બાઇઓ,

એક ઇસ્લામી તરીકે મારી ફરજ બજાવવામાં મને એક રીતે આનંદ થાય છે અને ખીજી તરફથી અનહદ દુઃખ થાય છે. આ ઠરાવથી જેઓ ખરા ઇસ્લામીઓ છે, માત્ર નામના ઇસ્લામીઓ નહિ, તેમની લાગણી હું રજૂ કરું છું. ખીલાફતને અંગે બ્રિટિશ શહેનશાહ તે અમારી પર જે જુદમ કર્યો છે તે અમારાથી કદી વિસરી શકાય તેવો નથી. બ્રિટિશ રાજ્યની નોકરી વફાદારી પૂર્વક ૩૦૦ વર્ષથી માઈ કુટુંબ કરતું આવ્યું છે તે ૧૫ વર્ષ મેં પણ નોકરી કરી છે. પરંતુ બ્યારે અમને લાગ્યું કે, અમે જેની નોકરી કરી રહ્યા છીએ તે ઇસ્લામના દુશ્મન છે. લારે એક મીનીટ પણ નોકરી કરવી ધર્મ વિરુદ્ધ લાગવાથી મેં તે નોકરીનો લાગ ક્યો. (તાળીઓ.) ખીલાફતમાં અન્યાય આપનાર આ સરકાર મુશરીક છે, ઇસ્લામની દુશ્મન છે, તેની સાથે સહકાર કરવો એ જહાનમમાં જવાનો સીધો રસ્તો છે. આખી લડાઈનું મૂળ સર્વ આ છે; અને જો ઉપર સર્વથી વધારે જુદમ કરનાર જર્મનો છે, પણ જે તમે તેમની સાથે થયેલી સુલેહની શરતો અને તુર્કી સાથે થયેલી શરતો સરખાવશો તો તમને માલુમ પડી જશે કે તુર્કી સામે કેટલો બધો અન્યાય કરવામાં આવ્યો છે ? જર્મનીની એક ઈશ પણ જર્મીન લેવામાં આવી નથી, બ્યારે તુર્કીના બાગલા કરવામાં આવ્યા છે અને પોલીટીકલ બાજીથી—Mandatory powers—થી તુર્કને ગળી જવાનો માર્ગ લેવાયો છે. એ સંબંધમાં વચનો આપવામાં આવે છે, પણ ૧૫૦ વર્ષમાં હિન્દુસ્થાનમાં એવાં કેટલાં વચનો પળાયાં છે તે અમે સારી રીતે જાણીએ

જીએ. મહારાણી વીક્ટોરીઆના સત્તાવનના દંડમાં આપેલાં વચનો સરકારે કેવી રીતે પાળ્યાં છે ? હું અંગ્રેજને પૂછીશ કે છજીમમાં તમે શા માટે ઘુસ્યા હતા ? બંદોબસ્ત કરવાને માટે. પરંતુ તેનું પરિણામ કેવું આવ્યું ? એવીજ રીતે હવે તુર્કિસ્તાનમાં તેઓ મુશ્કેલી પડ્યાવવા માગે છે. તેથી અમે એમનો mandate સ્વીકારવાની ના પાડીએ છીએ. સુલ્તાનને કેદી બનાવીને સુલેહની શરતો પર તેમની જે સહી કરાવી લીધી તે પણ અમને કશુંલ નથી. સુલેહની શરતોમાં ચોકાએ ચોકાનું કહેવામાં આવ્યું છે કે, ‘અમે સુલ્તાનને સ્વતંત્ર બંધીકારાખીશું.’ પણ તે કેવી રીતે ? ત્યારે તેના મહેલની આસપાસ એરપોલોનો વિગેરે ઉડી રહ્યાં હોય, તેનીપર અખત બંદોબસ્ત રાખવામાં આવતો હોય, તે વખતે તે પોતાની જાતનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ બની ન શકે, તો પછી આખી ઇસ્લામી ડોમનું રક્ષણ તેઓ શી રીતે કરી શકે ?

કુરાનમાં કહ્યું છે કે, મુશરીફ લોકો નાપાક છે, તેમને “ મસહફે લહરામ ” પાસે આવવા ન ધો. ઇસ્લામ વિરુદ્ધ લડતા યાહુદીઓને, ખ્રિસ્તીઓને અરબસ્તાનમાંથી મહાર કાઢો. અને એકે એક ઇસ્લામી જે તે સાચો હશે તો પોતાના પરબંધારનો હુકમ અનુવવામાં પછાત નહીં રહે. અંગ્રેજ સરકાર કહે છે કે, તુર્કિસ્તાન અમારી સાથે લડાઇમાં ઉતર્યું હતું. તેથી અમારા હજારો માણસો માર્યા ગયા, અને કાબો પાડીડા ખર્ચાયા. હું કહીશ કે અંગ્રેજ સરકાર પર તુર્કી સરકારે પ્રથમ પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો હતો-તુર્કી સરકારે અંગ્રેજ સરકારને સામ્રેસ શામટ આપ્યો હતો ? તુર્કિસ્તાનને મદદ કરવા માટે. હવે ત્યારે બાદશાહનમાં લડાઈ ચલે, ત્યારે પ્રથમ અંગ્રેજ સરકારે જેમાં કહ્યું, પણ ત્યાં તુર્કી બહાદુરોએ દુરુમનોને કાપવા માંડ્યા, ત્યારે તેઓ ઉભા થયા. આવી શહેનશાહત પર તુર્કી બરેખરા અણીને વખતે કેવી રીતે ભરોસો રાખી શકે ? ફ્રાન્સ, ઇટાલી, રૂસ બધાંએ તુર્કી સામે દુરુમનાર્ બતાવી છે, અને તુર્કી જે ભરોસો રાખી બેઠું હોત તો બેઠળ્યમના જેવા હાલ થયા તેથી તેની સ્થિતિ થયા વિના રહી ન હોત. એ લોકોની કાળજી તો એ હતી કે, તુર્કનું કબજે સત્યાનાશ બન્ય. એજ કુશિયન સરકારે વિશ્વાસઘાત કરેલો હતો.

આખા યુરોપમાં તુર્કી સલ્તનત એ એકજ ઇસ્લામી સલ્તનત બાકી રહી છે. જે વખત Crusades કરીને તુર્કિસ્તાનને અરબાદ કરવા આહવા હતા તે બધાંનું મુકદ્દસના પવિત્ર મથકનો કાળે લેવાને આહવા હતા તે મથક ઈજાંડના રાજા Defender of the faith અને કેથોલીકોના ધર્મગુરુ વગેરે બેઇ શકતા ન હતા. રીયર્ડ ધી સેકંડના સમયમાં જે crusades થઈ તે વખતે ઇસ્લામનો અગ્રવ કરનાર તુર્કિસ્તાનનો સુલ્તાનજ હતો. ઇસ્લામીઓ ઉપર તેનો એટલો બધો ઉપકાર થયો છે કે, દરેક ઇસ્લામી પોતાના શરીરના આમરડા કાઢીને તુર્કી પ્રબળા બેઠા કરાવે તો પણ ઇસ્લામની સેવાનો બદલો ન વાળી શકાવ. સર રેજનાલ્ડ ક્રેડક પૂછે છે કે, તુર્કી લોકોએ તમારી પર શું એહેશાન કર્યો છે ? હું કહીશ કે તેમણે પાપીઓના હાથમાંથી ઇસ્લામની નોકા બચાવી છે. મેસોપોટેમીઆ, સીરિયા વિગેરેની પ્રબળ ખુલ્લે ખુલ્લું કહે છે કે, અમને તુર્કી સલ્તનત બેઇએ છે. પરંતુ એ લોકો બેરે બુલમથી પોતાનો કાણુ ઠસાવવા માગે છે. સુલેહની ૧૪ શરતો, મી. વીલ્સન અમેરિકામાં હતે ત્યારે પોતાની સાથે લખને નીકળેલો પણ યુરોપમાં આવતી વખતે રસ્તામાંજ તે સુમુદમાં પડી મર્ય. જર્મનો માટે એમ કહેવાતું કે તેઓ રક્ષણ વિનાના શહેરો પર બોમ્બો નાંખે છે

અને બીન હથીયાર ધ્રુવ ઉપર હથીયાર ઉઠામે છે. પણ આજે તમે—અંગ્રેજો, અરબસ્તાનમાં રક્ષણ વગરનાં શહેરો ઉપર બોમ્બ નાખીને ધું બુદ્ધિ નથી કરતા ? મેસોપોટેમીઆમાં આવેલા તેલના કુવાઓની લાલચ તેમને લાગી છે. એ લોકો ઇસ્લામને નાશ કરવા માગે છે; પણ તે તેમના બાપથી પણ ચલાવું નથી. (તાળીઓ) કેમકે એનો રક્ષણકર્તા પર-વરદિગાર છે. ઇરાવમાં શરતોનો ફેરફાર કરવા વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. અન્યાયી શરતોમાં ફેરફાર થાય અને ઇસ્લામને ન્યાય મળે તે માટે ઇસ્લામીઓએ દરેક બોગ આપવા તૈયાર થવું જોઈએ, કાંતો તેઓએ હીજરત કરવી જોઈએ અથવા તો અસહકાર કરવો જોઈએ. નહિ તો ખુદને હાજર નાજર જાણી કહું છું કે, જેઓ આ દરમાનથી મોડું ફેરવશે તે લોકો કદાપિ મોક્ષ મેળવવાના નથી. (તાળીઓ.)

આ ઇરાવને અનુમોદન આપતાં કૈયદ ઇફતીયાર હુસેને ઉર્ફીમાં ભાષણ આપતાં કહ્યું કે, આ ધર્મનો મસલો છે. મુસલમાનોનું નામ દુનીયાગાંથી મટી જાય, ઇસ્લામનું નામ મટી જાય, એવો યત્ન કરવામાં આવે છે. ઇસ્લામ પર મોટો જખમ પડ્યો છે, તે મટાડવાને કોશીશ કરવામાં આવે છે. જખમને પટ્ટી બાંધવાને માટે non-co-operation નું પદા-સ્તર બનાવ્યું છે. અમારો જખમ મટાડવાની જે જે યોજના રજુ થાય તેને તમે દીલ-સોજથી વધાવી લેશો.

સ્વામી સત્યદેવે હિન્દીમાં વિશેષ અનુમોદન આપતાં નીચેની મતલબનું ભા-ષણ કર્યું:—

પ્યારે અંગ્રેજો,

ધર્મ કહે છે કે, કોઈ પણ નિર્બળપર અત્યાચાર થાય તો તેને સહાય કરવી જોઈએ. ધર્મનો એ સિદ્ધાંત હિન્દુસ્થાનના લોકોએ પ્રાચીન કાળથી માન્યો છે. તેથી આ પ્રભાણે જે મુસલમાનો બીજા દેશના હોત અને આ વખતના જેવો આપણને તેમની સાથે સંબંધ ન હોત તો પણ આપણે તેમને મદદ કરત. બ્રિટિશ રાજ્યના એક મહામંત્રીએ પોતે આપેલા વચન પર કુહાડી મારી છે. તે જુહું બોલે છે, તેથી દેશમાં કેમ ગેલાલ્લ થયો છે તે અંગ્રેજો હમણા નહિ સમજે, પણ પછીથી સમજશે. મહામંત્રી બે બે દેશનો હોત અને હાલના સંમેલોમાં અમારી પાસે મદદ માગવા આવ્યો હોત તો પણ અમે અમારી સંપૂર્ણ શક્તિથી તેને મદદ આપી હોત. હાલ હિન્દુસ્થાનમાં એવી ભયના ડસરેલી છે, કે મુસલમાનોનું ખુન એ અમારું ખુન છે, અને અમારું શરીર એ એમનું શરીર છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ જોયું કે, હિન્દુઓએ મુસલમાનોને પોતાનો હાથ અપાવે જોઈએ. એમાં આપણે ઉપકાર નથી કરતા, પણ એ તો આપણું કર્તવ્ય છે. ભૌતિકના પ્રશ્નનું કેવું સુંદર પરિણામ આવ્યું છે ? એવું પરિણામ આવશે એવું આપણે કદાપિ ધાર્યું ન હતું. શુદ્ધ પ્રેમ અને શુદ્ધ સંકલ્પ હોય તો પરમાત્મા અવશ્ય સહાય થાય છે. આપણે મુસલમાન બંધુઓને મદદ કરવી જોઈએ. હું કહું છું કે ઇસ્લામી બાપ્તિસ્મા નાહીમત ન થાઓ. ગયાં ૧૩૦૦ વર્ષના ઇતિહાસ પર વિચાર કરો. સત્ય પર આધાર રાખનાર પ્રત્યેકને ઇશ્વર સહાય થાય છે. Diplomacy પર, જુદા પર આધાર રાખનારને ઇશ્વર સહાય થતો નથી. એ જાતિએ જે કાંટા વાળ્યા છે, તે એવી રીતે કાઢવા પડશે કે. આ-ખમાંથી આંસુ નીકળી પડશે. જેઓ કુલ વાવવા માગે છે, તેમને કુલ મળે છે. તેથી તમે

સુસલમાનોને સદાય આપો. ધર્મની રક્ષા કરવાના સિદ્ધાંત પર આધાર રાખીને આપણે દીક્ષાગ્રંથની તેમને સદાય આપવી જોઈએ, અને તેથી આ પ્રસ્તાવને હું દીક્ષાગ્રંથનીથી ટૂંક આપું છું. હું ઇચ્છું છું કે, હિન્દુ સુસલમાનોનો ગ્રેમ દિનરાત વધતો જાય અને જે ધર્મની અભિવૃદ્ધિ અમારા ત્રણમુનિઓએ અને પચગંજરાએ કરી છે તેનો અતિઠાકાર પ્રચાર થાય. જે કોંગ્રેસ અસહકારના દરાવ વિષે આનાકાની કરે તે કોંગ્રેસના નાકમાં દમ આપી દો. ખાલી વાતોથી કામ ચાલતું નથી. કામ કરી બતાવવાનો સમય આવી લાગ્યો છે. પરમાત્મા આપણી રક્ષા કરે. (તાળીઓ.)

આ દરાવ પરિપદ સમક્ષ અભિપ્રાય માટે રજુ કરતાં સર્વાનુમત પસાર થયેલો જાન્યુ

દેર કરવામાં આવ્યો હતો.

દરાવ યોથા—અસહકાર.

(૧) આ પરિપદની એવી માન્યતા છે કે ખિલાફત અને પંજાબ વિષે રજુ કરવામાં આવેલી માગણીઓમાં અત્યાધુનિક સુધીમાં ખિલાફત અન્યાય થયેલો હોવાથી આ દેશમાં તિવ્ર અસતોષ સર્જાઈ ચેલો છે અને બ્રિટિશ પ્રજાનો ન્યાયશુદ્ધિ ઉપરથી પ્રજાના રિશ્તસંબંધી ગયો છે, તેથી રાજા અને પ્રજા વચ્ચે કાયમનો ટોટો અને ભેદ ન રહે તે માટે નમજ પ્રજાને પોતાની હક્કવાલી લાગણી મર્યાદાપૂર્વક દર્શાવવાનો માર્ગ બતાવવાને અને ખુનામરકી કર્યા સિવાય પ્રજાની માગણીનો અમલ કરાવવાને આ પરિપદ સરકારને રાજ્ય ચલાવવામાં પ્રજા તરફથી મળતી મદદ કરે ક્રમે ક્રમે પાછી ખેંચી લેવાનો અને જ્યાં સુધી પ્રજાને સતોષકારક દાદ ન મળે ત્યાં સુધી ત અસહકાર ચાલુ રાખવાની પ્રજાને સલાહ આપે છે.

(૨) અસહકારની શરૂઆત યોછામાં યોછું જોખમ ખેડને થવી જોઈએ. એ શરૂઆત આજ લગી મનાયેલા અગ્રેજ અને શિક્ષિત વર્ગમાં થવી જોઈએ અને પ્રથમ પગલે સરકાર તરફથી મળતી કહેવાતી મદદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, એ વિચારોને પસંદ કરાવે અને ધ્યાનમાં રાખીને આ પરિપદને અભિપ્રાય છે કે—

(ક) સરકાર તરફથી ખિલાફ ઇત્યાદિ ઉપાધિ ધરાવનારા દિંદીઓએ એ ઉપાધિઓનો બહાર ત્યાગ કરવો જોઈ છે.

(ख) વકીલ વર્ગે પંજાબ અને ખિલાફતનો અન્યાય ચાલતા સુધો વકીલાત કરવાનું મોકુફ રાખી, પ્રજા વર્ગ પાસે અદાલતોનો ત્યાગ કરાવવા અને ખાનગી તકરારોનો દરજો પાંચ માસકે કરાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

(ग) સરકારી નિશાળો અને કોલેજો સરકારનો કાબુ પ્રથમ કરવાનું મહાન સાધન હોવાથી એ કોલેજો અને નિશાળોનો ત્યાગ કરી અને કરાવીને પ્રજાએ પ્રજા કેળવણી પોતાના હાથમાં મેળવી લેવી જોઈએ.

(૫) પ્રજાન અને ખિલાફતના સવાલોમાં સરકાર તરફથી પુરેપુરો ન્યાય આપવામાં આવે અને પ્રજાનું દુભાયલું મન શાંત થાય ત્યાં સુધી ધારાસભામાં દાખલ થઇને કે ચુંટણીમાં મત આપીને સરકારને સજાતંત્ર ચલાવવામાં મદદ કરવી એ પ્રજાનું માનભંગ કરનારું છે. તેથી આ પરિપદ બલામણુ કરે છે કે કોઇએ નવી ધારાસભાની ઉમેદવારી કરવી નહિ અને જો કોઇ ઉમેદવાર તૈયાર થાય તો તેને મત આપનારાઓએ મત આપવો નહિ, એટલું જ નહીં પણ તેઓ કોઇને પણ પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે ધારાસભામાં મોકલવા નથી ઇચ્છતા, એમ તેમણે ઉમેદવારને અને સરકારને સ્પષ્ટ રીતે લખી જણાવ્યું.

ઉપરનો ઠરાવ રજુ કરતાં મહાત્મા ગાંધીજીએ નીચે પ્રમાણે ભાષણ આપ્યું:—

આવો ઠરાવ પ્રજાની કારકીર્દિમાં અથવા કોંગ્રેસની કારકીર્દિમાં કોઇ દિવસ અગાઉ રજુ થયો નથી, તેથી પ્રજાની ફરજ છે કે તેને વિષે પુરેપુરો વિચાર કરવો, અને જે ભાષણોને આપણે વરીસ અને આગેવાન માન્યા હોય તેમને વિનયપૂર્વક સાંભળીને-તેમને જે રસ્તા ચોસ લાગ્યો હોય તે વિષે સાંભળીને. પુરેપુરો વિચાર કર્યા પછી જ ઠરાવ કરવો. જે આપણે અસહકારના શસ્ત્રને ચલાવવું હોય તો જે આપણા વિરોધીઓ હોય તેમને આપણે ગ્રેમથી છૂટી લેવા અથવા તેમનો વિરોધ સાંપી લેવો. એ શસ્ત્ર એવું નથી કે કોઈની પાસે પણ જગરીથી ઉગામવી શકાય. એ શસ્ત્ર લીધા વિના છવન ચલાવવું અશક્ય છે, એમ નોંધીને લાગે તેમને જ માટે આ શસ્ત્ર છે. આ પરિપદ આ ઠરાવ નામ જુર કરશે તો મૈત્રી અને દુઃખ થશે, પણ તેથી હું નારીપાસ થવાનો નથી અને તેને સૂફા દેવાનો નથી. જે માણસે પ્રજાની સેવાઓ કરી હોય, પ્રજાને માટે ભોગ આપ્યા હોય તેમને આપણે શાંતિપૂર્વક સાંભળીએ નહિ તો પછી કયું કામ કરવું એની સુઝ પડે નહિ. જે આપણે પ્રજાની સત્તા વધારવી હોય તો એક બાળક સરઘાએ વિરોધી વચન સંભળાવે તો તે પણ વિનયપૂર્વક સાંભળી લેવાં જોઈએ, અને તેની પર વિચાર કરવો જોઈએ. એ આશ્ચર્ય પહોંચી ફરજ છે. અસહકારની અંદર વિનય એ પહેલું ને છેલ્લું પગથીયું છે. એ શસ્ત્ર વેરભાવે વિચારણું નથી ને તે વેરભાવે ચાલવાનું નથી. મારા ભાઈ શોકતબલી અંગ્રેજ સરકાર સાથે વેર રાખે છે પણ આ શસ્ત્રને લીધે તેઓ પોતાનું વેર પી ગયા છે. તે ઇસ્લામી ધર્મનો કાપડો માને છે, છતાં પણ તેમણે એકવાર તેને ખીરસામાં મુક્યો છે. એ શસ્ત્ર જેઓ વેરભાવે ચલાવવા માંગતા હશે તેઓ તેમાં નારીપાસ જ થશે.

આ શસ્ત્ર હિન્દુસ્થાનમાં હમણા ચલાવવા સામે બે દલીલો કરવામાં આવે છે. એક તો એ કે એમાં બહુ જ જોખમ છે. બીજી દલીલ એ છે કે, એ શસ્ત્ર ચલાવવાને માટે હિન્દુસ્થાન હાલ બીલકુલ લાયક નથી. એ શસ્ત્રમાં જોખમ નથી એમ કહીએ તો તે આપણે માટે એ તદ્દન નિરપયોગી છે. જે સરકારની સામે આપણે એ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવા માંગીએ છીએ તે સરકારમાં મહાન નિષ્ફાળો છે. અંગ્રેજ પ્રજા શુભી બળવાન છે, અને હમણા જર્મન રાજ્ય જેવાનો તેણે પરાજય કર્યો છે. તે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની

સરકારની સામે જુઝવું હોય તો તેની સામે ચક્રાવવાના હથીયારમાં કાંઈ જોખમ ન હોય એ અસંભવિત છે-અથવા તો જોખમ વિનાના હથીયારથી તેમને મદદ કરવા એ અશક્ય છે. હિન્દુસ્થાનને પોતાની સત્તાનતમાં રાખવાનું મોટામાં મોટું જોખમ એ પ્રગ્ન ખેડી રહી છે, એ ઇતિહાસની વાત છે. એક લાખ અંગ્રેજો-સુદ્ધીમાં સમાય તેટલા અંગ્રેજો, હિન્દુસ્થાનના ત્રીશ કરોડ લોકોપર રાજ્ય કરે છે, તેમાં જોખમ નહિ હોય ? જર્મની સામે જેમણે આવો જંગ મચાવ્યો તેમાં જોખમ ન હતું ? જો આપણે એમ કહીએ કે એમાં જોખમ નથી તો તો ગયાં ચાર વર્ષનો ઇતિહાસજ આપણે વાંચ્યો નથી. એમાં જોખમ તો હોતુંજ નોંધ્યે એ અનિવાર્ય સિદ્ધાંત છે. પરંતુ વિચારશીલ પુરૂષો તરીકે એ જોખમેજ અને તેનાં પરિણામો વચ્ચે આપણે પ્રમાણુ જળવડું નોંધ્યે. હું જેટલે દરજ્જે વિચારી શક્યો છું-અને હું કહીશ કે મારી વિચારશક્તિ સડી ગઈ નથી-તેટલે દરજ્જે મને માલુમ પડ્યું છે કે, આપણા કાર્ય માટે ઓછામાં ઓછા જોખમવાળું શસ્ત્ર આ અસહકારજ છે. મારે માટે એમ છે કે, હું એ શસ્ત્રનો સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરું અને તે બ્યાબ્બી લાગે તો એક વ્યવહારી પુરૂષ તરીકે તેનો હું અપત્યાર કરું. આ શસ્ત્રના સંબંધમાં મારો દાવો છે કે, આના વિના વ્યવહાર કે જોખમવિનાનું ઉપયોગી શસ્ત્ર બીજું નહિ મળે. ગયાં ૩૫ વર્ષ સુધી હિન્દી કોંગ્રેસમાં આપણે ઘણી ચળવળ કરી છે. કોંગ્રેસની સેવા ઘણી છે. છતાં આપણે બાપના કૂવામાં જીડી મરતું નથી. પોતાને વારમામાં જે કાંઈ મળ્યું હોય તેમાં વધારે કરવા એ સુપુત્રનું લક્ષણ છે. કોંગ્રેસે ૩૫ વર્ષ સુધી જે સેવા કરી છે તેમાં આ ઠરાવથી આપણે કંઈ કાર્યનો ગુણ પદલતા નથી, કાર્યનો વેગજ વધારીએ છીએ. આ ઠરાવમાં સરકારની પળવણી કરવાનું તત્ત્વ દાખલ થયું છે. પરંતુ તે પળવણી કરવાના હેતુથી દાખલ કરવામાં આવ્યું નથી. કાંઈ દારૂડીયાની પાસેથી દારૂની બાટલી ખેંચી લેવી એમાં આઘાત તો છે, પરંતુ તે આઘાતનું પરિણામ ખેડતું અને બાટલી ખેંચી લેવી તે સારા માણસનું કામ છે. અસહકારમાં તો એના કરતાં પણ વધારે આઘાત છે, અને એના કરતાં પણ વધારે સારા માણસનું કામ છે. જો આપણે સહકાર કરીએ તો તે અધર્મ છે. જો આપણે સરકારને મદદ ન આપીએ તો પંચજ અને ખીલાફત જેવા બનાવો અસંભવિત બને. સરકારે જે કર્યું છે, તે વેળા તેમને આપણી મદદ ન હોત તો તે આમ ન કરત. કેટલાકો કહે છે કે, ખીલાફતના સંબંધમાં જે સુલેહ થઇ તેમાં અંગ્રેજ સરકારનું એકવાનંજ કામ નથી. એ મને કબુલ નથી. આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે બીજા દેશોની સરકારોને લોષ્ટ જ્યોર્જ પી ગયા છે. તેમનું આ કાર્ય અન્યાયી છે. એવા અન્યાયથી વેગળા રહેવું એ ચોક્કસો ધર્મ છે, અને આપણે બ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ગમે તેવું જોખમ હોય તો પણ એ ધર્મથી આપણે દૂર રહી શકતા નથી.

આ શસ્ત્ર ચલાવવાને માટે હિન્દુસ્થાનની પ્રગ્ન અશક્ત છે, એમ પણ કહેવામાં આવે છે. હું પ્રગ્નની અશક્તિનું માપ કેમ બાંધી શકું ? એવું માપ બાંધવાની મારામાં ઇશ્વરી શક્તિ નથી. અને મને એવું અભિમાન નથી કે, જે દાવો હું કરું તે સંબંધમાં બીજા માણસોના દાવાનો ઈન્કાર કરું. જે વસ્તુ મારા જેવો માણસ કરી શકે તે નાનામાં નાનો બાળક કરી શકે. જે વાત બાર વરસનો પ્રહલાદ જેવો સમજી ગયો હતો, તે વાત પ્રજા કેમ ન સમજી શકે ?

મારા પોતાના બાળકે મારી સાથે અસહકાર કર્યો છે, મારી પોતાની સ્ત્રીએ મારી સાથે અસહકાર કર્યો છે અને તેને પોતાની સહી કરતાં પણ આવડતી નથી. આ હાસ્યની વાત નથી, પરંતુ ગંભીર વાત છે. મારી સ્ત્રીએ મારી સાથે સંપૂર્ણ અસહકાર કર્યો છે અને તે વિના તેને માટે બીજાને માર્ગ દર્શાવવા નહિ. જો તે અસહકાર ન કરે તો શું શીકૃતઅર્થી મીયાનું સ્વચ્છ કાઢીને મારી મરદન કાપી નાંખે ? અને જ્યારે તેમણે એવો અસહકાર કર્યો ત્યારે તેમણે એટલો પણ વિચાર ન કર્યો કે, બીજી દુનિયા તેમની સાથે રહેશે કે નહિ ? કેમકે તે તેમને ધર્મ થઈ ગયો. જેઓ એ સત્ત્વની કીમત જાણે છે, તેઓ તેનાથી કશું ખોવાના નથી. તેઓ જાણ માટે એ સત્ત્વ વાળું વ્યાવહારિક છે, અવ્યાવહારિક સત્ત્વ હું એને કહું કે જેમાં દુચ્છકા હોય, એટલે એવું હોય કે બધાઓ જો તેનો ઉપયોગ કરે તોજ તે સફળ થાય. એવું સત્ત્વ તલવાર છે. બધાઓ તેનો ઉપયોગ કરે તોજ તેનાથી સફળતા મેળવી શકાય, તે વિના નહિ. પરંતુ આ સત્ત્વ એવું છે કે એકજ જણ તેનો ઉપયોગ કરનાર હોય તો પણ તે ચક્રાવી શકે, અને જણ-સમૂહ પણ તેનો કાપને ઉડાવી શકે; અંત હોવાથી આ સત્ત્વ પ્રજા ઉડાવશે કે નહિ. એ પ્રપંચમાં પડવાનું કારણ નથી. આપણે મનુષ્ય સ્વભાવ જાણીએ છીએ અને જાણી છીએ કે, સર્વત્ર મનુષ્ય સ્વભાવ એકજ સ્વરૂપ પકડશે.

વળી એની વિરુદ્ધ એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે, અને માટે ઐતિહાસિક પુરાવા નથી, માટે પ્રજા એ તેનો સ્વીકાર કરતા પહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ. પરંતુ સત્ય હકીકત એ નથી. વળી એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે, ક્રેડિસે એને માટે કાંઈ વિચાર કર્યો ન હોય ત્યાં સુધી એને ખીરસામાં મુકવો. એ પ્રગતિની વાત નથી. સત્ય છે કે પ્રજાએ આનું સત્ત્વ પહેલાં કદ ઉડાવેલું નથી. તે છતાં જ્યારે તે ઉડાવવાની જરૂર પડે ત્યારે ક્રેડિસ એને ઉડાવવાનો વિચાર કરે ત્યાં સુધી ચોળી જવાને બદલે તે પહેલાં તે ઉડાવી લેવું, અને ક્રેડિસ પાસે પણ તે ઉડાવવાનું. ક્રેડિસ એ સત્ત્વ ઉડાવશે એવી બુલંદ આશાથી હું કલકત્તે જતાનો છું, અને એનીજ બુલંદ આશાથી હું તમારી સમક્ષ આવી ઉભો છું.

આને માટે બહારના ઐતિહાસિક પુરાવા પણ પુષ્ટક છે. આપણે બેર લોકોનો દાખલો લઈશું. બેર લોકો અંગ્રેજો સામે લડતાં લડતાં જતા. તેમની તે જતા સત્ત્વમયથી થઈ હતી તે કેટલેક અંશે સત્ય છે, કેમકે તેઓ લડવાના છે. ફીનીઅનની મુલેહ થઈ તે સમયે લોર્ડ મીલ્નર સ્મરણે મોન્ટેગ્યુની જેમ (Montagu) સુધારા આપ્યા. તે સમયે બેર લોકોએ એ સુધારા વિશે કશું કે, તે નકામા છે. તે વખતે તેમનામાં પણ એ પક્ષ હતા-શીત અને ઉષ્ણ. શીત પક્ષ કહેવા લાગ્યો કે દેશની ઉન્નતિમાં એ સુધારા આગળ વધવાના એક પગથીઆ રૂપ છે. જનરલ બોથા અને જનરલ સ્મરણે અસહકારનો વારટો ખડો કર્યો. લોર્ડ મીલ્નરે કીમરલી આગળ કહ્યું કે એમના જેવા મારી ધારાસભામાં નહિ આવે તો તેમણે વિના હું દાનસંવાદમાં અમલ ચલાવીશ પરિણામે લોર્ડ મીલ્નરની સંધાના આશ્વાસના કાઢી કાઢી-સ્વીકારેલી શકી નહિ. બેર લોકોએ પણ પોતાના મનમાં દંઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. તેઓ તેનું બીજાકુલ માત્ર નહિ જાણવે, બેર લોકોમાં તેમના મિત્રો હોય તે શિવાય બધા તેમને પીઠ ખતાવે એટલે તે સંદેહ જોઈ શક્યા કે, આપણે આમાં હાવવાના નથી. પરિણામે સર હેનરી કમ્બલ બેનરમેને ખડું ધલેકાન કર્યું. જનરલ બોથા અને જનરલ સ્મરણે એમના અને દક્ષિણ આફ્રિકાને એ સુધારા મળ્યા તે એવું પરિણામ.

એક કાઉન્સિલનો જોખમકાટ કરીને જોર લોકોએ આવેલો વિજય ન મેળવ્યો. તેમનાં ઓછાં તો સ્થાપેલી થાળાઓમાં બીલકુલ ન ગયાં હતાં અને તેમના વહીવટી પોતપોતાની સનદો છોડીને લાડવા ગયા હતા. તે વખતે શીત પક્ષના કાઉન્સિલમાં ગયા તેવી શું વળ્યું ? હું નેશનાલીસ્ટ પક્ષને પૂછું છું કે નવી કાઉન્સિલમાં જઈને તમે શું મેળવશો ? સભ્યોના પ્રમાણમાં આંકડા મુકાને જુઓ તો તમને માલમ પડશે કે, બહુમતી તમને મળશે નહિ. તેથી હું કહું છું કે, આ સુધરેલી કાઉન્સિલમાં જવાના પ્રયત્નમાં પડવા માગતા નહિ. એ દાવ ખેલવામાં તમે ફાવી શકશો નહિ. તમારી સામે જે પાસા નાખવામાં આવે છે તેમાં સીસું ભરેલું છે, જ્યારે તમારા પાસા તદ્દન ખાલી છે. અને એવા પાસા નાંખતાં દુરોધન સામે જેમ યુધિષ્ઠિર હારી ગયા તેમ આપણે હારી જઈશું. (તાળાઓ) અને અસહકારનો એ એકલો એકજ દાખલો છે એમ નથી, તમારા બાઇઓએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં અસહકાર જેવું કર્યું હતું. દોઢ લાખ ગેરાઓ સામે ફરા હજાર હિન્દીઓ માત્ર દાન-સવાલમાં હતા. તેમણે અસહકાર કર્યો, અને તેમાં તેમણે અપૂર્ણ ફતેહ મેળવી હતી. અસહકારની વ્યવહારિકતાનો અર્થો બીજો વિશેષ પૂરાવો શો જોઈએ ?

વળી એક એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે આપણે અત્યારે અસહકાર ચલાવશું તો પ્રગ્ન કે જે અત્યારે ઉન્નત બનતી જાય છે અને આવેશમાં આવતી જાય છે તે અસહકાર ચલાવતાં, સધળા અંકુશમાંથી છુટી ગયા પછી કેવાં નુકસાનો કરશે તે કહી શકાતું નથી. હું કહું છું કે, એક વખત દલીલની ખાતર માની લઈએ કે અસહકારથી પ્રગ્ન નુકસાનો કરશે. તો પણ આપણે અત્યારે જે ખોટી શાંતિ બોગવી રહ્યા છીએ તેના કરતાં તે સ્થિતિ સારી હશે. અને આપણે ભૂલવાંતું નથી કે, અસહકાર કરવાને માટે આપણે એકજ વર્ગને-કેળ-વાયલા વર્ગને વિનવી રહ્યા છીએ, અને તેની પાસે એવા અત્યાચારો થવાનો કાંઈ પણ સંભવ નથી. વળી એ શસ્ત્ર બેધારું છે. જેની આગે ઉગામવામાં આવે તેને લાગે, અને પ્રગ્નને ખોટું માર્ગે ચલાવનાર ઉગામનારને પણ લાગશે. મહીન અસહકારની સાથે વિશુદ્ધ અસહકારની સરખામણી થઈ શકે નહિ. એ શસ્ત્ર જે ઉગામે તેનાથી અત્યાચાર ન થઈ શકે. સત્યનો દાવો કરીને લોહક જ્યોર્જ અસત્ય લાગે તેમાં સત્યની અવનાંત થાય એમાં નવાઈ નથી. આપણી પ્રગ્ન થાકી રહેલી છે, નાપુંસક છે. તેથી અધીરા થઈ ગયેલા વામનરાવ (સીતારામ મુકાદમ) જેવા કહે છે કે, જેને જે ગમે તે હથિયાર તેણે ઉગામવું. જેને જે ગમે તે હથિયાર ઉગામવાનો અધિકાર હોય તો તો આપણે કાવન્ટર જંગલી છીએ. આપણે તો કેળવાયલામાં ખપવું છે, અને તેમનામાં તો સુવ્યવસ્થા હોવી જોઈએ. જેમ એક દીકરાને પોતાના તરંગો પ્રમાણે ફાવે તે કરવાનો અધિકાર નથી તેમજ એક પ્રગ્નના કાંઈ પણ માણસને કાંઈ પણ હથિયાર ચોગ્ય લાગે તે ઉપાડી લેવાના અધિકાર નથી. હું મુકાદમ કહે કહું છું કે જે તમને એમ લાગે કે બીનઅનુભવે અને બિનવિચારે આ હથિયાર મેં ઉગામ્યું છે તો તમે મારો પણ ત્યાગ કરશો. પ્રગ્નનું હિત કરવાને માટેજ આ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાનો છે, આપણે Mob-law કરવા માગતા નથી, પરંતુ Democracy કરવા અને વંકારવા માગીએ છીએ. એટલાજ માટે પ્રથમ પગ જે વિચાર આવે તે વિચારને દાખી દેવો. તેને દાખી દેવાને માટે ધૈર્યની પ્રાર્થના કરવી. તે છતાં શાંતિ વળે નહિ તો જેમને તમે વડીલો, મુરખીઓ માનતા હો તેમની પાસે જવું અને પોતાના મનનું સમાધાન કરી

લેવું. જો એ પ્રમાણે નહિ થાય તો જનવરના જેવી આપણી દશા થવાની. મેં એક વાત અત્યાર સુધી નથી કહી, તે અત્યારે કહેવા માગું છું. તિલક મહારાજના અવસાન પ્રસંગે સરખસ નીકળ્યું તે વખતે મને આઘાત પહોંચ્યો છે, તેનું હું વર્ણન કરી શકતો નથી. આપણે જે મર્યાદા બતાવવી જોઈએ તે બતાવી શક્યા નથી. એ શસ્ત્રો પુરૂષ ઉપરોગ કરીને હવે તેનો સ્વીકાર કરવાનું કહેવામાં આવે છે. પ્રગ્નની સમક્ષ લગભગ દોઢ વર્ષ થયાં એ શસ્ત્ર વલોવાયાં કરે છે; અને ત્યાર પછી સમસ્ત હિંદી પ્રગ્ન સમક્ષ તે યુકવામાં આવ્યું છે અને તે ઝીલી લેવાનું હવે પ્રગ્નને કહેવામાં આવે છે. તમે જણાવો કે ભાઈ મૌલાના શૈક્ષણિકતાએ પોતાની તલવાર મ્યાનમાં રાખીને મારો વિચાર સ્વીકાર્યો છે. એ મને પોતાના ખીસામાં રાખવાનો દાવો કરે છે, અને જો એ ધારે તો મને એક હાથે ઉચ્છેદન કરે કે નહીં તે અને મારા ટુકડે ટુકડા કરી નાંખે. છતાં એ અસહકાર સમત્યા છે અને તેનો એમણે સ્વીકાર કર્યો છે. યુનામરકી, અધાપુંધી, અરજકતા એ સર્વેનું નિવારણ કરનાર આજ શસ્ત્ર છે. કોઈ પણ રીતે વધારનાર નથી.

ખેડા જીલ્લામાં હાલ હુલ્લટ ઘણી ચાલે છે, એ તરફ માંડ ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. હું કહીશ કે સત્યાગ્રહના પહેલાં પણ ખેડા જીલ્લામાં હુલ્લટ ચાલતી હતી અને ખુદ સરકાર પણ આપણને તેમાંથી બચાવશે નહિ. એના મેં બે ઉપાયો કહ્યા છે. બરતી કરતી વખતે મેં કહ્યું હતું કે બહારવટીઓની સામે થવાની શક્તિ મેળવવાને માટે લડવાને જવું, અથવા તો મારી જેમ બે ચાર કપડાંજ રાખવા-ખીણું કાંઈ વધારે રાખવું નહિ. આ રીતે પ્રગ્ન પોતાની રક્ષા કરી શકશે. ખેડા જીલ્લાની પ્રગ્ન બચલી નથી. અસહકારને ધારણ કરતાં કરતાં આ બધી વિઘ્નિતિઓ આપણે લઈ લેવાના છીએ. એવી જાતનું એ જાડ છે. પણ એ જાડ ધીમે ધીમે ફાલશે અને ફળશે. આ કાંઈ જાન્યુરી કળા નથી કે આંખાનું વક્ષ મધ વન્યો એમ કહેતામાં જાડ ચર્ચાળ્ય અને ફેરી ચાખવાને મળી જાય.

વળી આ અસહકાર સધળાં બાબતોમાં નથી. આપણી મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં અસહકાર કરવાનું કહેતા નથી, કેમકે એમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો વિષય છે, અને તે વિષે અસહકાર કરવાની આવશ્યકતા નથી. એ ઉપરથી કોઈએ એમ વિચાર કરવાનો નથી કે, તાત્કાલિક પૂરેપૂરો અસહકાર કરવામાં લય છે. આ અસહકારમાં પરિણામોને માટે આપણે ક્યાં સુધી રાહ જોવી પડશે એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે. શં વીસ પચીસ વર્ષ સુધી રાહ જોવી પડશે ? દાદાજી એટલી મુદત સુધી રાહ જોવી પડે. પરંતુ હું નથી ધારતો કે પ્રગ્ન એટલી બધી પતિત થઈ ગઈ હોય કે, આને માટે આપવાનાં બલિદાનો આપવામાં તે પછાત પડે, અને જો યોગ્ય બલિદાન આપવામાં આવશે તો થોડા માસમાં અથવા થોડાં વર્ષમાં આપણે હેતુ સફળ થશે. માત્ર જરૂર એટલીજ છે કે, નમ્રપણે નિર્ભયતાથી પ્રગ્ન એ શસ્ત્રનું ગ્રહણ કરી લે, અને ફરી ફરીને હું કહું છું કે મારાથી અથવા બીજા કોઈનાથી ભરમાઈ જઈને આ શસ્ત્ર ઉપાડવાનું નથી. આપણે જે ઠરાવ કર્યો છે કે પ્રગ્ન અસુક કાર્ય કરેલા માટે છે તે વિષે જો આપણે એમ માનતા હોઈએ કે તેમ કરવાની આપણામાં તાકાત નથી, તો આપણે ભરમાઈ જઈને એ ઠરાવ કરવાનો નથી. અહીંયા હિન્દુસ્થાનપર મોટો અન્યાય થયો છે, હિન્દુસ્થાનના એક મોટા ધર્મપર જોખમ આવી પડ્યું છે, એક પણ પંજાબીએ પેટ ધસડ્યું તે આખા હિન્દુસ્થાને પેટ ધસડ્યા સમાન છે, એમ તમને

લાગતું હોય, હિન્દુસ્તાનનું નાક કપાયું છે એમ તમને લાગતું હોય; અને તેના ઉપાય માટે ચોખ્ખા બલિદાન આપવાને તૈયાર હો તો તમે અસહકારને વધાવી લેજો. તમે ધેર જઈ વિચાર કરજો, અને જોયો વિરોધી વચન કહે તેમને, તમે મને જેટલા લાવથી સંભળ્યો છે તેટલાજ લાવથી સંભળજો, તોજ તમે ન્યાય આપી શકશો અને તોજ મારી માત્રી છે કે ધર્મર કલ્યાણ કરશે અને તોજ ડાહી વ્યવહાર ગુજરાતી પ્રજા પોતાના સદ્ગુણોની સાચીતી આપશે. મને આટલી શાંતિથી સંભળવા માટે હું તમારો આભાર માનું છું; અને તમારો આટલો બધો વખત લેવા માટે તમારી મારી માયું છું. (લાંબી તાળીઓ. મહાત્મા ગાંધીજીની જ્યન પોકાર.)

અસહકારના કારણને ઠેકા આપતાં મૌલાના શૈક્તઅલીએ જણાવ્યું કે:-

મને અંગ્રેજો પ્રત્યે દ્રોષપણ જાતનો વૈરલાવ નથી. જો તેઓ મને મારી ધાર્મિક સ્વતંત્રતા પાળવા દેતા હોય તો હું તેમને સંપૂર્ણ માન આપવા તૈયાર છું. અંગ્રેજ અમલદારો પોતાની વચનો પાળશે એવી આશાથી એમે પાંચ વર્ષ જેટલી લાંબી મુક્ત સુધી રાહ જોતાં મુંગા ને મુંગાજ બેસી રહ્યા, મહાયુદ્ધમાં અંગ્રેજોની ફતેહ થાય તે માટે જનતી મદદ કરી; પરંતુ આખરે સરકારે મુસલમાનોને દગો દીધો છે અને આપેલું વચન તોડ્યું છે. મુસલમાનો બીજું બધું સહન કરે પણ તેઓ પોતાના ધાર્મિક ફરમાનું અપમાન કદાપિ સહન કરી શકે નહીં. અમે અત્યાર સુધીમાં તુર્કી વિરુદ્ધની મુલેહમાં સુધારા કરાવવાઃ ધણા પ્રયત્નો કરી ચૂક્યા. વિધાયતમાં પ્રતિનિધિઓ મોકલ્યા, અરજીઓ કરી, પૈસા ખર્ચ્યા, પણ તેનું પરિણામ શું આવ્યું તે તમે જાણો છો. અમે-મુસલમાનો અત્યારે કોઈની કૃપા કે મહેરબાનીની બીક્ષા નથી માંગી રહ્યા. ઇસ્લામનું હૃદય ખીલા-ફતને અંગે કેટલું ધવાયું છે તેજ અમે સારી જહાં આગળ રજુ કરીએ છીએ. હુની-યાની મુસલમાની દામ જ્યાં સુધી અસંતુષ્ટ રહેશે ત્યાંસુધી ખરી શાંતિ સ્થાપવી અશક્ય છે. સરકારની સાથેનો અમારો સંબંધ ચોક્કસ સરતો ઉપરજ આધાર રાખે છે. જો તે અમારી ધાર્મિક સ્વતંત્રતાને આડે આવે તો અમને તે સંબંધ અસહ્ય થઈ પડે. મુસલમાનો પોતાના ધર્મને માટે જન-માલ કુરબાન કરવાને તૈયાર છે. તા ૧ લી ઓગસ્ટથી હું કોઈ રાજની પ્રજા નથી અને મારો દ્રોષ રાજ નથી. માત્ર ખુદાજ મારો રાજ છે. ખુદાઈ હુકમને હું સર્વોપરી હુકમ ગણું છું. મને કોઈ પૂછશે કે તો પછી આ દેશ જોડીને તું કેમ ચાલ્યો જતો નથી? હું જોતોના ઉત્તરમાં કહું છું કે હિન્દુસ્તાન દેશ મારો છે, પાદશાહનો નથી. આપણને અભિમાન હોવું જોઈએ કે, મહાત્મા ગાંધીજી જેવા નેતા આપણને મળ્યા છે. આખા હિન્દુસ્તાનમાં આજે ગાંધીજી જેવા કોઈ બહાદુર નથી. ગુજરાતના લોક વ્તાપારમાં હેંશીયાર છે. મને લાગે છે કે, ગાંધીજીના જેવા હિન્દુસ્તાનમાં કોઈ ફુશીયાર વ્યાપારી નથી. હું પકકો મુસલમાન છું અને એ પકકા હિન્દુ છે. એમનો રસ્તો ભરવાનો છે, મારવાનો નહિ. હું અલ્લાના રસ્તામાં મરવું કે મારવું ધર્મ સમજું છું, કેમકે અમારા ધર્મનું એવું ફરમાન છે. એ બહાદુર છે, હિન્દુસ્તાન પર આશ્રક છે અને ખુદાના સાચા બંદ છે. હાલની આપણી સાળાઓમાં તો એવી તાલીમ આપવામાં આવે છે કે જેમાં ખુદા, રસુલ, ધર્મ વિગેરેની કંઈ કોઈમત નથી હોતી, માત્ર આના બે આનાને માટે પણ તેવી તાલીમ પામેલાઓ પોતાના ધર્મને વેચી નાખે છે. આ

લગાઈમાં પંજાબે મદદ કરી હતી, તે પંજાબને ઇનામ મળ્યું કે નહિ ? સુસલમાનોએ મદદ કરી હતી, તે સુસલમાનોને ઇનામ મળ્યું કે નહિ ? સુલ્ક બચાવવાને માટે, ધર્મ બચાવવાને માટે, ખુદ સરકારને બચાવવાને માટે અને આ માર્ગે પ્રહાર કર્યો છે. ખીતાબ છોડવાથી શું જશે ? શું તેથી શરી ઝાઝી થઈ જશે ? ખીતાબ છોડવાથી મુલ્કને શું નુકસાન જશે ? જ્યારે સરકારને તેના ખીતાબો પાછા આપી દેવામાં આવશે ત્યારે તેને ખાતરી થશે કે આ લોકોનો અને મુલ્કનો રંગ હવે ફર્યો છે. જે શહેનશાહતે સુસલમાનોની સામે દુસ્મનાવટ દાખવી છે તે શહેનશાહતની નવી કાઉન્સીલોમાં જઈ કયો સુસલમાન વફાદારીના સોગંદ લઈ શકે ? ૩૫ વર્ષની ખુશામત પછી, ૩૫ વર્ષની કાઉન્સીલના ક.મ પછી પોતાના મુલ્કપર આવી આવેતો આવે તો પછી એવી કાઉન્સીલોમાં કેવી રીતે શ્રદ્ધા રખાય ? આ ઠરાવમાં, ફેજવાદી કાયદાની કલમ લાગુ પડે એવું કરવાનું કાંઈ કહેવામાં આવતું નથી તમે કાયદેસરની constitution ની વાતો કરો છો તો હું કહું છું કે ખુદાએ આપેલા કાયદા constitution પર આધાર રાખો અને એક માત્ર ખુદાજ મુલ્કનું કલ્યાણ કરશે. (તાળીઓ.)

આટલું થઈ રહ્યા પછી રા. બા. રમણભાઈ મહિપતરામ આ ઠરાવ પર પોતાનો સુધારો રજુ કરવાને ઉભા થયા. તે વખતે “મહાત્મા ગાંધીની જય” ના પોકારથી તેમને વધાવી લેવામાં આવ્યા. તેમણે શરૂઆત કરી પરંતુ આંતર વર્ગ કંટાળેલા હોવાથી ફટલાકા ધીમે ધીમે મડપ છોડી પસાર થવા લાગ્યા અને ધોંધાટ વધી પડયો. આખરે સુધારો રજુ કરતા પહેલાં અર્ધા કલાકની વિશ્રાંતિ લેવાને માટે પરિષદનું કાર્ય મુલતવી રાખવામાં આવ્યું. ત્યારપછી રા. રમણભાઈએ પોતાનો સુધારો ત્રીજે પ્રમાણે રજુ કર્યો.

સુધારો—અસહકાર સામે વિરોધ.

આ પરિષદની કેવી મન્યતા છે કે ખિલાફત અને પંજાબ વિષે ઉમ્મર રજુ કરવામાં આવેલી માગનીઓમાં અત્યાર સુધીમાં ખિલદુલ અન્યાય થયેલો હોવાથી આ દેશમાં તત્ત્વ અસતોષ સર્વત્ર ફેલાયો છે, અને હાલના બ્રિટિશ રાજકારોબારી મદળની ન્યાયબુદ્ધિ ઉશ્કેરી પ્રજાનો વિસ્વાસ ઉઠી ગયો છે.

આ ઠરાવમાંથી મેં અસહકારની ખાજતો કાઢી નાખી છે. આપણે કમુલ કરીએ એ કે, હિન્દુસ્થાનને અન્યાય થયો છે. પરંતુ મુખ્ય વાત એ છે કે અસહકાર કરવો કે નહિ ? હું જાણું છું કે, આ પરિષદમાં બહુમત મારી વિરૂદ્ધ છે. મારો મત કલ્પ્ય ભૂલ ભરેલો હશે. પણ હું અંતઃકરણપૂર્વક માનું છું કે, એમાં દેશને હાનિ છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, હાલની સ્થિતિનો દલાલ કરવાને માટે અસહકાર વિના બીજો કોઈ ઉપાય સ્વયંવચામાં આવ્યો નથી. પણ બાંને સારો ઉદ્દેશ્ય જોઈએ તે માટે હું ખોટો ઉપાય લેવો ? વળા એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, અસહકાર દેશને વર્ષના સમયથી ન્યાપણને કાંઈપણ લાલ થયો નથી. હું તે વાતથી ના પાડું છું. અસહકાર આપણને નેહાએ તેટલો લાલ થયો નથી, મળ્યું તેથી એમ ન કહી શકાય કે, આપણને ખિલદુલ લાલ થયો નથી. ગાંધીજીએ લેલું આદિઓ દાખવે આવેલો, પણ એ

ધારાસભામાં જનરલ બોધા અને સ્મટસ ન બોધા તેથી ધારાસભા અટકી પડી ન હતી. લીબરલ પક્ષના પ્રયાસોને એ આભારી હતું. હુંકમાં હું એટલુંજ કહું છું કે, રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે સહકાર વિના ચાલી શકે નહિ, અસહકારથી આપણી ધારેલી મુશ્કેલી પાર પડશે એમ હું માનતો નથી.

આ સુધારાને અનુમોદન આપવા માટે રા. મગનભાઈ ચતુરભાઈ ખટેલ ઉભા થયા. તેમણે જણાવ્યું:—

આપની સમક્ષ જે સુધારો મુકવામાં આવ્યો છે તેને ટેકા આપવાને માટે હું આપની સમક્ષ ઉભો થયો છું. આપને કદાચ આશ્ચર્ય લાગશે કે, આ સુધારો કેમ લાવવામાં આવ્યો છે ? એ સુધારો લાવવાનો એકજ ઉદ્દેશ છે. હિન્દુસ્થાન પર દુઃખ પડ્યું છે, હિન્દુસ્થાનને અન્યાય થયો છે તેનો ઈન્કાર કરનાર આ સુધારો નથી. હિન્દુસ્થાનનું અપમાન કરવામાં આવ્યું છે તેનો ઈન્કાર આ સુધારામાં કરવામાં આવ્યો નથી. હિન્દુસ્થાન પર ગુજરેલા જીત્તેમોથી, પંગમના બન યોથી દરેકનું હૃદય બેઠાયું છે, તેની વિરૂદ્ધ આ સુધારો નથી, એ વસ્તુ નરોત્તર આપ પ્ધાનમાં રાખીને પણ એ દુઃખનો ઉપાય શું ? એમાં મતભેદ છે તેથી આ સુધારો મુકવામાં આવ્યો છે. સુધારો મુકનારાઓ સારી રીતે સમજે છે કે, તમે આવેશમાં આવી ગયેલા હોવાથી અમારા પક્ષમાં આવી ન શકો (એક અવાજ-સાચી વાત છે. હસાહસ.) હા, એ સાચી વાતજ છે. લવિષ્યનો વિચાર કરવો, તેમ તાકતી એ ગંભીર વિચારવા જેવી વાત છે. ક'ડે મગજે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ, અને કાંઈપણ નિર્ણય પર આવતા પહેલાં ઉચિત્તાવી ઉચિત્તાવીને જોતું જોઈએ. મુસલમાન લાઇઓએ પણ હમણાજ ગાંધીજીની સાથે પ્રથમ ઉપસ્થિત થયો ત્યાર પછીજ-કે અંગ્રેજોને અન્યાયી છે. કોર્મિસે તો તેમનો પ્રતિહાસ વાંચી કંડી રાખ્યું હતું કે, એમના સ્વાર્થ આગળ ન્યાય મળી શકશે નહિ. તેજ કોર્મિસને અત્યારે કહે છે કે, અસહકાર અયોગ્ય છે. ત્યારે તેજ લોકોનો પોતાને અનુભવ જતાં તેમના સામે બહિષ્કાર કરવો કે અસહકાર કરવો, અને તેમને સાંભળવા નહિ, એ મને તો અયોગ્ય લાગે છે. જે માણસો હીલચાલનાં પગલે પગલાં જોઈ રહ્યા છે, એ બધાય કહે છે કે, હિન્દુસ્થાનની ૧૯૨૧ની રાજકીય સ્થિતિ એવી આવી છે કે, હિન્દુસ્થાનને અસહકારથી ઝેરલાલ થશે. ('લાલ થશે, લાલ થશે' ના અવાજો.) તમે અસહકારની તરફેણમાં છો તે તો હું કહું છું પરંતુ હિન્દુસ્થાનનો અસહકારનો મામલો બહુ શાંત ચાલવો જોઈએ. વિરૂદ્ધ મત સાંભળવા તમારે તત્પર રહેવું જોઈએ. બે વિચારો સાંભળવા અને તેમની તુલના કરવી યોગ્ય છે. આ ઉપરથી એટલું તો માલુમ પડશે કે, અસહકારના વિચારની બે બાજુ છે અને તેથી બંને બાજુએ જોવા વિના નિર્ણય કરીશું તો વખતે જૂઠું થઈ જશે. કેટલાક કહે છે કે, નાલા એટલું પ્રપ્ત્ય કદાચ તેમ હશે, પણ મહાત્મા ગાંધીજીની એ સ્થિતિ નથી. ઇંગ્લેન્ડ સરકારનું રાજ્ય મવાન છે, તે ક્રમે ક્રમે જાય તોયે કાંઈ વાંધો નથી, એમ પણ કેટલાક કહે છે. તાર્કિક કહેવું એ છે કે, તમે તમારા કાર્યમાં સિદ્ધાંતનું અનુસરણ કરો તો અમને કાંઈ વાંધો નથી. એ સિદ્ધાંતનાં પરિણામ શું આવે છે ? તે તો આવ્યા પછી જોઈશું. ધર્મની બાબતમાં નીતિ પ્રધાન છે, પરંતુ અર્થશક્તિમાં અને રાજકીય બાબતોમાં નીતિને પ્રાધાન્ય અગતું નથી, એ વિષે હું ચેલેન્જ કરું છું. અસહકાર કરીને તમે અરાજકતા સ્વીકારવા

માગે છે ? કે બમે તેનું રાજ્ય હશે તેનો પણ સ્વીકાર કરી લેશે ? તમારામાંથી જે કોઈ એમ ધારતા હોય કે, આપણે તો વોટ આપીને છટકી જઈશું, તેઓ મહાત્મા ગાંધીજીનું અપમાન કરે છે. આ પ્રશ્ન આ દૃષ્ટિથી વિચારવો એવી હું સૂચના કરું છું. મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે, અરાજકતા અને રાજકતામાંથી તમે શું પસંદ કરવા માગો છો ? એના જવાબમાં જેઓ અરાજકતા પસંદ કરે છે, તેમને તો એક રાજ પણ કહેવાનો નથી. પરંતુ જેઓ રાજકતા પસંદ કરે છે, તેમને પૂછવાનું છે કે, તમે કઈ સ્થિતિ તૈયાર કરી છે, તે તમે જાણો છો ? જે માણસોએ ૧૧મી એપ્રિલનાં ધમસાણાં બોધ્યાં છે, તેમને અરાજકતા શું છે તેનો આશ્વેસ થયાલ છે. આપણે મનુષ્યનો સ્વભાવ જોવા જોઈએ. આમાં આપણે બહુ શાંતપણે વર્તવું જોઈએ. એ સ્વભાવ પર દૃષ્ટિ રાખીને રાજકીય બાબતમાં સફળતા મેળવી શકાય. ધારો કે, પ્રજા સમક્ષ અસહકારનો પ્રશ્ન ખડો કર્યો. પ્રજા પર તેની કેવી અસર થાય છે, તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. પ્રજામાંથી સંયમ રાખનારા મહા પુરુષો તો ગદ્યા ગાંડ્યા નીકળે, અને તેમને પણ કદાચ લોકો ઉચલાવી નાખે. અસહકાર એ બહાસ છે એ તો નિર્વિવાદ છે. તો પણ સરકાર ક્યાં રહી ? તે હું કહી શકતો નથી. અત્યાર સુધી આપણને સ્વરાજ્ય ન આપવા માટે આપણે ફર્માદો કરી. કાયદા કરવાની સત્તા અમને આપો, હથિયાર વાપરવાની સત્તા અમને આપવી જોઈએ, એ વિગેરે માગીએ આપણે કરી. હવે હું પૂછું છું કે એ તાલીમ પહેલાં અરાજકતા આવે તો શી સ્થિતિ થાય ! અત્યારની સ્થિતિ બહુ ખરાબ થઈ ગઈ છે, તેની ખબર મુસલમાનોને પહેલાં ન હતી શું ? પંજાબના બનાવો અને રાજકીય બાબતોમાં કેવા અન્યાયો થાય છે ? જલ્દીયાંવાલા બાગના જેવોજ એક કેસ મારા જોવામાં આવ્યો હતો.

રાજ્ય કરવું એટલે શું ? તે આપણે અનુભવથી સમજી શકીએ. તેથી નવા સુધારા દાખલ થાય ત્યાર પછી ત્રણ ચાર વર્ષનો અનુભવ લઈ લીધા પછી આપણે અંગ્રેજોને કહી શકીએ કે, હવે તમે ઉચાળા ભરી જશો તો ચાલશે. અને તે વખતે આપણો સ્વભાવ પણ ઠંડો પડ્યો હશે. જે વખતે ઉભરો ચઢ્યો હોય તે વખતે તમેથી મારવામાં આવશે તો મલીધો નહિ આવે પણ શીલુજ આવશે. હમણા આપણને કોષ ચઢ્યો છે, અને તે વખતે કરેલા કાર્યનું પરિણામ કેવું આવે છે, તેનું એકજ ઉદાહરણ હું તમને આપીશ. મહાભારતની કથામાં આપણે વાંચીએ છીએ કે, કર્ણે પોતાના ખાસ શત્રુ અર્જુનને મારવાને માટેજ ઈંદ્ર પાસેથી સાંગ લઈ રાખી હતી. પરંતુ કૃષ્ણે કર્ણને કોષ કરાવી તે સાંગને ઉપયોગ ધોતકય પર કરાવ્યો. એ અર્જુનને લીધે પાંડવો જીત્યા અને કૌરવો મરાયા. માટે શાંત થાય, કોષ ન કરો, અને કાઉન્સિલોમાં જઈ સ્વરાજ્યનો અનુભવ લો. ગાંધી મહાત્માનો સિદ્ધાંત ઉચામાં ઉચો છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ પોતે અમૃતસરમાં સહકાર કરવાનું કહ્યું હતું. ત્યારપછી આમની સભા અને ઉમરાવોની સભામાં પંજાબના બનાવો વિષે ચર્ચા થઈ, અને હિન્દી પ્રધાનનો ડીરપેચ આવ્યો. તેને માટે આટલો બધો કોષ ન થવો જોઈએ (હીસ હીસ ! !) હા. અત્યારે આપણે કોષમાં છીએ તેથી સ્ટીમ હીસ હીસ કરે છે. આપ મારા કહેવા પર ઉંડો વિચાર કરજો. માત્ર અહીંયા અભિપ્રાય આપવાથીજ બસ નથી, અહિં તો હિન્દુસ્થાનની સ્થિતિ કે અસ્થિતિનો પ્રશ્ન છે, અને તેથીજ આ સુધારો સ્વીકારવાની હું તમને બલામથક કરું છું.

આ સુધારાને વિશેષ અનુમોદન આપતાં રા. ન. પુ. સંઘવીએ નીચે મુજબ જણાવ્યું:—

આપની સમક્ષ રજુ કરવામાં આવેલા સુધારાના સંબંધમાં આપને એક મહાન આશ્ચર્ય થતું જોઈએ. તે એ કે અસહકાર વિષેના ઠરાવ ઉપર મુકાયેલા આ સુધારો રજુ કરનાર રા. બ. રમણભાઈ એ સુધારાવાળો છે, તેમના ટેકામાં બોલનાર મી. મગનભાઈ બેરીસ્ટર તે થીઓસોફીસ્ટ છે, અને તેમની પછી બોલવાને ઉત્તર હું નગીન દાસ સંઘવી તે કદર સનાતની છું. અમારા ત્રણેના ધાર્મિક સામાજિક આચાર વિચાર તદ્દન ભિન્ન છે, અને તેથી અમે એક બીજાથી વિરોધી વિચારો ધરાવનારા છીએ. કેમકે અમે પણ માણસો હોવાથી મતભેદને લીધે એક બીજા સામે અભિનિવેષ ધરાવવા જોઈએ નિર્જળ છીએ, તો પણ અસહકારનો ઠરાવ પસાર કરતાં રા. બા. રમણભાઈવાળો સુધારો પસાર કરવા માટે આપને સહને વિનંતી કરવા આપની સમક્ષ એક અવાજે રજુ થઈએ છીએ તેનું કારણ શું હોતું જોઈએ ? તેનું કારણ એજ છે કે આપ લોકોનું વિચારણી વહાણ એક ભયંકર જોખમકર્ષી ખડક પર અથડાવાની નૈવારીમાં છે. આવે અબીને વખતે અમારો પરસ્પરનો વિરોધ ત્યજ દઈને પણ આપને ખડક પર અથડાતાં પડેલાં જોખમની ચેતવણી આપવી એ અમારો ધર્મ છે. એમ સમજીનેજ અમે આપની આગળ દીવાદાંડી ખડી કરીએ છીએ અને ફરી ફરી ખડી કરીશું. આપ “હિમ્ હિમ્” તો અવાજ કરશો તો હું તો એમજ સમજીશ કે હિમ્ હિમ્નો અવાજ તો ત્યારે બોઈ-લરમાં સ્ટીમ થાય છે ત્યારે થાય છે. આપમાં પણ સ્ટીમ અથવા સ્પીરિટ તૈયાર થયો છે એમ સમજી હું પ્રસન્ન થઈશ. આપ “શેષમ્ શેષમ્” કહેશો તો હું તેને “દેષમ્ દેષમ્” માની લેઈશ, પણ આપલોક ભયમાં હુકાવવા નૈવાર થયા હશે, ત્યાં આપની આગળ દીવાદાંડી ખડી કરતાં હું સંકોચાવાનો નથી. આ અસહકારનું શસ્ત્ર ગાંધીજીએ નવું શોધી કાઢ્યું નથી. જૂનામાં જૂનું આ અસ્ત્ર છે. હું ત્યારથી સમજીએ થયો છું, ત્યારથી Advanced આગળ વધેલા અસહકારી છું. તમે પૂછશો કે તે શી રીતે ? સાંભળો.

હું કોઈ ભયથી બહીતો નથી, હું પોતે પ્રથમથીજ નાનપણથીજ અસહકાર ગ્રમાણે ચાલનાર છું. મારે છાકરો નથી કે તેને હું સરકારી નિશાળેથી ઉઠાડી લઉં, હું રાવ બહાદુર કે બીજા કોઈ ઇલાકામવાળો નથી કે હું તેવો ઇલાકામ સરકારને પાછો મોકલાવી દઉં, પણ મેં મારી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં સરકારી સ્કુલ છોડી દઈ અભ્યાસ કર્યો છે. અને સરકારી નોકરી મળતી હતી પણ મેં સ્વીકારી નથી. બીજી એક વાર લોકરમાં ઓરીસરની પદવીએ પહોંચ્યા તેવી રીતે લાખસ થવાને મને પાસ કરવામાં આવ્યો હતો, પણ મારાં માતૃકીએ મને કહ્યું કે તું કપાઈ મરે તો તારા સ્વદેશ માટે કપાજે, પણ બીજાએ માટે કપાઈ મરવું એમાં શું સાઈ છે ? તે પરથી તે વખતે પણ મેં સરકારી નોકરી લીધી નથી. પછી મેં દેશી રાજ્યનીજ નોકરી કરી છે, અને તે નોકરી પરથી પાછો આવ્યો ત્યારે પણ મને સરકારની નોકરી સારા દરજ્જાની મળવાનાં દ્વાર ખુલાં હતાં પણ સરકારી નોકરી મેં લીધી નથી. જન્મે ત્યારથી તે અઘાપિ લગી હું આપ લોકોનોજ સેવક છું. આ ગ્રમાણે જોશો તો અસહકારની વાતો તો હજી હવે થવા માટે છે, પણ હું તો પ્રથમથી અસહકારી છું. એટલે એક રીતે આપલોકથી આગળ વધી

ચરેલો અસહકારી છું. તેમજ કોઇ પ્રકારની લાભચથી એક પક્ષમાંથી બીજા પક્ષમાં જઈ પક્ષ બદલનારો માણસ હું નથી. જો હું સુધારાવાળાઓમાં ગયો હોત તો ત્યાં હું ધણું માન અને લાજ મેળવત. અમલદારોના પક્ષમાં પેઠો હોત તો ઘણો લાભ મેળવત. ધિયોસોરીમાં કે આર્ય સમાજમાં ગયો હોત તો બહુ સત્કાર પામત. પણ તે કયાની દરકાર ન કરતા કેવળ નિર્ધન લિસ્ટીક પૂત્ય બાલજીનોજ હું સેવક સિપાઇ તરીકે ગણાવામાં માન સમજું છું. તેથી કોઇ પ્રકારની મારા સ્વાર્થની આશાથી, લાભચ કે ભયથી આપને રા. બ. રમણલાલએ રજૂ કરેલો સુધારો સ્વીકારવાની હું ભલામણ કરું છું એમ સમજશે નહિ. આપલોક જો અમલદાર કરવાનો ઠરાવ પાસ કરો તો મોટા અન રેતિના સંભવ છે તેથીજ રા. બ. રમણલાલવાળી સુધારાની દરખાસ્ત પાસ કરવા આપને વિનંતી કરું છું.

૧. અસહકારના લાભમાં બેલાનારા ધણીઓને મેં કાલે રાત્ર સમજેકટ કમિટિમાં પૂછ્યું હતું ત્યારે તેઓએ કહ્યું હતું કે અસહકાર કરવો એ સિદ્ધાન્તમાં તો અમે સાફ માનીએ છીએ પણ વ્યવહારમાં તો અમારાથી તે પ્રમાણે અમલ થઇ શકે તેમ નથી. આ તો જે કેળવાયલા વર્ગ પર અસહકારની મોટી આશાઓ બાંધવામાં આવે છે તેમની દશા છે. તો આગળ તો વાત પણ શી કરવી ? લોકથી અસહકાર નહિ કરી શકાય એમ હું તો માનું છું. છતાં આ મંડપમાં તો અસહકારનો ઠરાવ પસાર કરવાને કુદકા મારવામાં આવે છે.

૨. અસહકારનો ઠરાવ આપ કરશે. પણ તેનો અમલ થશે નહિ તો એ ઠરાવ કરનારી આ કોન્ફરન્સનું તથા જો કેમિસનમાં પણ એ ઠરાવ કરવાનો પવન ફુંકાશે તો કેમિસનું વળન તદ્દન દલકું થઇ જશે લોકો તેમજ તમારા વિરોધી તોફારશાહી જાણી જશે કે કોન્ફરન્સ અને કોન્ફરન્સ એ પ્રગ્નનાં પ્રતિનિધિ મંડળ નથી, એટલુંજ નહિ પણ તે મંડળો પ્રગ્નનાં મત જાણવાને અને જાહેરમાં જણાવવાને પણ શક્તિમાન નથી. રાજકીય દૃષ્ટિથી આ અપાય નાનાં સુને નથી.

૩. અને બીજો એક અત્યંત ભયંકર અનર્થ એ છે કે આપણા પ્રમુખ સાહેબ, તથા શાકનભલી સાહેબ વગેરે ઇસલામી આગેવાન પરાણીની રૂબરૂ આ કોન્ફરન્સમાં ઠરાવ પાસ કરશે, અને પછી તેનો અમલ બિલકુલ નહિ થાય અથવા તો સંતોષકારક રીતે નહિ થાય તો મુસલમાન પ્રજા એમજ માનશે કે હિન્દુ પ્રજાએ વચનભંગ અને વિશ્વાસભંગ કર્યો છે. આથી કેળવાયલા ઇસ્લામીઓમાં હિન્દુ પ્રજાની આપડે કોડીની થશે. એ તો એક સિદ્ધ વાર્તા છે, પણ તે ઉપરાંત અત્યંત ભયંકર જોખમ તો એ છે કે ઇસ્લામી પ્રજાને જે અભણ ઝનુની મોટા ભાગ છે તે બધાઓ હિન્દુઓની સાથે વૈરવૃત્તિ બાંધશે; અને પ્રજાની વચ્ચે વૈરનાં બીજ રોપાશે. આ એક મોટા વિનાશનું મૂળ છે.

તેથી આવા અસાધારણ અનર્થોનો વિચાર કરીને અસહકાર કરવાનો ઠરાવ આપ લાખો ન કરો તો સાફ અને રા. બ. રમણલાલએ મૂકેલો સુધારો પસાર કરવા આપને સહને મારી વિનંતી છે. હાલની પરિસ્થિતિ અનુસાર રા. બ. રમણલાલ જેવા ગૃહસ્થ એમના સુધારાની દરખાસ્તમાં જાહેર કરે છે કે—“ બીલકુલ અન્યાય ચરેલો

હેવાથી તીવ્ર અસતોષ સર્જન ફેલાયો છે, અને હાલના પ્રિય રાજકારોમારી મંડળની ન્યાયબુદ્ધિ ઉપરથી પ્રગતો વિશ્વાસ ઊડી ગયો છે. ” આ એણું નથી, માટે હમણાં એભો. એટલેથી થોભો. અડીથી એક પગનું આગળ વધવાનો પ્રસંગ આવતાં અસહકાર એડી મેજે ઉપરિચન થશે. છતાં પણ આપ લોક કહેશો કે-“ કાંઈ પગનું હાલજ બરનું જોડ્યું. તે તો સુધારામાં બતાવેલું નથી. ” નેના જુલાસામાં હું કહું છું કે અત્યાચારીજ અસહકારનું કામ શરૂ કરો, પણ અમલકાર દરીયું એવો ડરાવ આ સભામાં પસાર કરો નહિ ડરાવ પસાર કરવામાંજ પૂર્વોક્ત અનર્થોડી પરંપરા રહી છે. કેમકે ડરાવ કર્યા પછી અમલ નહિ થાય તો ખિન્નાઈત અને પંજમના આપના માનીતા પ્રત્યેનું આન પણ પડી જશે.

તેથી મહુમ દાદાભાઈ તથા મહુમ લો. મા. તિલક મદારાજ તથા મ અ પડી કાન્દેરનજ અને મદામાન્ય કોન્સેસ તરફ દ્રષ્ટિ રાખીને અસહકારનો ડરાવ પાસ ન કરો, પણ રા. આ. રમ મુમાદનો સુધારો પાસ કરો. અસહકાર કરવો હોય તો અ પડી ડરાવ માંડો. તેમા કાંઈ ડરાવ પાસ કરવાની જરૂર નથી. ડરાવો પસાર કરવાયો છું ? તાજતા મેક વરસે નહિ, અને મત ન કુના દાટે નહિ. માટે અસહકારનો ડરાવ કરવો પણ મોકૂફ રાખો અને સુધારો મુકાયો છે તે પાસ કરો, એજ આપને મારો વિનંતી છે. (તાળીઓ.)

આ મુધારાને વિશેષ અનુમોદન આપતાં ડૉ. કરમુખ વીરમુખ હોદારએ જણાવ્યું કે:-

આ સુધારા પર હું સંતોષ વિનંતી કરતા માગતો નથી; પણ પ્રથમ એ વાત હોવા માન્ય હું. મદામ. ગાંધીજી મે તો ઉડ્યા ને વખતે મેં ફરીજ માગું હતું, તે હું અતર પપાટ કરવા માગું છું જે વખતે અસહકારની વાત થઈ ત્યારે મદામ. એડવો કેટ જ રહે એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે, ને તોળાજાઈતોગાઈ છે. આ અભિપ્રાયની સામે હું અ પછા પ્રમુખ, જેમણે વડાદરા રાજ્યનું ન્યાયાસન ટીપાવ્યું હતું, તેમનો કાયસર અમલ નીચુવા માગતો હો, જેથી કોડના મામાં થંકા રહેડી હોય તો ને મડી મળ. હવે આ અસહકારના સંપ્રવમાં હું વર્ષની વાત કરવા માગતો નથી. કેવકે વર્ષના સિદ્ધાંતો હું અતાર નવાર તોડતો આવ્યો છું (શરમત પોકારો.) હું એમાં નાતિની વાત કરવા માગતો નથી કેમકે નીતિના સિદ્ધાંતો પણ હું અતારનવાર તોડતો આવ્યો છું. (શરમતા પોકારો.) બેસી જાઓ ના પોકારો અને ગરબડ.) [આ ગરબડથી ઉવટે ડો. કરમુખ થોડીવાર થોભી બેસી ગયા હતા.]

આ પછી રજામી સત્યદેવે અસહકારના મુજ ડરાવને વિશેષ અનુમોદન આપતાં હિંદીમાં બાવણ કરતાં જણાવ્યું કે:-

મારા ભાઈ રાવમહાદેવ જે કાંઈ કહ્યું છે, તે મેં બરાબર સાંભળ્યું નથી, કેમકે તેમનો અવાજ ધીમો હતો. પરંતુ જે કાંઈ સાંભળ્યું છે, તેનો પ્રત્યુત્તર હું આપીશ. આપણા A. J. C. M. D. અસહકારીએ તો પોતાના આખા જીવનમાં કાંઈ પણ ગંતીર વિચાર કર્યો નથી, એમ લાગે છે. આ ડરાવ રજુ કરનાર દેશની ખાતર જ સાત વર્ષ જેઠામાં જઈ આવ્યા છે. જેમણે આ ડરાવને ટેકા આપ્યો છે તેમણે પાંચ વર્ષ

સુધી હીંદવાક્યામાં જેમ ભોગવી છે. ત્યારે એ હાવ પર સુધારો મુકનાર એક જણ પણ કહી શકશે કે તેમણે બે દિવસની પણ જેમ ભોગવી છે ? જેમણે જે સિદ્ધાંત રજુ કર્યો છે તેઓ આગમાં તપેલા છે, અને તે જાણે છે કે, તેમાં શું રહસ્ય છે ? મહાત્મા ગાંધી. જીએ પહેલાં સત્યાગ્રહ કરીને છાડી દીધો તેટલા માટે હું પોતે પણ પર્વતપર ચાલ્યો ગયો હતો. આ અસહકારનો પક્ષ કરનાર ગાંધીજી એવા છે કે, બે પોતાને તે ચોગ્ય લાગે તો પછી લએને આખી જનતા તેનો વિસેધ કરે, ભલે તેથી તેમની ઈજ્જત હુજારામાં મળી જાય, તો પણ તેઓ તેને છાડશે નહિ. તેમણે પંજાબમાં રાવળપીંડી સુધી અને બીજાં સ્થળોએ હુમ્મીને સત્ય વસ્તુસ્થિતિ સમજાવી છે. સુધારો રજુ કરનારા દેશમાં હુમ્મી છે ? પંજાબની કૉંગ્રેસ કમિટી, યુ. પી. ની કૉંગ્રેસ કમિટી, સેન્ટ્રલ પ્રોવીન્સીસની કૉંગ્રેસ કમિટી, અને કલકત્તાની કૉંગ્રેસ કમિટીએ અસહકારની તરફેણમાં અભિપ્રાયો આપ્યા છે. ગુજરાતમાં અસહકારનો અવાજ ઉડ્યો, અને ગુજરાતની અસર આખા દેશપર પડી. તે ગુજરાત બે આજે એમ કહેશે કે, ગુજરાત અસહકાર નહિ કરે તો દુનીયામાં ગુજરાતથી મોં દેખાવાશે નહિ. આ ગુજરાતના લોકો, તમારી પર ભારતના ભવિષ્યનો આધાર છે, તે વાત ખૂબ લક્ષમાં રાખજો.

ભાઈ મગનલાલ કહે છે કે, આપણને ગુસ્સો આવ્યો છે, અને તેથી આપણે સરકાર સાથે Co-operation—સહકાર કરવા નથી માગતા. ગુસ્સાના અગ્રેજીમાં બે શબ્દો છે, એક anger અને બીજો indignation. બીજા પ્રકારનો જે ક્રોધ છે, તે તો પરત્તા પણ કરે છે. તેથીજ કહેવામાં આવ્યું છે: મન્યુમસિ મન્યુમયિ વેહિ ! anger—એ ક્રોધ ખરાબ છે. ભરતખંડમાં જે ક્રોધ થયો છે તે anger નથી પણ indignation છે. સાપના ઝેરીલા દાંત કાઢવાને માટે આ અસહકારની યોજના થઈ છે. બે આ અસહકારનો સિદ્ધાંત ઉપદેશવામાં નહિ આવે તો પંજાબમાં પાગ કરતાં પણ ભારે બળવો થશે, કેમકે પંજાબમાં જેઓ માર્યા ગયા છે તેમનાં બચ્યાં તેમનું વેર વાળવાને તૃણસે છે. એ પંજાબના ભાવોને કાણું ચાન્ત કરશે ? જે બળવો થવાનો છે, તે બળવો દયાવી દેવાને માટે આપણા જૂના ઋષિ મુનિઓએ કહેલો અસહકારનો આ સિદ્ધાંત, મહાત્માજી એ કહ્યો છે. પટેલજી કહે છે કે, અસહકાર એ અગજકતા છે, અને તેથી આપણને ચાર પાંચ વર્ષ થોભી જવાનું તેઓ કહે છે. બે તમે ચાર પાંચ વર્ષ પછી અસહકાર કરશો, તો તેટલી મુદતમાં તૈયાર થઈ શકશો ? ધારાસભામાં તમને બેઠકો મળશે, તેથી તમને કંટો લાભ થવાનો હતો ? ૩૫ વર્ષોના મંથન પછી શું નીકળ્યું છે ? આયર્લેન્ડમાં રેડમંટે constitutional agitationની—કાયદેસરની હોલચાલની ચલતી કરી—એ ગૌરતીને માટે આયર્લેન્ડને શું શું ભોગવવું પડ્યું છે, અને પડે છે ! જે રાષ્ટ્ર બીજાં રાષ્ટ્રોને પોતાના પક્ષ નીચે ખુદીને હકુમત ચલાવે છે, તેને તો કદિપણ ક્ષાયો થતો નથી. જેઓ અન્યાયો, બીજીમ હોય તેમને પણ હાની પહોંચે છે, કેમકે પાપીને આરવામાં પાપ મહા બળવાન છે. ગેમન એમ્પાવરના શા હાલ થયા ? હંગારીના લોકોને એશઆરામ વિપરત છે. મહાત્માજીમાં ભગવન સુદનો અંશ છે. એમના સિદ્ધાંતથી દુનીયામાં શાંતિ ફેલાશે. જે ઇંગ્લેન્ડે એરોપેલન, મશીનન વિગેરેથી જર્મનીને છાંતી લીધું, તેજ ઇંગ્લેન્ડ સંન્યાસી હિન્દુસ્થાન આગળ શિર મુકાવશે. (તાળીઓ) એ સિદ્ધાંત બહુ કડિત છે, બહુ મુશ્કેલ છે, અને

તેમાં ફરક પોતાપોતાની જાગૃતિ સમજવી જોઈએ. મહાસત્તા એકવેક જ નહીં આપ-
 નરે એ હિલચાલને unconstitutional કહી, ત્યારે હું પૂછું છું કે, દક્ષિણ આફ્રિકામાં
 સ્વામીશક્તી ને હિલચાલ ચાલી હતી, તેને હાડીંગ, તથા ગોખલે નેપાળમાં
 unconstitutional કેમ કહી નહિ ? ખેડમાં એ ચળવળ કરવામાં આવી ત્યારે કેમ
 unconstitutional કહેવામાં આવી નહિ ? હવે તે વાત એટલે સુધી આવી છે કે, તે લોકો
 કહે છે કે, ઓહોહો, હવે તો અમને કાઉન્સિલમાંથી કાઢે છે. તે વખતે તો માત્ર ખેડના
 એડુતોની વાત હતી. હવે આ સિદ્ધાંત આખા આરતર્થ સમક્ષ આવી ઉભો છે. એમાં
 નેઓ ભાગ લેશે તેમને બલિહાન તો આપવું પડશે. અગ્રહવાદમાં મારફાડ થઈ
 હતી તેનાં ઉદાહરણો આપવામાં આવે છે. હવે તમે ગાયબદાદુરનો ખીતિય છેડો તેમાં શું
 મકાન બને છે ? (તાળીઓ) કહે છે કે નહીં. રૂફેમાં જાકરઆને મોકલવાથી નુકશાન થશે.
 પહેલાં બંગાળમાં એવી કાલેજો હતી, એમાં એવી વાતો આવે છે કે, તેથી ઘેરા
 બુંદાયા હોય ? ને અંગ્રેજ-હિન્દી સરકારની સાથે અસહકાર કરવાનું કાંવામાં આવે છે, તેમ
 સરકારની સાથે સહકાર કરવાને ગાંધીજીએ અમૃતસરમાં પકડી મળેનું કરી હતી ? ને
 સુધારાની યોજના આપવામાં આવી હતી તેને લે. માં. લીનેડે disapproving
 કહી હતી અને તેઓ પણ અસહકારનો તરફેણમાં હતા. આને નેજ ગણીશ અટલા બધા
 કેમ પલટાઈ ગયા ? પંજાબમાં ને બનાવો બન્યા તેથીજ ગાંધીજીના વિચારો પલટાઈ ગયા
 છે; એ બનાવોના સંબંધમાં ડાયરે પાતે કહ્યું છે કે, તેની પાસે ગોળાઓ ખુદી ગઈ
 ત્યાં સુધી તેણે ગોળાઓ ચલાવ્યા કરી અને તેણે કબૂલ કર્યું છે કે, તે પોતે માનતો હતો
 કે, તે તેમને વિખેરી નાંખવા માગતો હોત તે તેમ ગોળાઓ ચલાવ્યા પિના કરી શકત.
 અને મીડીંગ ન બરવાની ઘોષણા આખા શહેરમાં ફેલાવવામાં આવી ન હતી. ન્યારે આ
 જુવાની ઇંગ્લાંડ પહોંચી ત્યારે ત્યાંના સારા સારા લોકોએ ડાયરને નિષ્કારી કાઢ્યો. તે
 ઉપરથી અમે એમ ધાર્યું કે બ્રિટિશ પ્રજા ન્યાય કરશે. પણ ઇંગ્લાંડ ગયા પછી સર્વ વાતે
 આપણને નિરાશા આપવામાં આવી. હિન્દુસ્થાની મેમ્બરોએ રોયલ કમીશન તીમવાનું કહ્યું,
 પણ તે વાત સુદ્ધાં કબૂલ રાખવામાં આવી નહિ. ટંટર કમીશનની નીમણૂક થઈ તેમાંના
 આદમીઓને પણ સરકારે પસંદ કર્યા, એમાં લોકોની પસંદગી નહતી. એમાં સેતલવાડને
 પસંદ કરવામાં આવ્યા, શરીને પસંદ કરવામાં આવ્યા. શરી તો પુરાણો વફાદાર છે. એ
 આદમીઓ પહેલેથી ચળવળીયા છે એમ ઓડવાયર કહે છે. ઉમરાવાની સભામાં લોર્ડ
 કર્ઝન નેવાં હિન્દુસ્થાનના યુવકોએ કબૂલ કર્યું છે કે, પંજાબમાં ને બનાવો બન્યા તેના
 બનાવો ઇંગ્લાંડમાં અને તો ૨૪ કલાકમાં વિશ્લેષ થાય. મનુષ્યના ધૈર્યની પણ હદ હોવી
 જોઈએ. અને ખીલાફતના સવાલના સંબંધમાં લોર્ડ જ્યોર્જ આટલું બધું બોલશે, તેમ
 આપણે ધારતા ન હતા. તેમને મદ થયો છે તેથી બ્રિટિશ મહારાજ્યની સાથે વેરભાવને
 લીધે નહિ, અરાજકતાને લીધે નહિ, પણ તેને Discipline આપવા ખાતર મહામજીએ
 આ મત રચ્યો છે, અને તેમાં હિન્દુસ્થાનનો સ્વાર્થ ભરતો થઈ જશે. અમારી કુખી
 નીકાતો એ રક્ષક છે, એમ ભવિષ્યમાં કાઈ કહેશે. આ હિલચાલ ભરતખંડને હિલકર છે.
 હવે આપણી પાસે સ્ત્રી શું ગયું છે ? તમામ ઇતિહાસ આપણને બતાવે છે કે, ફર એજ
 હાલ, ફર એજ વાત અને ફર એજ હું સા. ને સરકારે આટલો બધો અન્યાય કર્યો છે,

જુદ્ધ કર્યો છે, તેમને આપણે સાદસાદ કહીએ છીએ કે, અમારો ધર્મ એવો છે કે. જે અન્યાયી, જુદ્ધી, પાપી હોય તેમની સાથે અમે સહયોગ-સહકાર કરી શકતા નથી, તેમના વાતાવરણમાં અમે બેસી શકતા નથી. આપણા ઝંપિ મુનિયોએ જાનહવીપર બેસી વિચાર કરીને આ અસહકાર જેવા હથીયારને ઉત્પન્ન કર્યું છે. તે વખતે તેમણે એક નવા સિદ્ધાંતનો આવિષ્કાર કર્યો કે, અકોષથી કોષને છૂંતા એ સિદ્ધાંતનો ભગવાન બુદ્ધે તમામ સંસારમાં પ્રચાર કર્યો. આટલી સદીઓ પછી સંસારમાં નવી સ્થિતિ જન્મ પામવા લાગી છે. પશ્ચિમના લોકો પ્રકૃતિવાદમાં ફાળીને જુવે છે કે, પૂર્વમાંથી સૂર્ય ઉગીને અમને પ્રકાશ આપે. (તાળીઓ) ભારતના તનુજે, ખડા થઈ જાયો અને જેની લાડી તેની બેંસ એવા સિદ્ધાંતવાળી દુનીયામાં અસહકારનો બુડો ઉડાવો. (તાલીઓ.) ગુજરાતના લોક ઘણા કાયર છે, ડરપોક છે, એવો ડાઘ તમારા પર લાંબા વખતથી છે, તે ડાઘને ઘોષ નાંખો, અને અસહકાર કરો. સંયમથી ખૂબ સમજીને આ અસહકાર કરવાનો છે, અને તેથી તમે ભારતવર્ષની ઉન્નતિમાં બાધા નહિ કરો. ૧૭૦૬ માં અમેરિકામાં કોલોનીઝ અને ઈંગ્લાંડની વચ્ચે જુદા પડવાનો સમય આવ્યો તે વખતે અમેરિકામાં એ પક્ષો હતા તે જોડાઈ ગયા. અને પેટ્રીક હેન્રીએ કહ્યું: Give me liberty or give me death. અહીંયાં તમે પણ કહેા કે કાંતો મોત આપ અથવા માનુષ્યોદા સહિત જીવન આપ. જે અમેરિકામાં એવો જુસ્સો ન હોત તો અમેરિકા આટલો બધો સ્વતંત્ર અને ઉજ્જવલ બનત નહિ. આપણે constructive કામ કરવાનું છે અને ડરવાનું નથી. તેથી અસહકારને માટે તમારો કોઈ ભાઈ જેલમાં જાય તો તેની કાટમાં ડુલનો દાર પહેરાવજો. ન્યાય અમારી તરફથી છે, પરમાત્મા અમારા પક્ષમાં છે, તેથી અમારો જય થશે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક કાર્યોતો પ્રારંભ કરો. (તાલીઓ)

પછી સુધારાપર મત લેતાં સુધારો ઉડી ગયો હતો, અને મૂળ દરાવ મ્હોટી જાદુ-મતીથી પસાર થયેલો જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

તૃતીય દિવસ. તા. ૧૬-૮-૧૯૨૦

ત્રીજે દિવસે ખપેરના બાર વાગ્યે પરિષદની બેઠક મળતાં મંગળસ્તવન થયા પછી પરિષદનું કામકાજ હાથપર લેવામાં આવ્યું હતું. પ્રથમ પાંચમો ઠગવ પ્રમુખસ્થાનેથી મુકવામાં આવ્યો હતો.

ઠરાવ પાંચમો—હિન્દી લશ્કરનો દેશપાત્ર ઉપયોગ.

પ. મેસોપોટેમિયા, પેલેસ્ટાઈન, સિરિયા. અરબસ્તાન, તુર્કી, ઇજીપ્ત અને ઈરાનની પ્રજાને સ્વતંત્રતા મેળવવાની તેમની લડતમાં કચડી નાંખવા માટે બ્રિટિશ સરકાર હિન્દુસ્થાનના સિપાઈઓ, મહેતાઓ અને મળૂરોનો ઉપયોગ કરે છે, અને હુમલા પછી નવા સિપાઈઓ વગેરેને મેસોપોટેમિયામાં મોકલે છે. આથી સિપાઈઓ વગેરે છેક બાહુતી જેવા કામદારોની સ્થિતિમાં આવી પડે છે. તેથી આવી બરતીમાં આ સિપાઈ, મહેતા અને મળૂર વર્ગને ન જોડાવાની બલામણ કરે છે.

પ્રમુખસ્થાનેથી મુકવામાં આવેલો આ ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયેલો જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

ઠરાવ છઠ્ઠો—દક્ષિણ અને પૂર્વ આફ્રિકા તથા ફીજી.

પરિષદ સમક્ષ આ ઠરાવ રજુ કરતાં રા. બિહારીભલ ઝેન. અંતાણીએ કહ્યું કે:—

- ૧ આ પરિષદને જાણ છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિન્દી રહેવાસીઓની તરફ ચાલતી રાજ્યનીતિમાં અન્યાય વધતો જાય છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી મળતી ખબર ઉપરથી માલમ પડે છે કે ગરીબ હિન્દીઓને પોતાની ઈન્છાથી હિન્દુસ્થાન પાછા ફરવાનું ઉત્તેજન આપવાને નામે તેઓને આડકતરી રીતે પાછા મોકલી દેવાની યુક્તિઓ રચાઈ રહેલી છે.
- ૨ પૂર્વ આફ્રિકામાં જે હિન્દીઓની મળૂરી, તેમનું લોહી, અને તેમના ધનથી વસાએલો છે એ પ્રદેશમાં આજકાલના આવેલા ચોરાઓની સળવડને ખાતર હિન્દુસ્થાનથી ઘણા સમયથી જઈ વસેલા સાહસિક અને નિર્દોષ હિન્દીઓ ઉપર ત્યાંની સરકાર તરફથી અત્યાચાર ચાલી રહ્યો છે હિન્દીઓના રાજ્ય પ્રકરણી હકકો, રહેઠાણના હકકો, જમીનની લેવ-દેવના હકકો ઘણે ભાગે લઈ લેવામાં આવ્યા છે. તેમાં સંસ્થાનાના વજીર લોર્ડ મીનર અને હિન્દી વજીર મી. મોન્ટેગ્યુની સંપૂર્ણ સંમતિ છે.
- ૩ ફીજીમાં સુલેહ જળવવાના ઝઠાનાથી હિન્દીઓ ઉપર થયેલા અત્યાચારોની તપાસ અહીંની સરકાર તરફથી થઈ નથી. છતાં ફીજીને મદદ કરવાને ખાતર હિન્દી સરકારનું વલણ હિન્દી મળૂરવર્ગને ફીજી મોકલવા તરફ જોવામાં આવે છે. હિન્દુસ્થાનની બહાર જઈ વસેલા હિન્દીઓ તરફની લાંબા કાળથી ચાલતી આવેલી આવી અન્યાયી રાજ્યનીતિને આ પરિષદ અસહ્ય માને છે અને એ રાજ્યનીતિને અસહકાર કરવાનું એક વધારાનું અને સજ્જ કારણ માને છે.

ગઢ સાલ રાજકીય પરિપદ સુરતમાં જરાપ હતી, તે વખતે પણ આ પ્રશ્ન વિશે
 એ પોષક કચેરી હતો. ત્યાર પછી જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ સ્થિતિ વધાર-
 ળેને વધારે અસહ્ય થઈ પડી. જો હકાકતો પ્રકટ થયેલી છે, તે ઉપરાંત તમે પણ ખરે
 તો જાણી શક્યા હશે. જે આ વિષય પર હું વિગતવાર બોલવા બેસું તો મને ધારતી
 છે કે આ પ્રેરિષદનો બહોલ સમય વ્યર્થત સ્પષ્ટ જાય. હિન્દુસ્થાન આંતરિક અડચણોથી
 આત્યારે વધારેમાં વધારે અકળાયેલું છે. તેમાં વધારે અકળામણ કરાવતાં અમને શરમ
 આવે છે. પરમાત્મા અમારું તે શનમને ન વધારે એવા પ્રાર્થના છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં
 વીશ વર્ષની અળવળ પછી આજે જેન જેન દશા જેવામાં આવે છે અને છતાં આ-
 પણું સત્તાવાળાઓ તરફથી કહેવામાં આવે છે કે, ગભરાઓ મા. હિન્દી સરકાર તમારી
 સાથે કાલાનીયલ પોલીસમાં છે. હિન્દી લોકો તરફ એવી સહાનુકૂતિ સંમલન ટેકરી
 પરથી આવે છે એવું ઉલ્લેશન કરવામાં આવે છે, પણ તે કેવળ ક્ષાણ છે. (તાળઓ)
 એક તરફ હિન્દુસ્થાનમાં શહેનશાહના પ્રદેસથી ભરેલા ઢંઢેરાઓ બહાર પાડી આપણા
 કાન બંધેવામાં આવે છે અને કાળજીમાં પર દવાળી કરવાનું કહેવામાં આવે છે. ત્યારે
 બીજી તરફ કહેવામાં આવે છે કે, તમારે ધાન તમારાં બચ્ચાનાં ગરેમાંથી અમને કાઢી
 આપો. (શરમના પોષકો) તમારા બાળકો અમને મારવાને માટે આવે, અને તે
 સંબળ બોગાની સામે દેવાગલી થઈમાંથી એક ડાળઓ લેવાનો અવસર આપે ત્યારે
 તે લેતા વખત તમારી પાંજ પર લાલ મારવામાં આવે તો તે સહ હશે. (શરમના
 પોષકો.))રેપ્ટીએશનના પ્રદેશમાં પાછા ફરવાના સવાલ લઈએ. ત્યાંની કાળી વાદળો
 આ દેશમાં પાછા આવવા હોય તેમને માટે હિન્દુસ્થાન તો તૈયાર છે. મી. મી. એક
 એટુંક કહે છે કે, ત્યાંથી હિન્દી પાણુને પાછા વળવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે.
 દક્ષિણ આફ્રિકામાં રીપેટીએશન પાલવે. પરંતુ પૂર્વ આફ્રિકામાં તો ગેરારેમ આમારા
 નોકરો છે, ત્યાં અમને એવું સલાહ શી રીતે આપવામાં આવે? પૂર્વ આફ્રિકાના
 ગવર્નરે લોડ મીલનની વતી જે ઉલ્લેશન કર્યું, તે ક્રેન્ચાઇઝને માટે હતું. તેમાં ૩૫૦૦૦
 હિન્દીઓને ૧૮ યુરોપીયનો સામે બે વોટ આપવામાં આવ્યા. આ ત્યાંના વસવાટનું
 વર્ગીકરણ છે. આ પ્રમાણે એક તરફથી આમ કરવું અને બીજી તરફથી કહેવું કે, હિન્દી
 સરકાર તમારી સાથે છે, એ પ્રખંડ અમને ગભરાવે છે. હમણાં અસહકારની વાતો
 થાય છે. આપણા શત્રુઓની વાતો તો આપણી સામેજ છે. ગોવર્ધનભાઈની પાંચાળી
 સમાન હિન્દનું ચિત્ર છે; તેને દુઃશાસનો સતાવે છે. ત્યારે તે આજે પોષક કરે છે કે
 અરે? આ ગંદા લોકો મારા પાપ ખેડવા ઉઠ્યા છે તેમાંથી ઉદ્ધારનાર જે ડોઈ હોય તો
 માત્ર હિન્દુસ્થાનનું પુરુષાર્થ-panchayat જ છે. ઈંગ્લેન્ડના મુલ્સદીઓનું પાંચાળી-કલ-
 પણ વર્ણવવાની જરૂર નથી. રે તે વર્ણવવાને મને થોડો શબ્દ પણ જરૂર પડે. ૨૦
 વર્ષ થયાં મહામા ગઈ છે (તાળઓ) પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે, પણ તેઓ સંપૂર્ણ નીકાલ
 કરી શક્યા નથી. તેઓ તો કહે છે કે આપણે અશક્ત રહેવું એવું આપણે ધર્મ છે.
 ત્યાં અળવળ કરતાં રી. મણલાલના શ્રી હાલ કયા? હમણીયલ એસેસીએશને બહુ
 આચારીડ કરી પણ હવે તેના પત્ર વ્યવહાર વિશે પણ "સરકાર ફરજ" જ થયું.
 આ સંબળુ જોતાં શહેનશાહની સાથે આપણને અસહકાર કરી વિના બીજા માર્ગ રહેવો
 નથી. (સાંભળો; સાંભળો, તાળઓ.)

આ ઠરાવને અનુમોદન આપતાં મી. ધનવંતરાય બી. દેસાઈએ કહ્યું કે:—

પૂર્વે આફ્રિકા અને ઇસિયુ આફ્રિકાના સવાલ વિષે જે ઠરાવ મુકવામાં આવ્યો છે, તે ધણે ગંભીર છે. વાઇસરોય સાહેબ આપણને વચન આપે છે કે, અમે તમારે રક્ષણ કરીશું. એ રક્ષણ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તેના દાખલા આપણી નજર આગળ છે. હોર્ડ ઇન્ડીયનનું ડેપુટીસન મોકલવામાં આવ્યું હતું, તેનું પરિણામ શું આવ્યું ? પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દીઓને યુરોપીયનોના જેવું પ્રતિનિધિત્વ જરૂરનું નથી એમ તેમણે ઠરાવ્યું છે ! ત્યાંની જે સારી જમીન છે તેજ યુરોપીયનો માટે હોવી જોઈએ એમ તે કહે છે ! કેમકે ખીજી જમીન તેમને માફક આવતી નથી ! ત્રીજું કારણ તેઓ એ આપે છે કે હિન્દીઓ ગંદા છે, જંગલી છે. પરંતુ ખરૂં કારણ એ છે કે, ત્યાંના મૂળ વતનીઓ સાથે હિન્દીઓનો સંબંધ સારો છે, માટે તેમને કાઢી મુકવા જોઈએ. આફ્રિકાના મૂળ વતનીઓ પર આપણા હિન્દીઓની સારી લાગવગ છે. તેઓ કહે છે કે હાલ હિન્દીઓ જે ભાગ લજવે છે તે ભાગ મૂળ રહીશોને કેળવવાથી તેઓ લજવી શકે. કેમકે જો હિન્દીઓ હોય તો મૂળ વતનીઓની આગળ વધવાની ઇચ્છા પ્રમળ થતી નથી. પરંતુ સત્ય કારણ તો એ છે કે હિન્દીઓ જે હરીફાઈ કરે છે તેમાં યુરોપીયનો ફાવી શકતા નથી. કહે છે કે, હિન્દીઓ વ્યાપારી કાનુંતો જાણતા નથી, તેઓ કરકસરીયા છે. અમારો દારૂ અમારી સગવડ હિન્દીઓ લઈ લે તો શું થાય ? તેમને Women, Wine & War માં મસ્તલ રહેતુ ગમે છે. તેઓ હરીફાઈમાં શું ફાવી શકશે ? અને એમાંથી હિન્દીઓ શું લઈ શકશે ? જંગલીઓ કાણ છે ? હજી સુધી હિન્દીઓએ કાંઈને જંગલી કહ્યા નથી. જેઓ જંગલી હોય તેજ ખીજને જંગલી કહે. (તાળીઓ) શું હિન્દીઓ આરોગ્યતાના નિયમો નથી પાળતા ? તેઓ આરોગ્યતાના નિયમો શી રીતે નથી પાળતા ? તેથી ઉલટી રીતે યુરોપીયનો અનારોગ્યતાના નિયમો બહુ પાળતા જણાય છે. કહે છે કે 'પ્લેગ હિન્દીઓથી આવ્યો, માટે તેમનો બહિષ્કાર કરો. ત્યાંના રહીશો પર હિન્દીઓની ખરાબ અસર થાય છે. હિન્દીઓની નીતિ સારી નથી,' યુરોપીયનોની નીતિનો નમુનો તો જલીયાંવાલા બાગમાં બનેલા બનાવો પરથી, અને અજળાની બેઆળસ ન થાય તેના પક્ષ કરવા જતાં મુહાજરીનને માર્યો તે પરથી મालુમ પડી આવે છે. ત્યાં ૩૫૦૦૦ હિન્દીઓ છે, અને ૧૦૦૦૦ યુરોપીયનો છે. અમારા ઝેરાઓ માટે આ દેશ છે, એમ ત્યાંની સરકાર કહે છે. ૧૯૧૪ માં લડાઈ થઈ ત્યારે દેશ હુંડાર્થ જવાનો ભય હતો, તે વખતે હોર્ડ હાર્ડિંગે હિંદુસ્તાનમાંથી સીપાઇઓ, પસા, અનાજ વગેરે મોકલ્યાં હતાં. પણ ૧૯૧૮ માં સુલેહનો વખત આવી લાગ્યો ત્યારે યુરોપીયન બ્રિટિશ પ્રજાજનોના હક્કોનોજ નિચાર થયો. કહેવામાં આવ્યું છે કે, અહીં જે જમીન આપવામાં આવનાર છે તે પ્રથમ યુરોપીયનોને આપવામાં આવશે અને પછી કાળા લોકોને આપવામાં આવશે. હિન્દીઓને તો તેમાંથી એક ઇંચ પણ જમીન નહિ મળે ત્યાર પછી સોશ્વરોને માટે એક યુદ્ધ સ્મારક—War-memorial કરવાની દરખાસ્ત મુકવામાં આવી. આત્મ માનવાળા હિન્દીઓએ એ મેમોરીઅલમાં ભાગ લેવાની ના પાડી. હમણાં ત્યાંના ગવર્નરે કહ્યું કે, એ સ્મારક યુરોપીયનો અને આફ્રિકનો માટે છે, હિન્દીઓ માટે નહિ. પૈસા સુસવાના હોય ત્યારે અમને પૈસો આપો એમ કહેવા આવતાં, તેઓ શર-

માતા નથી. ત્યાંના એક નામદાર મી. કડકે છે, તે ગવર્નર પાસે ગયા, અને વાર મેમો-
રીયલ હોસ્પીટલ કરવા માટે નાણાં ભરવા વિષે મીડી લીધી. પછી તે જ્યારે અમારી પાસે
નાણાં ભરાવવા આવ્યા ત્યારે અમે પુછ્યું કે, એ મેમોરીયલમાં આપણા હિન્દી ભાષાઓને
કેટલું સ્થાન મળશે ? આપણને શું હક્કો મળશે ? તેના તેણે જવાબ આપ્યો કે એની મને ખબર
નથી, પણ તમે નાણાં તો ભરી આપો. અમે નાણાં એવી રીતે ભરવાની ના પાડી અને
એ વાત ત્યાંને ત્યાંજ રહી ગઈ. ૧૯૦૬માં તે દેશ ત્યાંના ગવર્નરના હાથ નીચે મુકવામાં
આવ્યો. તેને ફક્ત નીમણુંકો કરવાનો અધિકાર હતો. ૧૯૦૯ માં યુગાન્ડા રેલવે થઈ.
તેમાં એ. એમ. જીવનજીનો હક્ક હતો, તેથી ત્યાંની વિભાગવી કામ ચુસ્તે થઈ ગયા,
અને તેમને કાઉન્સીલમાંથી રાજીનામું આપવું પડ્યું. નવો ગવર્નર Pro-Indian ન
હતો તેમજ Anti-Indian પણ ન હતો. પરંતુ પાર્લામેન્ટે તેને ખાણું આપ્યું તે
દિવસથી અત્યારનો ગવર્નર Anti-Indian-હિંદી વિરુદ્ધ થઈ ગયો. આપણા વાઇસ-
રોય સાહેબે ભલામણ કરી કે, કાઉન્સીલમાં હિન્દીઓને ચુટવા, પરંતુ તેને બદલે
nomination કરવામાં આવે છે. લોર્ડ મીલનરે કહ્યું કે, ચુટણીનો હક્ક ખાનગી રીતે
તમને આપવામાં આવશે. ગવર્નર સાહેબને મળેલી સત્તાનો ઉપયોગ થોડા ઘણા હક્કો
આપવામાંજ થાય છે. ત્યાંના દવાખાનામાં પણ પૂરતા હિન્દી ડોક્ટરો નથી. હવે અહીંથી
જે ડોક્ટરો જાય છે તેઓ સરકારી નોકરી કરે ત્યાં સુધીજ પ્રેક્ટીસ કરી શકે, ત્યારપછી
નાહિ જે ડીપ્લોમા યુનાઇટેડ કોંગડમમાં રજીસ્ટર કરવામાં આવેલી હોય તે ડીપ્લોમા
ધરાવનારજ દવા આપી શકે. આ પ્રમાણે ગંભીર સવાલ છે, અને તેનો ઉપાય કરવાની
જરૂર છે. (તાળીઓ.)

આ દરાવને વિશેષ અનુમોદન આપતાં રા. કેશવલાલ વલ્લેરામ દિવેદીએ જણાવ્યું:-

આજરોજ આ દરાવના સંબંધે મી. અંતાણીએ દરાવ મુક્યો છે, અને તે સંબંધ-
માં જે કહેવા જેવું હતું તે કહી દીધું છે. તેમની પછી મી. દેસાઇએ ઘણી હકીકત કહી
છે. મને પૂર્વ આફ્રિકાનો અનુભવ છે. તેથી હું કેટલીક હકીકત ઉમેરીશ. ત્યાંના સરકારની
મેં ૧૦ વર્ષ નીમકહલાલીથી નોકરી કરી છે. તે પહેલાં મેં મુંબાઇની હાઇકોર્ટમાં ૬
વર્ષની નોકરી કરી હતી. ત્યાંથી મારી નોકરીની માગણી કરવામાં આવી અને તેના
મેં સ્વીકાર કર્યો. મેં સિટિશ સરકારની નોકરી વફાદારીથી કરી છે. તે વિષે ના. હેમીલ્ટન
સાહેબનાં સર્ટીફિકેટ મારી પાસે છે. અને એવી વફાદારીથી નોકરી કરતાં પણ મારા શા
હાલ થયા ? (સાંભળો, સાંભળો.) સરકારે જોઈ લીધું કે, હું સીડીશ્યન્સ-રાન્ડ્રોહી માણસ
હું, તેથી જજની સાથે હું ગયો હતો ત્યાંથી મને પકડવામાં આવ્યો. મારું કાંઈ પણ
સાંભળ્યા વિના મને જેલમાં પૂરવામાં આવ્યો. મારા કાગળીયાં તપાસવામાં આવ્યાં. પણ
તેમાંથી સીડીશ્યન્સ-રાન્ડ્રોહી પૂરવાર થાય એવું કાંઈ મળ્યું નહિ. પણ તે કાગળીયામાં
માંથીજ ૧૮૯૫ માં મારીપર લખેલો એક પત્ર મળ્યો, અને તેના પાંચે સ્થાને તેની
પર એક ઇમારત બનાવી. એક ટાઇપીસ્ટન કાગળ મારા કાગળીયામાં નાખ્યો. ૨૪
દિવસે એ કાગળ તેમણે કાગળીયામાંથી ખોળી કાઢ્યો. એમાં શું લખેલું હતું, તેની મને
ખબર નથી. તે કાગળના આધાર પર મને ફાંસીની સજા કરવામાં આવી. [શ્રવણના
ચોકરો.] પરંતુ અહીંયા મહાત્મા ગાંધીજી બેઠેલા છે, અને અન્ય મહાપુરુષો બેઠેલા છે

તેમનાં દર્શન કરવાનું મારા બાળ્યમાં હશે, તેથી મારી જીંદગી બચી. ફાંસીની સજા વઢાડીને ૨૦ વર્ષની પીનલ સર્વીટ્યુડની સજા થઇ. તેમાં ૩ વર્ષ કેદ ભોગવ્યા પછી, તે ૨૦ વર્ષની ઘટાડીને જનરલ સાહેબે ૧૪ વર્ષ કર્યાં. પછી જ્યારે લડાઇ બંધ થઇ ગઇ તે પછી જ મહીને અમને છાડી દેવામાં આવ્યા. તે પછુ એવી રીતે કે જાણે અમને દેશપાર-deport કરવામાં આવતા હોયની ? એનો અર્થ એ થાય કે, ત્યાં મારી જે સ્થાવર મીલકત છે તે મને વસ્તુતઃ કાપપણુ રીતે ફાયદાકારક થાય નહિ. છેવટે ત્યાંની ઇન્ડોઅન એસોસીએશને દેશપાર-deportation નો હુકમ રદ કરાવ્યો. આના કરતાં પણ હિન્દીઓની ત્યાંની દશા કંદેહી છે. જ્યારે જર્મનીએ અંગ્રેજોની સામે લડાઇ શરૂ કરી, ત્યારે ૧૯૧૫ ના સપ્ટેમ્બરમાં જર્મન સ્ટીમર જંગમ્યારને બોમ્બાર્ડ કરશે એવી દરેક વકી હતી. બોમ્બાસાને પણ બોમ્બાર્ડ કરવામાં આવશે એવી દહેશત હતી, કેમકે તે સ્ટીમર પરથી ૧૫ માઇલ ગોળા જતા હતા. તેથી ત્યાંના યુરોપીઅનોને મજ્બૂરસ પહોં-આડવામાં આવ્યાં. પરંતુ હિન્દીઓની દશા નેડીવોના જેવીજ હતી. જે પ્રેમ જોરાવર, રૂસ્તમ પહેલવાન જેવી પહેલવાન હતી તેને પણ ગાંસડાં પોટલાં બાંધવાં પડ્યા, અને તીજેરી નૈઝમીના કેપીટલમાં લઇ જવી પડી. પોતાની દહેશત મટાડવાને માટે હિન્દુસ્થાનને મદદ મોકલવાની આજીજી કરવી પડી. જ્યારે લોર્ડ હાર્ડિંગે હિન્દુસ્થાનમાંથી મદદ મોકલી ત્યારે યુરોપીઅનોની છાતીના ધચકારા ઓછા થયા. આવી અણીને વખતે જે હિન્દીઓએ મદદ આપી હતી તેજ હિન્દીઓ આજે હેરાન થઇ રહ્યા છે. તેજ મુઠ્ઠકની અંદર જ્યારે જમીન વાંટણીનો વખત આવે છે ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે, અહીંયા તમારે કાંઇ હક્ક નથી. જનરલ રમટસે હિન્દુસ્થાનની સેવાના મુક્ત કાંઠે વખાણુ કર્યા છે, છતાં ત્યાંની એક ઈંચ જમીન પણ આપણને આપવામાં નહિ આવે. તેથી આપણા હિન્દુ-સ્થાનના રાજકીય નેતાઓએ અમારી વા'રે આવવું નેમ્રએ. ત્યાંના હિન્દીઓના હક્કોનું રક્ષણ કરવાને માટે હિન્દુસ્થાને ઘેર નિદ્રા લીધી તેનુંજ આ પરિણામ છે. વળી હિન્દી-ઓને મળતા અન્યાયનો એક બીજો દાખલો આપીશ. અહીંથી સખ એસીસ્ટન્ટ સર્જન-નોને ૨૦૦, ૩૦૦ ના પગારે લઇ જઈ તેની ડાકટરી વિદ્યાનો લાલ ત્યાંના યુરોપીઅ-નો અને હિન્દીઓ લે છે, અને ત્યાંના મેડીકલ ઓશીસરનો હોદ્દો ભોગવવા માટે પણ સખએસીસ્ટન્ટ સર્જનનોને યોગ્ય ગણવામાં આવે છે. તે લોકો ૨૦ વર્ષની નોકરી પછી નોકરીમાંથી ફારેગ થાય ત્યાર પછી તેને એક પણ બાળકને પણ દવા આપવાને નાલા-યક ગણવામાં આવે છે. આવી રિયતિમાં તેમને જે કાંઇ ન્યાય તમારાથી અપાવાય તે અપાવશો. [તાળીઓ.]

આ ઠરાવપર મત લેતાં તે સર્વાનુમતે પસાર થયલો જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

કરાવ સાતમો—સ્વદેશી.

ત્યારપછી ગંગા સ્વરૂપ ગંગા બહેન મળુમદારે નીચે પ્રમાણે સાતમો કરાવ રજુ કર્યો:—

(૧) સ્વદેશી હીલચાલમાં સ્વરાજ્યનું મૂળ છે અને એ હીલચાલમાં હિન્દુ-સ્થાનની આબાદાની સમાયલી છે, એવી આ પરિપક્વની માન્યતા છે. તેથી ગમે તેટલી પણ અગવડ ચઢત કરીને સ્વદેશી વસ્તુઓનો અને

ખાસ કરીને હાથે કાતેલા અને હાથે વણેલા સ્વદેશી કાપડનો ઉપયોગ અને પ્રચાર કરવા અને તે માટે તેવા સ્વદેશી કાપડની પેદાશને અને તેટલી વધારવા તેમજ તેવા કાપડના વસ્ત્રબંધારો કાઢવા આ પરિષદ આગેવાનોને અને જનસમાજને બહારાણુ કરે છે.

- (૨) મિલ એજન્ટોને અને વેપારીઓને આ પરિષદ વિનંતિ કરે છે કે ગરીબોને મોઢવારીને સમયે કંઈક પણ રાહત મળે તે સાફ હાલ પ્રમાણમાં અતિશય નફા લેવાય છે તે દેશનું હિત સમજીને ઓછો કરે, અને જેઓ દેશહિતને ખાતર લંકારો ખોલે તેઓ ખાસ ઓછો નફો પાતાનો માલ વેચે.

એ વિષે વિવેચન કરતાં ગં. ગંગા બેને જણાવ્યું કે:—

સ્વદેશીની ભાવના એ ધર્મ છે, એમ આપણી સમજમાં આવવું જોઈએ. હિન્દુસ્થાન હજી ધર્મને દહતાથી પકડી રહ્યું છે અને પકડી રહેશે; જો આપણે એમ સમજીએ કે, સ્વદેશી એ આપણા અપ્ય ધર્મ છે, તો તેના ટોચ કાળે આપણે ત્યાગ કરીએ નહિ. આપણા દેશમાં આપણાં ધણાં ભાઈઓ અને બહેનો બુખે મરે છે- હું આજ ૩ વર્ષ થયાં એ કામુ કઈ છું. કેટલીક બહેનો એવી છે કે જી કલાક કામ કરીને એક આનો કમાય છે- ધણી બહેનો એવી છે કે તેમને મદદ કરનાર ટોચ જ નથી. માત્ર ગાંધીજીજી તેમને મદદ કરે છે. એવી ભાણે બેનો છે, જે દહે છે કે આજે તો કાંઈ કામ નથી એટલે અમે બેસી રહ્યાં છીએ. એટલે બધી બહેનોને બુખે મારીને પરદેશી મલિં વાપરવો એ ધર્મ કે અધર્મ? ગામડામાં કેટલીક બાઈઓને પહેરવાને પૂરતાં કપડાં પણ મળતાં નથી. જેમને આખો રાટલો એકજો તેમને પા પા કટકા ઉપર ચલાવવું પડે છે. તેમની આવી સ્થિતિની ખબર તેમની સાથે આપણે બેસીએ ત્યારેજ પડે. દમયંતીનો ઇતિહાસ વાંચીએ છીએ ત્યારે દમયંતીને અધર્મ વસ્ત્રે ઝાડીને નળરાજી આવ્યો ગયો હતો, એ વાત સાંભળીને આંસુ આવે છે. તો હજારો સ્ત્રીઓ અધર્મ વસ્ત્રે કરે એ વાત સાંભળીને લોહીનો વર્ષાદ વસવો જોઈએ. સ્વદેશી કાપડના ભંડારો પણ ઓછો ખર્ચે નીકળવા જોઈએ. સ્વદેશી કાપડ બનાવનારાઓનો કીમતને માટે વાંકા ઘાટવામાં આવે છે. પણ બનાવનારાઓ અને વેચનારાઓનાં કામ જુદાં છે. બનાવનારાઓ કેટલીક વેળાં ખોટ પણ ખાઈ જાય છે, ત્યારે વેચનારાઓ રૂપીએ એક પૈસો નહિ, એક આનો નહિ પણ બે બે ત્રણ ત્રણ આના લાભ લે છે. તેમણે પ્રથમથીજ ખોટા રાખવાનો વિચાર ન કરવો જોઈએ. મિલ માલિકા તો કમાવા બેઠા છે. તેઓ દેશની ખાતર મીલો ચલાવતા નથી. (શરમના પોકારો.) તેઓ કપડાં પર ખાસો ૧૦૦ ટકા ખર્ચ ચલાવે છે, અને તે કપડાં ત્રણ માસ ચાલે છે- (શરમના પોકારો.) એમને ત્યાં બે કે ત્રણ ગર્લ્સ કમીશન થાય છે અને તેઓ ગરીબ પ્રબંધને લુંટવાનો ધંધો કરે છે. જો પોતાના આવા વ્યવહારમાં ગરીબોને ખાતલ રાખે તો ખોટો ઉપકાર થાય. ૬૦ કરોડ રૂપિયાનું પરદેશી કાપડ દર વર્ષે હિન્દુસ્થાનમાં પરદેશથી આવે છે. હવે જો સ્વદેશી કાપડનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે બધા પૈસો હિન્દુસ્થાનમાંજ રહેશે. મુસલમાન પાદશાહો દેશની બહાર પૈસા નહોતા લાખ જતા. હજારોની

આન્વેષકને લેકેશાયર કરતાં અહીંના મીલ માલેકો મને પસંદ છે. કેટલાક કહે છે કે દેશી કાપડ સફાઈમાં નથી આવતું. હા! હું કહ્યું કરું છું કે એમાં બીલકુલ સુંદરતા હોતી નથી. આપણા વરીલોએ એ ધંધો જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યો તેથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પણ એ ધંધાનો પુનરુદ્ધાર કરવો જોઈએ. પારકાં છાકરાં ગમે તેટલાં રૂપાળાં હોય તો પણ તેમની પર આપણને ઉમળકા આવતો નથી તેવીજ રીતે આપણાં કપડાંનું સમજવું. [તાળીઓ.] અંગ્રેજો એ વ્યાપારી કામ છે. રાજદારી કામ નહોત્ય. તેમનું લેકેશાયર બધું થાય તે વખતે તેમને ગાંસડાં પોટલાં બાંધવા પડે. જો બાયકાટ નબળો હોત તો આજે અસહકાર કરવાનો વખત ન આવત. [તાળીઓ.]

આ દરાવને અનુમોદન આપતાં રા. કાલિદાસ જશકરણ ઝવેરીએ જણાવ્યું કે:— જો દરાવને અનુમોદન આપવાનું મને દરમાન થયું છે, તે દરાવમાં પહેલો મુદ્દો એ છે કે, સ્વદેશીમાં સ્વરાજ્યનું મળ છે. આપ એમ પણ માની શકો છો કે, સ્વદેશી વતથી આપણે આપણી પોતાની જાત પર કાણ રાખીએ છીએ, અને એવો કાણ આપણે રાખવોજ જોઈએ. સ્વરાજ્યને માટે આપણી આર્થિક સ્થિતિ આપણે કાણમાં લેવી જોઈએ, તેથી સ્વદેશીને માટે આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણા દેશમાં આજે ફરીયાદો માણસો ભૂખ્યા મરે છે, નમ્ર ફરે છે, તેથી સ્વદેશી વત લેવાની ખાસ જરૂર છે. કેટલાકો સ્વદેશી વત લેવું જોઈએ એમ કહે છે, અને સ્વદેશી વત લે છે, છતાં તેમના શરીર પરથી તેઓ વિદેશી ટાઇ-કોલર મુકી શકતા નથી. [સાંભળો. સાંભળો.] એક વખત મહાત્માજી બિહારમાં ફરતા હતા, તે વખતે તેમણે કાઉન્સિલમાં જવા માંગતા એક ભાઈને કહ્યું હતું કે, કાઉન્સિલમાં ઘેતી પહેરીને જાઓ તો વધારે શોભે. જેમ જેમ આપણામાં સ્વમાન જાગત થશે તેમ તેમ આપણે વિદેશી વસ્તુઓ અને યુરો-પીઅન પોશાકને તિરસ્કારની લાગણીથી જોઈશું. સ્વમાન રાખવું એ દરકને માટે જરૂરનું છે. માટે તમે ટાઈને કોલર આવતી કાલથીજ મુકી દેશો એવી આશા રાખવામાં આવે છે. જો એવી રીતે ટાઈ કોલરનો ત્યાગ કરનાર થોડા ધણા પણ નીકળશે તોયે તમે પરિપદમાં લાગ લીધો સફળ ગણાશે.

સ્વદેશી વત જાગવીને સ્વદેશી ચીજો પહેરતા થઈએ તો આપણા ધણા જંજુઓને રોજી ઉત્પન્ન થાય. છેલ્લા દુકાળ વખતે અમે જોયું છે કે, જૂનાં કપડાં મળ્યાં તેનાં ચી-ચરોનો પણ ઉપયોગ થયો છે. એટલાજ માટે એવાં ગરીબને રોજી મળે તેથી સ્વદેશી વત લેવાની જરૂર છે.

કલકત્તાની કેમિસમાં આ દરાવ મુકવામાં આવ્યો હતો ત્યારે એવો વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો કે, સ્વદેશી કપડાં સફાઈદાર આવતાં નથી. લો. મા. તિલક સ્વદેશી વતની શરૂઆત કરી ત્યારે અત્યારે મળે છે તેવાં સફાઈદાર કપડાં પણ મળતાં નહતાં. ગાંધીજીનું વત પહેલા નંબરનું છે, અને તેમાં દરેક જોડાનું જોઈએ. ખાસ કરીને શ્રીમતોએ તેમાં જોડાવાની જરૂર છે. આપણા મીલ માલેકો મોટો નહોત્ય ખાય છે, તેથી સ્વદેશીને ઉત્તેજન મળતું એવું થાય છે. (શરમના પોકારો) સાચી વાત છે કે હાકા મક્કમન જેવાં કપડાં મળતાં નથી, પણ જે મળે તેનાથી આપણે ચલાવી લેવું જોઈએ. હાલમાં અંગ્રેજી ઉતનું નથી. પણ કાનપુરની વુલન મીલોનું કાપડ વાપરવું, કાશ્મીરની વુલન

મીલોનું કાપડ વાપરતું એ અંગ્રેજી વુલન મીલોનું કાપડ વાપરવા જેટલું જ છે, કેમકે તેમાં મોટી મોટી જગ્યાઓએ યુરોપીયનોને રાખવામાં આવેલા છે. આપણે અહીંયા રત્ના બાવ ધટયા, પણ સુતરના ભાવ ધટતા નથી, તેનાં કારણ પશુ એવાં જ છે. તેથીજ સ્વ-દેશી વત લેવાની ખાસ જરૂર છે. (તાળીઓ)

આ ઠરાવ પર મત લેતાં તે સર્વાલમતે પ્રસાર થયેલો જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

વિષય નિર્ણાયક કમિટીએ નામજુર કરેલો ઠરાવ.

સર પછી ૨૮ જી. કે આવળાંકરે નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો હતો.

સરકારે ખાસ કરીને પંજાબ. ખિલાફત અને રેલેટ એક્ટનો બાબતમાં પ્રજામતનો હકહકતો અનાદર કર્યો છે તેથી સરકારના વર્તનમાં ફેરફાર ન થાય ત્યાં સુધી જેઓ સંપૂર્ણ સ્વદેશી વત પાળી ન શકે તેમને ખાસ કરીને અંગ્રેજી માલનો બહિષ્કાર કરવા આ પરિષદ બલામણુ કરે છે.

૨૧. આવળાંકરે આ ઠરાવ રજુ કરતાં જણાવ્યું કે:—

જ્યાર કોઈ શખ્સ ન્યાયાસન આગળ આવે છે, સારે તેને પહેલાં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતો નથી કે, તને પહેલાં શિક્ષા થઈ હતી કે નહિ? એવો કાયદાનો નિયમ છે. પરંતુ આ ઠરાવમાં તો અમારે માટે પ્રથમથી એને મથાળે કાળા અક્ષરોએ છાપેલું છે કે આ ઠરાવ, વિષય નિર્ણાયક કમિટીએ નામજુર કરેલો છે. તેથી કદાચ મને ગેર-ઈન્સાફ મળે તેટલા માટે પ્રથમથી મારે આપને કહેવું પડે છે કે, આ પ્રમાણે છાપેલું હોવાથી, એ સંબંધમાં તમે અગાઉથી મત બાંધેલો નહિ, તમારું મન કલુષિત થવા દેશો નહિ. prejudice! અથવા prepossessed થશે નહિ. એક વક્તાએ હિન્દુસ્થાનને સૈરમીની ઉપમા આપી છે, એક વક્તાએ અર્જુનના સારથી શ્રી કૃષ્ણને ભારતીય યુદ્ધનું શ્રેય આભારી હતું એમ કહ્યું છે. મારા ધારવા પ્રમાણે એ યુદ્ધનું શ્રેય પાંચાલીને જ છે. એ પાંચાલીએ પોતાનો ચોટલો છુટો રાખીને પોતાના પતિએને નામદર્માંથી મઠ બનાવ્યા ન હોત તો ભારતીય યુદ્ધ થાત નહિ. આજે પંજાબમાં સંખ્યાબંધ સ્ત્રીઓની લાજ લૂંટવામાં આવી છે. જ્યારે એક જ દુઃસ્થાસન એક સૈરમીનો ચોટલો પકડી લઈ આવ્યો, ત્યારે એણે અપમાન થયું ન હતું. તેવીજ રીતે પંજાબમાં અત્યારે અનેક સૈરમીઓ છે, તેઓ પોતાના ચોટલા છુટા રાખીને પૂછે છે કે, તમે અમારા આ અપમાનનો છોડા કેવો લાવો છો? તુર્કસ્થાનની રાજલક્ષ્મી-ધર્મલક્ષ્મીએ પહેરેલી સાડીનો છોડા ગલી તેને નમ સ્થિતિમાં ઉભી કરવામાં આવી છે. (સાંભળો-સાંભળો.) આવી બે સૈરમીઓ જ્યારે ઉભી રહેલી છે ત્યારે આપણો એક મહાન ચોટલો તિલક-અભિમન્યુ અને ઘેરવા માટે સેકંડ કોઈ રચાયો તેણે તાઈ મહારાજના કેસનો ઉવટનો કોડો જીત્યો, પણ તેમાં તેના પ્રાણ ગયા. આપણા દેશમાં પૂર્વે રાજા જ્યારે પ્રજાની વિરૂદ્ધ વર્તતા ત્યારે પ્રજા તેનો બહિષ્કાર કરી રાજાને ઊડી ચાલી જતી. પણ અહીં તો હવે એમાંનું કોઈ નથી. હજારો મહાજનીનો મથા—આટલા પાવા નિર્વેષની પશુ અસર થઈ શકી નથી. જો લોકો અસ-હારની વિરૂદ્ધ છે તે લોકોએ એટલી વાત તો મંજુર કરી છે કે, જુસ્મ તો ખસ તેમના!

ફક્ત અટકવું ક્યાં ? આગળ શું કરવું ત્યાં ! હમણાં આપણા દેશની રાજનીતિ પરિસ્થિતિ કવી છે ? તે વિશે હું કાંઈ વિવેચન કરવા માગતો નથી. ૧૯૦૬ની કેમ્બ્રિજમાં દાદાભાઈ ઇન્ડિયથી આવ્યા. (તાળીઓ) તેમણે શું કહ્યું હતું ? તેમણે કહ્યું કે પ્રમુખે constitutional agitation કરવું એમ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે સરકાર પાતે un-constitutional કામો કરે ત્યારે પ્રમુખ પાસે constitutional agitation ની શી આશા રાખવી ? (હસાહસ) વળી હિન્દુસ્થાનનું constitution છે. ક્યાં ? હિન્દુસ્થાનનું constitution એ તો માત્ર ભ્રમણા છે. આપણી પાસે એનું constitution કયું છે કે, ૩૨ કરોડ લોકો મુજો બોડાવે અથવા પગે પડે અથવા એનું બીજું કાંઈ કરે જેથી સરકાર એમ કંબુલ કરે કે, અમે હવે તમારા કલા પ્રમાણે કરીશું. constitution તો ઇંગ્લાંડે મેળવ્યું છે. હજી આપણે તો મેળવવાનું છે. ત્યાર પહેલાં constitution constitution ની શા માટે વાતો કરવી ? પણ ધાંચીની ધાણીમાં ફરેલો બળદ સીધા ચાલતાં ચમકે-તેને ધોંચ પરાણો કરીએ તો પણ મોટરની ઝડપે નહિ જાય—એવી જ સ્થિતિ આપણામાંના કેટલાકાની થઈ છે. ધાંચીની ધાણીએ જોડેલો બળદ એકદમ સીધા ચાલે ? (હસાહસ) વળી આપણે સર્વ સર્પ જેવા છીએ, તેથી જોને ને તેને બચકું ભરતું, એવી ટેવ આપણને પડી ગઈ છે. ગાંધીજી ભગવાન જેવા છે; તેઓ સહજ રાહ્યા કે, જાણે ધરતીકંપ થયો.

હવે આપણી ઉપરના એ જીલ્મનું કરવું શું ? એ જીલ્મ કરે છે કેાણ ? વાઇસરોય કરે છે ? અમદાવાદનો કલેક્ટર કરે છે ? ઇમેન્યુઅલ સાહેબ કરે છે ? આપણને એવાં ડાળાં પકડવાથી કાંઈ લાભ નથી. મૂળ પરજ કુહાડી મારવી જોઈએ—ઝાડને થડમાંથી ઉખેડવું, એવો નિયમ છે. (હસાહસ) આપણને થોભી જવાનું કહેવામાં આવે છે. આટલા દિવસ સુધી આપણે એ ધંધો કર્યો. ધર્મરાજ કહેતા હતા કે, સજીર, સજીર ! પણ છેવટે ભારતીય યુદ્ધ તો થયું જ. પણ એમ કહેવા છતાં કંઈ ધડીએ આ ભીમદાદા ઉચેલો મારશે તે કહી શકાશે નહિ. હું ગોળીમાર કરવાનું નથી કહેતો. આ મહાન લડાઈમાં ઇંગ્લેન્ડની થયેલી જીત પછી હું તો ઠંડા ગાર થઈ ગયો છું. એવા ગોળીમાર કરવાથી અંગ્લેન્ડે નાસ્તી નહિ જાય. જો તમે violence—ખુનામરદીમાં ભાગ લેશો તો તેમાં સફળ નહિ થાઓ. વળી ખુનામરદી જેવું કંઈ થશે તો મહાત્માજી હિમાલય ચાલ્યા જશે, અને આપણે તો અતો બ્રજ તતો બ્રજ થઈશું. ઇંગ્લાંડની પ્રજા એ ઝાડનું થડ છે જો તમે એ પ્રજાના વિચાર ફેરવશો તો તે તમને અદ્ભૂત ઇન્સાફ આપશે. અંગ્રેજ બચ્ચો એવો હોય છે કે, જ્યારને ટાપી ઉતારે. પણ તે એવો હીચકારો કે હીજકા નથી કે, નિર્માલ્ય સાથે ચેકહેન્ડ કરે ! અત્યાર સુધી તે એમ સમજે છે કે, હિન્દુસ્થાનની પ્રજા બકમક કરનારી છે, ફક્ત ઠરાવો અને બાપણો કરીને સ્વરાજ્ય અને સ્વતંત્રતા લેનારી છે. એ પ્રજા આપણે વિશે કુંભકર્ણની નિદ્રામાં છે. આપણી જટલા વર્ષની નિદ્રા છે તેટલીજ તેમની છે. એ ઇંગ્લાંડની પ્રજાનો મુખ્ય ભાગ લેકેસાયર અને મેન્ચેસ્ટર છે. તેથી આપણે લેકેસાયરને હસાવવું જોઈએ.

વળી હું કહીશ કે, આ ઠરાવ તાત્કાલિક—temporary છે. હું સદા સર્વદા ઇંગ્લીશ માલને એમ ક્રાંત ચલાવવા નથી કહેતો. પણ હું એટલું કહું છું કે, ભલે હું જાપાની

માલ લઇશ, હાવે તે દેશનો માલ લઇશ, પણ જ્યાં સુધી ઇંગ્લાંડનો પ્રજા આપણને આપેલા અન્યાયની દુસ્તી નહિ કરે ત્યાં સુધી ઇંગ્લાંડની પ્રજાનો ખનાવેલો માલ હું ખીલકુલ લઇશ નહિ. આજ ઇંગ્લાંડના માલની વાતજ ખાણુ પર મુકો, ખીજા ગમે તે દેશનો માલ વાપરો. વળી મારી આ સૂચના સ્વદેશીની વિરૂદ્ધ નથી. આ બાયકોટનો ઠરાવ પસાર કરશે એવી મારી ઇવટની માગણી છે. સંપૂર્ણ સ્વદેશી વ્રત ન પાળનારાઓ આટલેજ આ ઠરાવ છે.

કહેવામાં આવે છે કે, England is a nation of shopkeepers. જો એમને એમ કહેવામાં આવે કે કાં તો તમે તમારું રાજ્ય રાજો અથવા વ્યાપાર રાજો, તો તેઓ પાતાના વ્યાપારને માગી લેશે. તેથી બાયકોટ કરીને તેમના વ્યાપારને તમે હાની પહોંચાડી શકો છો, અને તેથી તેમની પર તરત અસર થશે.

કેટલાક કહે છે કે, વ્યાપારીઓ ઇંગ્લીશ માલ મંગાવીને તેને જાપાની તરીકે આપશે તો ? હા, એ નાની સુતી વાત નથી. ૧૯૦૮માં કેટલાક ભામટા મીલ એજન્ટો ને વેપારીઓએ એવી લુચ્ચાઇ કરી હતી, અને કાપડ તથા ખાંડ પરદેશી હતાં તેને દેશી તરીકે ખપાયાં હતાં. હું ગોડાઉનમાં ભરે ૧ ઇંગ્લીશ માલ ખાળી દેવાનું કહેતો નથી, અને તેમ કરવાની જરૂર પણ નથી. મને ખાતરી છે કે દરેક જણ અહિંકાર કરશે, દરેક શ્રાણસ વિભાવતી માલ નહિ લે તો વ્યાપારીઓ પર અસર થયા વિના નહિ રહે. રાજ્યતંત્રને અને વ્યાપારને પણ સારો સંબંધ છે, તેથી આ શસ્ત્ર સ્વીકારવાની મારી ભલામણ છે. વળી તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે, રથજો રથજો ગાંધીજી નથી, બધા સત્યદેવ નથી, તમે એમના જેટલા ચારિત્રવાન નથી, તેથી એક વ્યવહાર પ્રગલા તરી આ માર્ગ હું સૂચવું છું. (તાળીઓ.)

ત્યાર પછી આ ઠરાવને અનુમોદન આપવા રા. જીવજીલાલ ત્રજરાય દેસાઇ ઉપસ્થિત થયા. તેમણે જાણાવ્યું :-

આ ઠરાવ રજુ કરવાની મારા મિત્ર રા. માવળકરે ધૃષ્ટતા કરી છે, અને તેને અનુમોદન આપવાની હું ધૃષ્ટતા કરું છું. મારી અને મહાત્માજી વચ્ચે બાયકોટ વિષે અનેક વેળા વતચીત થઇ છે, પરંતુ એ સંબંધમાં મારે કશુંલ કરવું પડે છે કે અમે એકમત થઇ શક્યા નથી. મહાત્માજી ઉત્તરમાં જાય તો હું દક્ષિણમાં જાઉં, એવી રીતિ છે. ન્યારે એ સત્યાગ્રહ વિ મારા નંત્ર અભિપ્રાય મુક્યો ત્યારે બાયકોટની સૂચના કરવામાં આવી. મારો અભિપ્રાય એ છે કે, સામાન્ય પ્રજાને પહોંચવા આટલો સત્યાગ્રહ કરતાં બાયકોટ વધારે સરસ છે. જેટલા માણસો સત્યાગ્રહ કરી શકે, તેના કરતાં અધિક માણસો બાયકોટ કરી શકે.

કહેવામાં આવે છે કે, આપણા દેશને અન્યાય થયો છે. એની જવાબદારીને આટલે એ પક્ષ છે. એક પક્ષ કહે છે કે, એ અન્યાય બ્રિટિશ પ્રજાએ કરાવ્યો છે. બીજો પક્ષ કહે છે કે એ અન્યાય બ્રિટિશ કેપીટલે કરાવ્યો છે. હવે બ્રિટિશ કોલોનિયલમાં જે એજન્ડા આવે છે તેમાં લોકસામરના એજન્ડા સર્વથી વધુ હોય છે, અને એ બહુમતીને પરિણામે લોકસામર કાપી શકે છે. તેથી જ્યાં સુધી આપણે લોકસા-

ચરને હલાવીશું નહિ ત્યાં સુધી બ્રિટિશ પ્રજા ઉપર કશી અસર થવાની નથી. કેટલાકાએ બ્રિટિશ પ્રજાને સિંહનું ઉપનામ આપ્યું છે. એ સિંહની પૂંછડી હલાવવાને માટે બાય-કોર્ટ જેવું બીજું કોઈ સાધન છે નહિ.

બ્રિટનમાં સામાન્ય રીતે હિન્દુસ્થાન વિષે ગાઢ અજ્ઞાન છે. તે એટલું બધું કે, તેના કદાચ તમને વિચાર પણ ન આવે. હિન્દુસ્થાન કવડો છે, તેના લોકો કેટલા છે, તેની પણ ઘણા ખરાબોને ખબર નથી. તેમને હિન્દુસ્થાન વિષે કાંઈજ માહિતી નથી. જ્યારે તેમનાં ગળવા પર કાપ પડશે ત્યારેજ તેમને આપણી સ્થિતિની અને આપણી માગણીઓની ખબર પડશે. તેથીજ આ ઠરાવ પસાર કરશો, એવો મારો ખાસ આગ્રહ છે. (તાળીઓ.)

ત્યાર પછી મહાત્મા ગાંધીજીએ બાયકોર્ટની નીતિ વિરૂદ્ધ બોલતાં જણાવ્યું કેમને અતિ દીલગીરી થાય છે તેની સાથે હર્ષ પણ થાય છે. જે ઠરાવ આપણી સમક્ષ જે ભાષાએ મોકલો છે તે સામે બોલવાની મારે માથે ફરજ આવી પડેલી છે તે હર્ષના વાત છે અને દીલગીરી એટલા માટે કે આપણે હાલ જે કાર્ય કરવાનું છે તેની વચમાં બાયકોર્ટની વાત આવે છે; કેમકે બાયકોર્ટને હું વિદ્વંસ પાળું છું. કદાચ તે તમે નહિ સમજી શકો. આપણી વચ્ચે ગમે તેવા મતભેદ હોય પણ જ્યાં સુધી મતભેદ એવા તાર્તવિક ન હોય ત્યાં સુધી મતભેદ હોવા છતાં આપણે સાથે રહી શકીએ છીએ, તે વચનો સાંખી શકીએ છીએ. પ્રથમ ભાષા આવળું કરને મારે એક વિનંતિ એ કરવાની કે તેમણે તેમના ભાષણમાં જે મિલએન્ડોને માટે ભામટા શબ્દ વાપર્યો છે તે ભાઈ પોતાના એ શબ્દો ખેંચી લેશે. ભાષા પર જરૂર કાષ્ઠ હોવો જોઈએ. આપણનાં થયેલા અન્યાયો વિષે તો ઘણું કહેવાઈ ગયું છે અને તે વિષે તો હવે એ મત રહ્યા નથી. તે વિષે કાંઈક પગલું ભરવું એ વાતમાં પણ એ મત નથી. તે માટેનું શસ્ત્ર અસહકારનું આવેલું છે તો હવે બાયકોર્ટનું નવું શસ્ત્ર શા માટે? બાયકોર્ટ માટે મારા જે ધાર્મિક દૃષ્ટિના વિચારો છે અને એમાં આપણને જે નૈતિક વાંધાઓ નડે છે તે તમારી આગળ મુકવા નથી ઇચ્છતા. પણ બાયકોર્ટની નીતિ અપત્યાર કરવાનું અસંભવિત થઈ ચૂકેલું છે એટલુંજ અત્યારે તમને પુરવાર કરી આપીશ. બંગલોગ પછી બાયકોર્ટ બંગાળમાં કાયમના જુસ્સાથી નબળો નથી. ભ્રમજી જીવણલાલ ઉપરાંત મી. ખેપ્ટીરટા અને ગવર્નર-રાવ દેશપાંડે વગેરે પણ સત્યાગ્રહની વિરૂદ્ધ અને બાયકોર્ટની હિમાયતમાં હતા તેમને બાયકોર્ટનો મોહ હતો. અહમદનગરમાં તેમણે પરિષદ સમક્ષ તેને માટે પ્રાતઃ પશુ લેવડાવી હતી. મારા મતને તોડવા સાફ તેમણે રદિયા પણ આપેલા. “જે મહિનાની અંદર બાયકોર્ટ શરૂ થશે.” એમ જાહેર થયેલું છતાં બાયકોર્ટનો અમલ નાજ થયો. હજારો મોહિની જેવા કાર્ય કરનાર હિંદમાં બીજા કોઈ ન હશે. તેમની કાર્ય કરવાની શક્તિ જોઈ હું તો લજવાઉં છું, તેમને હું જોઈ છું ત્યારે તાણુપ થાઉં છું. અહેરાત ધોકા અને ધડકા લાગને કામ પાછળ મંડપા રહેવું એ એમનો સ્વભાવ છે. તેમણે દિલ્હીમાં અને દરેક દિલ્હી એ એ ભાઈ પાસે ઘણી વિનંતિ કરી, દિલ્હીમાં અસહકાર સંબંધી સંભા બેસાઈ હતી, ત્યાં એ બાયકોર્ટનો ઠરાવ ન કરવા કહ્યું હતું. પણ જ્યાં હજારો મોહિનીની મુસલમાનો પર છાપ પડી હોય ત્યાં મને સાંભળે પણ કોણ? એ સાંભળ્યો તો ખરો, મારા કહેવામાં કંઈક વળુદ છે એમ પણ કેટલાકને લાગ્યું. પણ

છેવટ બોયકાટનો ઠરાવજી પસાર થયો. પરંતુ તેનો અમલ ન થઈ શક્યો. કેમકે, તેઓ તેના પર આશંકા હતા. અને આશંકા માથું વગર બીજા કોને દેખે ? મને તો છેવટ માથુંકે-શુભાવે પણ બીજું તો નજી જુએ. હજારેત મોહિનીએ મુસલમાન વ્યાપારીઓને સમજાવ્યું અને કહ્યું કે તમે અંગ્રેજ પેટીઓનો માલ ન મંગાવો. પણ કરોડો રૂપિયાનો નફો શુભાવવાનું મુસલમાનોએ ન સ્વીકાર્યું. કલકત્તા, મુંબઈ વીગેરે સ્થળોમાં અનેક પ્રસંગોમાં હું આવી ગયો છું, ને મેં જોયું છે કે બોયકાટ આપણે માટે અશક્ય છે. છેવટ હજારેત મોહિનીએ પણ તે વાત છોડી દીધી છે. આમ નિષ્ફળ પરિણામ મેં જોયાં છે. જતાં શા સારું કહેડી સ્થિતિને વળગી રહેવું ? શુભરાતની પ્રજાએ અસહકાર કરવાનો ઠરાવ કર્યો છે. તો પછી બોયકાટનો ઠરાવ શા માટે જોઈએ ? બોયકાટ યોગ્ય હોત તો મેં તેને ક્યારનોએ હાથમાં લીધો હોત. કમ્બલ કહે છે કે લેકેજાયરજ ઇંગ્લાંડનો પ્રધાન છે. તેને આપણે ઉત્તેજન ન આપીએ તો તે મન્દ પડી જાય એ પણ ખરું. પરંતુ તેમાં વૈરભાવ છે, ક્રોધ છે, માટે હું તબ્બું છું. તેમાં અધર્મ છે એટલાજ માટે તેને તબ્બું છું એમ નહિ, પણ તે અવ્યવહાર છે તેથી પણ તે ત્યાજ્ય છે. વળી બીજી એક વાત એ છે કે તમે સ્વદેશી માલને સ્વધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યો છે. તેવો ઠરાવ પસાર થયો છે. તો પછી બોયકાટને કેમ અંગીકાર કરશો ? સ્વદેશીની ભાવના સમજનાર જાપાન કે અમેરીકા અથવા ઇંગ્લાંડ વગરના બીજા દેશોનો માલ પણ કેમ વાપરી શકે ? ઇંગ્લાંડને તમે બોયકાટ દ્વારા સજા કરવાનું કહ્યો છો ? સજા એમ નહિ થાય, તેનો બધો માલ વર્ચ ગણાયો ત્યારે થશે. પણ તેનું બધું તો કેમ છોડશો ! અંગ્રેજી સારાં પુસ્તકોને હું તો જરૂર મારા પવિત્ર ગ્રંથને મુકી હું તેની પૂજા કરું. પણ જે વસ્તુ મારા દેશમાં બનતી હોય છતાં બીજા દેશના કામગીરી પર મોહું તો મને તેથી હિનપત લાગે. હિન્દમાં જ્યારે તલવાર ચાલે, ઝેર વરસે ત્યારે બોયકાટ કરજો. પણ વિચાર કરજો. એક સેનાપતિ પણ સન્મને તૈયાર કર્યા વિના લડવા નથી જતો. બોયકાટ માટે તમે શી તૈયારીઓ કરી છે ? અન્યકાર અને અજરાણા વચ્ચે જેટલો અંતર છે તેટલો અસહકાર અને બહિષ્કાર વચ્ચે રહેશે. મારી તમને ભલામણ એ છે કે બોયકાટનો તમે અસ્વીકાર કરશો. (તાળીઓ.)

સા. જી. કે. માવજળકરે આનો વળતો જવાબ આપવા ઉભા થતાં પોતે મિલ માલિકા માટે વાપરેલા, “ લામટા ” શબ્દ પાછો ખેંચી લઈ કહ્યું કે, કાણુને કાણુ કહેવામાં લાભ નથી એવી મહાત્મા ગાંધીજીની સલાહ હું સ્વીકારું છું. અને ઠરાવના સમર્થનમાં વિશેષ જણાવ્યું કે, અંગ્રાજનાં ભાગલા વખતે બહિષ્કાર અપચારવી થયો એમ કહેલામાં આવે છે, પરંતુ અંગ્રાજ પોતાની જાતને વધારે સારી રીતે સમજે છે. તેણે એકવાર ફરીથી બહિષ્કાર કર્યો છે. ૧૯૦૮માં લેકેજાયરના એક સભ્ય જેસ્ટન હીકેસે કહ્યું કે, “ કાંઈક કરો, નહિ તો અચારી આ દશ થઈ ગઈ છે. ”

વળી હું કહું છું કે, અમારામાં ગાંધીજી જેવું બળવાન ચારિત્ર નથી, અને એટલા બધા ઉન્નત થઈ ગયા નથી, અને તો વ્યાજક જેવા છીએ અને તેથી અને કહીએ છીએ કે, એક બાળકને સુસંજ્ઞ આપો અને તે જેમ શાંતિ ભોગવે, એટલી શાંતિ તો અપને આ ઠરાવથી આપો ! [નામ જુરના પોકારો]

ત્યાર પછી આ ઠરાવ પર મત લેતાં તેને બહુમતીથી નામજુર થયેલો જાહેર કરવામાં આવ્યો, તેથી તેની પર મતની ગણતરી લેવાની માગણી કરવામાં આવી, તે છેતાં પરિણામ નીચે પ્રમાણે જાહેર કરવામાં આવ્યું.

ઠરાવની તરફેણમાં		ઠરાવની વિરુદ્ધ
ખેડા જીલ્લો	૧	૩૮૯
સુરત „	૦	૧૪૮
પંચમહાલ „	૮	૭૯
મુંબાઈ	૪	૧૦
અમદાવાદ જીલ્લો	૧૪૦	૩૬૯
ભરૂચ જીલ્લો	૮	૩૫
કુલ.	૧૬૧	૧૦૩૦

ત્યાર પછી નીચેના ઠરાવો પ્રમુખસ્થાનેથી રજુ કરવામાં આવ્યા હતા, અને તે સર્વાનુમતે પસાર થયેલા જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા:—

ઠરાવ આઠમો—રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ.

(૧) આ પરિષદની એવી માન્યતા છે કે અંગ્રેજ સરકારે દાખલ કરેલી કેળવણીની રાજનીતિ આપણા દેશની સંસ્કૃતિ અને પરિસ્થિતિને પ્રતિકૂળ તેમજ અવ્યવહારિક નિબંધો છે અને તેથી વિદ્યાર્થીઓને સ્વદેશાભિમાની, સ્વાશ્રયી, આરિચ્ચવાન હિન્દીઓ બનાવવાની તાલીમ આપવાને, સરકારથી સ્વતંત્ર ધોરણ પર રાષ્ટ્રીય કેળવણીની સંસ્થાઓ રચવાની જરૂર આ પરિષદ સ્વીકારે છે.

(૨) ઉપરનો હેતુ ખાસ કરીને ગુજરાતમાં સિદ્ધ કરવા માટે સંપ્રદીય ધોરણ પર શાળાઓ, મહાપાઠશાળાઓ, ઉદ્યોગશાળાઓ, ઉર્દૂ શાળાઓ, આયુર્વેદિક આરોગ્યશાળાઓ, અને તે બધી સંસ્થાઓનો સમન્વય કરવાને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ (યુનિવર્સિટી) સ્થાપવાની આ પરિષદને જરૂર જણાય છે.

(૩) ઉપર જણાવ્યા મુજબ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો ગુજરાતમાં પ્રચાર કરવાને સાફ ચોક્કસ ઉપાયો ચોજવા આ પરિષદ નીચેના ગૃહસ્થાની એક કમિટી વધારાના સભાસદો નીસવાની સત્તા સાથે નીમશે છે:—

૧	રા. ગિરિજાધર ભગવાનજી બવેકા.	૭	રા. સંકરલાલ ઘેલા-પાંચ બેન્કર
૨	રામનારાયણ વિક્રનાથ પાંડક.	૮	દત્તાત્રય બાળકૃષ્ણ કાલેલકર
૩	દયાલજી ન્હાનુભાઈ દેસાઈ	૯	કિશોરલાલ ધનસ્યામ ત્રયસ્વાળા(મંત્રી)
૪	કલ્યાણજી વિઠ્ઠલભાઈ મહેતા.	૧૦	કાનજી દારકાદાસ ધરમસી
૫	અ. નાલાલ બાળકૃષ્ણ પુરાણી	૧૧	ભીખાભાઈ કુબેરદાસ પટેલ
૬	ચન્દુલાલ કારીરામ દવે.	૧૨	ધન્દુલાલ કર્નેલાલાલ વાલિક. (મંત્રી)

ઠરાવ નવમો-લવાદી કોરટો.

સરકારી કોરટોમા હીવાની મુકદ્દમાઓમાં તથા જે ફોજદારી મુકદ્દમાઓનું ખાનગી રીતે સમાધાન કાયદેસર થઈ શકે છે તેમાં ન્યાય મેળવતાં નાબૂ અને વખતને અબઘડતો બચી જાય તેવાથી આવા ટંટા પતાવવાની તબવીબ કરવાને લવાદી કોરટો સ્થાપવા આ પરિષદ વકીલ વર્ગને તેમજ પ્રજાને લલામણુ કરે છે.

ઠરાવ દશમો-રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક મંડળો.

આપણા શહેરો અને ગામડામાં શાન્તિ અને નિયમ જાળવવામાં આપણે યુવકવર્ગ મદદ કરી શકે અને જનમાલના રક્ષણ વિષે પ્રજા વધારે સ્વાશ્રયી થઈ શકે માટે, ગમે ગમે રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક મંડળો અને ખાળચમૂઓ (ગાય સફાઈટી) કાઢવાની આ પરિષદ પ્રજાને લલામણુ કરે છે.

ઠરાવ અગિયો-ભાદર નદી

ધધુના તાલુકાની ભાદર નદી સંબંધી સામાન્ય વહીવટમાં અને ખાસ કરીને રાજપુર આગળ પાણીના ભાગલા વિષે સ્થાનિક અમલદારોની ઉપરવટ અર્થે સંબંધ સરકારના પોલિટિકલ ખાતાએ તેમજ લી'બડી દરબારે જે નીતિ અપેક્ષા કરી છે તેને આ પરિષદ સખ્ત રીતે નાપસંદ કરે છે, અને લી'બડી દરબારને વિનયપૂર્વક સૂચવે છે કે તેમણે બ્રિટિશ રૈયત વર્ગને મળતા ગેર ઇન્સાફમાંથી મુક્ત થવું જોઈએ.

ઠરાવ બારમો-દોરનો નિકાસ.

આ દેશમાં ખેતીના વિકાસ માટે અને પ્રજાના પોષણ માટે દોરની સંખ્યા ઓછી હોવા છતાં સરકાર તેની નિકાસ માટે સંખ્યામાં થવા દે છે તેથી અને કુવામાં તથા ખેતીને ઉપયોગ લાયક દોરની કતલ થાય છે તેની સામે આ પરિષદ સખ્ત વાંધો ઉઠાવે છે તેથી દોર પરદેશ ચલાવવાને તેની ખરીદી કરનાર વેપારીઓને તે ન વેચવાની આ પરિષદ પ્રજાને સલાહ આપે છે.

ઠરાવ તેરમો-કેટલાક અન્યાયો.

રાજદારી મંડળોએ આજલગી સરકાર તરફથી થતા અન્યાય તરફ સરકારનું ધ્યાન ખેંચેલું છે પણ હવે અસહકારનો ઠરાવ પસાર કર્યા પછી આ પરિષદ તે અન્યાયો તરફ સરકારનું ધ્યાન ખેંચવું અનુચિત ગણે છે પણ પ્રજાને અસહકારમાં દોજીન મળવા ખાતર ઘણાં વર્ષ થયાં ચાલતા આવેલા નીચેના અન્યાયો તરફ વધુ ધ્યાન ખેંચે છે:—

૧. મિ. હાનિમનને હિંદુસ્તાનમાંથી દેશપાર કરવાનો અન્યાયી હુકમ રદ કરવાને પ્રજાએ એકે અવાજે માગણી કરેલી હોવા છતાં તેને હિંદી

વજર, નામદાર વાઈસરૉય, અને સુબર્કના નામદાર ગવર્નરે ગંજ-
કારી નથી.

૨. છાપખાનાનો કાયદો પ્રજાના પ્રાથમિક હક્કનો વાતક છે છતાં તે હજી
રદ કરવામાં આવ્યો નથી.

૩. ફાજદારી ન્યાયના ખાતાને કારોબારી ખાતાથી જુદું પાઠવાની જે મા-
ગણી આ દેશમાં કેટલાંએ વર્ષોથી કરવામાં આવી છે તેનો સ્વીકાર હજી
સુધી થયો નથી.

૪. રેલવેના ત્રીજા વર્ગના અને ઇન્ટરમીડીયેટ વર્ગના ઉતાડૂઓનો પહોળી
હાડમારીઓ અને રેલવેની સાથે સંબંધ ધરાવતા વેપારીઓને પહોળી
સુસીખતો.

૫. ગુજરાતના ખેડુતોની સ્થિતિ દિવસે દિવસે સરકારની મહેસુલની રાજ-
નીતિથી વધારેને વધારે ગરીબ થતી ગઈ છે, પ્રજાને ઠરાવેલા મહેસુ-
લના આંકડા વિષે અદાલતોમાં જવાનો હક્ક રહ્યો નથી. અમલદારોએ
સ્વેચ્છાએ અને કેળવાયેલી પ્રજાની ફરિયાદ સાંભળ્યા વિના મહેસુલના
આંકડા વધાર્યા છે અને દુષ્કાળના વખતનું પણ મહેસુલ ઉઘરાવવાની
પદ્ધતિમાં બંડેર પ્રજાને સંતોષ મળી શકે એવા ફેરફાર કર્યા નથી.

૬. ગુજરાતમાં દોરોને ચરવા માટે જૂના વખતથી ગામોગામ ગોચર રાખ-
વામાં આવતાં હતાં તે ઘણાં ગામોમાંથી ધીમે ધીમે સરકાર તરફથી
કમી કરી નાંખવામાં આવ્યાં છે અને તેથી દોરની સ્થિતિ ઘણી ખરાબ
થતી જાય છે.

૭. ગુજરાતમાં સ્પેશીયલ ટ્રીબ્યુનલે કરેલી શિક્ષાઓ વિષે ઘણી અરજીઓ
કરેલી, તે છતાં અને બાદશાહી ઠંડરામાં તેવા માણસોને છોડી મુકવાનો
ઠરાવ છતાં તેઓએ હજી સુધી છોડી મુક્યા નથી.

૮. માતર તાલુકાનાં પાયમાલી થતાં કલમખંધી ગાયોના ખારી નહીંનું
પાણી લેવાના એમના જગના હક્કને નુકસાન ન થાય તેમ ખારી કટમાં
પાણી લેવાથી થએલો અન્યાય.

ઠરાવ શ્રીકેશ-ડયુક ઓફ કોનોટને આવકાર.

આ પરિપક્વો એવો નમ્ર અભિપ્રાય છે કે નામદાર ડયુક ઓફ કોનોટ હિન્દુ-
સ્તાનમાં પંથશમણી કરે તે વખતે તેમને આવકાર આપવાની જે જે યોજનાઓ હિન્દી
અને પ્રતિક સરકાર કરે તેની સાથે પ્રજાએ કરીએ સંબંધ ન રાખવો જોઈએ.

કરાવ સેવકો-કાર્યકારી મહાત્માની જરૂર

તે પછી કાર્યકારી મહાત્માની નીમણૂકનો કારવ રા. જીવજીતલાલ વજરાય દેસાઈએ નીચે સુખ્ય વાંચી સંભળાવ્યો હતો:—

૧. આ પરિપક્વતા કારાવોનો અમલ કરવાને અને પરિપક્વતા ઉદ્દેશોને પ્યાનમાં લઈને યુગસતમાં રાજકીય પ્રવૃત્તિ આદરવાને આ પરિપક્વ તીર્થનાં સ્ત્રી-પુરુષોનું યુગસત રાજકીય મહાત્મા નીમે છે:—

કાર્યવાહક મહાત્મા

- ✓ ૧ મિ. અખ્યાસ તૈયમજી (પ્રમુખ)
  - ✓ ૨ મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.
  - ✓ ૩ સ. વિદુલભાઈ અવેરભાઈ પટેલ.
  - ✓ ૪ રા. ગોકળદાસ કઠાનદાસ પારેખ.
- અમદાવાદ.
- ✓ ૫ સ. વલ્લભભાઈ અવેરભાઈ પટેલ.
  - ✓ ૬ રા. ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાત્રિક.
  - ✓ ૭ રા. જીવજીતલાલ વજરાય દેસાઈ.
  - ✓ ૮ રા. કૃષ્ણલાલ નરસિંહલાલ દેસાઈ.
  - ✓ ૯ રા. ગણેશ વાસુદેવ માવલંકર.
  - ✓ ૧૦ રા. કાલિદાસ જસકરજી અવેરી.
  - ✓ ૧૧ બહેન અનસૂયા સારાભાઈ.
  - ✓ ૧૨ ઇમામસાહેબ એ. કે. બાવાઝીર.
  - ✓ ૧૩ મિ. નિઝામુદ્દીન કુરેશી.
  - ✓ ૧૪ રા. બા. રમણભાઈ મહિપતરામ નીલકંઠ
  - ✓ ૧૫ રા. મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ.
  - ✓ ૧૬ ડૉ. જલ્માલુદ્દીન કાદરી.
  - ✓ ૧૭ ડૉ. હરિપ્રસાદ વજરાય દેસાઈ.
  - ✓ ૧૮ રા. હરિપ્રસાદ પીતાંબરદાસ મહેતા.
  - ✓ ૧૯ રા. મણિલાલ કાઠારી.
  - ૨૦ રા. અચરતલાલ સુનીલાલ શેઠ.
  - ૨૧ રા. વજીરરાય મેઠ.
- બેંગા.
- ૨૨ રા. ગોકળદાસ દારકાદાસ તલાવી.
  - ✓ ૨૩ રા. પુલચંદ બાપુજી શાહ.
  - ✓ ૨૪ રા. માધવલાલ નજુભાઈ દિવેદી.
  - ૨૫ રા. મોતીભાઈ દેસાઈભાઈ માસ્તર.
  - ૨૬ રા. હરિપ્રસાદ જોશીલાલ કંધારીઆ.

- ૨૭ રા. છાટાલાલ અનોપરામ બ્યાસ.
- ૨૮ રા. હાજી અલીજી.
- ✓ ૨૯ રા. મોહનલાલ કામેશ્વર પંડ્યા.
- ૩૦ રા. કેશવલાલ વજીરામ દિવેદી.
- ✓ ૩૧ રા. શંકરલાલ દારકાદાસ પરીખ.
- ૩૨ રા. ઇસ્માઈલ ગાંધી.
- ૩૩ રા. સીમનલાલ વીરપાશંકર.
- ૩૪ રા. ખુશાલભાઈ કુમેરભાઈ.

સુરત.

- ૩૫ રા. દયાલજી નાનુભાઈ દેસાઈ.
- ✓ ૩૬ રા. કલ્યાણજી વિક્રમભાઈ મહેતા.
- ૩૭ રા. ડાહ્યાભાઈ કલ્યાણજી દેસાઈ.
- ૩૮ રા. સૈયદ એદુસ.
- ૩૯ રા. મીઆં અલીભાઈ હમદાની.
- ૪૦ રા. પ્રાગજી ખંડુભાઈ દેસાઈ.
- ✓ ૪૧ રા. મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ.
- ૪૨ ડૉ. કરસુખ વીરસુખ હોરા.
- ૪૩ રા. નર્મદાશંકર બાલાશંકર પંડ્યા.
- ૪૪ રા. મણિભાઈ જીવજીજી.
- ૪૫ રા. ડાહ્યાભાઈ સુદરજી દેસાઈ.

પંચમહાલ.

- ✓ ૪૬ રા. વામનરાવ સીતારામ મુઝાદમ.
- ૪૭ રા. મણિલાલ હરિલાલ વકીલ.
- ૪૮ રા. વાકીલાલ જગનલાલ શાહ.
- ૪૯ રા. મણિકલાલ ડોકટર.
- ૫૦ રા. દલસુખભાઈ વકીલ.
- ૫૧ રા. પુરુષોત્તમદાસ મગનલાલ શાહ.
- ૫૨ રા. સુનીલાલ ગરબડદાસ.
- ✓ ૫૩ રા. સુખદેવ વિશ્વનાથ.

૫૪ રા. જગન્નાથ સુનીલાલ મજમુદાર.

૫૫ રા. જમનાદાસ આચારામ ભટ્ટ.

૫૬ રા. ધનસ્યામ મહેતા.

સરસ્વ.

૫૭ રા. હરિભાઈ ઝવેરભાઈ અમીન.

૫૮ રા. હીંગલાલ હરજીવનદાસ નારીએકવાલા

૫૯ રા. શિવશંકર જગન્નાથ રાવળ.

૬૦ રા. અંબાલાલ બાવકૃષ્ણ પુરાણી.

૬૧ રા. હાજી શેખહુસેન.

૬૨ રા. કાઝી નુરેદીન હુસેન.

૬૩ રા. માણેકલાલ મયુરદાસ.

૬૪ રા. લક્ષ્મીભાઈ લક્ષ્મીરામ વકીલ.

૬૫ રા. રવ. ગંગાજીવન મજમુદાર.

૬૬ રા. કુંદનલાલ મોતીલાલ.

સુખાઇ.

૬૭ રા. લક્ષ્મીદાસ રવજી તેરશી.

૬૮ રા. ઉમર સોબાની.

૬૯ રા. શંકરલાલ ઘેલાભાઈ ખેન્કર.

૭૦ રા. હાજી સીદીક પગી.

૭૧ રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.

૭૨ રા. કાનજી દારકાદાસ ધરમશી.

૭૩ રા. મવજી ગોવિંદજી શેઠ.

૭૪ રા. મનસુખલાલ આમીરામ સારતર.

૭૫ રા. હરસિદ્ધલાઈ વજુભાઈ દીવેદીઆ

૭૬ રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

૭૭ રા. છાટુભાઈ અનોપરામ

૭૮ રા. મોરારજી કામદાર.

૭૯ રા. નાનાભાઈ ડી. ઉપાધ્યાય.

મંત્રીઓ.

૧ રા. વલ્લભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ.

૨ રા. શંકરલાલ ઘેલાભાઈ ખેન્કર.

૩ રા. ઈન્દુલાલ કનૈયાલાલ માલિક

આ ઠરાવને અનુમોદન આપતાં રા. કુલચંદ આપુજી શાહે જણાવ્યું:-

આ કાર્યકારી કમિટી ખરેખર અત્યાર સુધીની નીમાતી આવેલી કમિટીઓ કરતાં વિશેષ મહત્વની છે. કારણકે આપણે અસહકારનો ઠરાવ કર્યો છે, એટલે અત્યાર સુધી આપણે જે ભિક્ષાહતિ કરતા હતા તેને બદલે હવે આપણે સ્વમાનનો માર્ગ લેવાનો છે. અસહકાર વિષે પ્રામાણિક મતભેદ રહ્યો છે, તે આપણે ક્ષુબ્ધ કરવું પડશે. પણ આ કમિટીના સભ્યોપર અસહકારના કાર્યની જોખમદારી રહેશે. તેઓ ભલે અસહકારમાં જોડતા ન હોય પરંતુ અસહકાર કરતાં જે વ્યવસ્થા કરવાની છે તેમાં તેઓ સહાય કરશે. આ કમિટીમાં જોડવાને તેમણે ઉમંગથી પોતાનાં નામો આપ્યા છે. જેઓ આ મંજળના સહાસકો નીમાયા છે, તેઓ એને અમલમાં મુકવા હૃદયપૂર્વક પ્રયત્ન કરશે. એવી આશા રાખવામાં આવે છે. આપણી લવાઈ ફારટોમાં પ્રમુખ સાહેબે લવાઈ તરીકે ઉભા રહેવાની હા પાડી છે. આવી ફારટો જુલે જુલે અને ગામડે ગામડે થાય એમ આપણે ઇચ્છીએ છીએ. આપણી લાવના જે કે બદલાઈ ગઈ છે, પણ ગોધરાની રહેલી પરિપદમાં મન ગાંધીજીએ કહ્યું હતું તેમ આપણે હવે કાર્ય બજાવવું જોઈએ. તેનો વખત આવી લાગ્યો છે, તે ખ્યા.માં રાખીને દરેક ભાઈ વર્તન કરશે, અને તે વાત આ કમિટીના સર્વ મેમ્બરો ધ્યાનમાં રાખશે. [તાળીઓ]

આ ઠરાવ પર મત લેવામાં આવતાં તેને સર્વાનુમતે પસાર થયેલો જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

પ્રમુખનો આભાર.

તે પછી રા. મણિલાલ હરીલાલે પ્રમુખનો આભાર માનવાની દરખાસ્ત રજુ કરતાં જણાવ્યું:—

હવે આપણી આ પરિપદનું કાર્ય પૂરું થયું છે. આપણા પ્રમુખે કુનેહથી કામ કર્યું છે, તેથી તેમનો આભાર માનવાની ખાસ જરૂર છે. પંચજનના મામલાને લીધે, ખીલાફતને લીધે આપણા દેશમાં કેવી સાગણી ફેલાઈ છે; તે તમે જાણો છો. તે વખતે દરેક જણને એમ લાગ્યું કે, આને માટે કંઈક કરવું તો જોઈએ! શું કરવું તે મહાત્મા ગાંધીજીએ અસહકારના ઠરાવમાં જણાવ્યું છે. તેની વિરુદ્ધમાં અને તરફણમાં બધા છે અને બંધા પોતપોતાના પક્ષના સમર્થનમાં પોતાની હલીલો બતાવવા તૈયાર છે. તેવે વખતે પરિપદની નીકા કોઈ ખડકપર અથડાય નહિ, એવી રીતે તે નીકા ચલાવનાર નાયક કેવો હોવો જોઈએ? તેનો વિચાર કરવાની જરૂર હતી. હવે જ્યારથી મં. ગાંધીજી ગુજરાતમાં આવી વસ્યા છે ત્યારથી ગુજરાતના ગામડામાં ઘેરઘેર રાજકીય ચળવળમાં ભાગ લેવાય છે. મં. ગાંધીજી જેવાની હજી આપણને બહુ જરૂર છે. આજની પરિપદનું પ્રમુખપદ કોને આપવું એ સવાલ ઉઠ્યો ત્યારે મં. ગાંધીજીએ પ્રમુખના નામની દરખાસ્ત સુધી હતી. તે વખતે તેમણે કહ્યું હતું કે હજી પણ આપણું નસીય સાફ છે કે આવા અનુભવી અને બડાયલા જદ અને જુરસો હોય એવા માણસની શોધમાં આપણને સુચોગ્ય પ્રમુખ મળી આવ્યો છે. આપણી એ પસંદગી ખરાબર હતી, તે આપણું નાવ ટેકાણે આવી પહોંચ્યું છે તે પરથી પૂરવાર થાય છે. જ્યારે એમની પસંદગી કરવામાં આવી ત્યારે એમનું ભાષણ કયા પ્રકારનું નીકળશે તે વિષે તર્કો થયા કરતા હતા. હવે તો એ ભાષણ આપણે સાંભળ્યું છે. એ ભાષણ જૂની પદ્ધતિથી તદ્દન નીરાળું હોઈ, આપણને કરવામાં આવેલા અન્યાયો માટે આપણે શું કરવું જોઈએ તે તેમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. આપણને પ્રમુખ સાહેબે ન્યાય આપ્યો છે. એમણે પંચજનમાં જે અત્યાચારો જોયા હતા તેથી તેમના અંતઃકરણ પર ઊંડી છાપ પડી હતી, અને તેથી તેમની તખીયત ખરાબ થઈ હતી. તે માંદગી સાંધો વખત આવી. જતાં તેઓ આ પરિપદનું પ્રમુખપદ લેવાને તત્પર થયા તેથી એમના આભારની આ દરખાસ્ત તમારે વધાવી લેવી જોઈએ. (તાળીઓ.)

આ ઠરાવને અનુમોદન આપતાં રા. કલ્યાણજી વિહુલભાઈ મહેતાએ જણાવ્યું:—

પોતાની અશક્ત તખીયત છતાં અને આ વખતે અસહકારનો સંવાલ ગુજરાત સમક્ષ રજુ થયો હતો તેવે વખતે, આપણી પરિપદનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારીને અને તેને સાંગોપાંગ પાર ઉતારીને પ્રમુખસાહેબે આપણી ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. તે ઉપકાર માનવાની દરખાસ્તને ટેકા આપવાને હું જિલ્લો થયો છું, અને મને શ્રદ્ધા છે કે તમે અંતઃકરણ પૂર્વક તેમનો ઉપકાર માનશો. આ પરિપદમાં જે જોખમ ભરેલો ઠરાવ તમે પસાર કર્યો છે, તેને સફલ કરવાને, તેનું પાલન કરવાને જ્યારે આપણે યથાશક્તિ આપભાગ અને કુરબાની કરીશું ત્યારે તેમનો ખરા ઉપકાર માન્યો ગણાયો. (તાળીઓ.) મોટા માણસોને બાંધાવીને તેમની સમક્ષ લીધેલી પ્રતિજ્ઞાને ભંગ કરીએ તો આપણા જેવા કૃતદ્વી ખીળ કોણ હોય? જે સાદા અને બવલાર ગુજરાતીઓએ આ ઠરાવ પસાર કર્યો છે, તે ઠરાવનું તેઓ

મંજીરપણે પાલન કરશે, અને તે સંબંધમાં પોતાની જવાબદારી સમજ લેશે એવી અમને અર્થ છે. મારી પોતાની જવાબદારી પણ તેવીજ છે અને તે હું સમજું છું. આજે સવારેજ મહાત્માજીએ મને પૂછ્યું કે તે ઠરાવની તરફથી આંગળીઓ તો ઉઠી કરી પણ જવાબદારીનો વિચાર કર્યો છે ? તું અને ભાઈ દયાળજી જે આશ્રમો (બોર્ડીંગ હાઉસ) ચલાવી રહ્યા છો, તેમાંના તમામ છોકરાઓએ અસહકાર સ્વીકારવો જોઈશે અને કાંતો તમારે આશ્રમ છોડવા જોઈશે. મેં જવાબ આપ્યો કે, એનો પૂર્ણ વિચાર કરીનેજ મેં અસહકારના ઠરાવને સંમતિ આપી છે. મારા જેવા અંદાજ માણસ કરતાં મને તમારા પર વિશેષ અર્થ છે. (તાળીઓ.) અને તેથી તમે તમારું કાર્ય અવશ્ય કરશોજ. (તાળીઓ.)

આ ઠરાવને તાળીઓની ગર્જનાથી વધાવી લેવામાં આવ્યો હતો.

ઠરાવ પંદરમો-ઇજ્જતને અભિનંદન.

ત્યાર પછી ઇજ્જતને અભિનંદન આપવાનો ઠરાવ નીચે પ્રમાણે પ્રમુખરથાનેથી રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેને સર્વાનુમતે પસાર થયેલો જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો:—

ઇજ્જતની પ્રજાએ મુખ્યત્વે પ્રચંડ અસહકાર કરીને ટુંકી સુદતમાં અનેક ટુંકા સકળ કરી આત્મસોગ આપી સ્વતંત્રતા મેળવી છે, તેને આર્ય પરિવ્રજ તે પ્રજાને મુખારકમાદી આપે છે અને ઉમેદ રાખે છે કે, ઇજ્જતની પ્રજા પોતાની સ્વતંત્રતાને શોભાવી આ દુનિયામાં એક અનુકરણ કરવા યોગ્ય પ્રજા નીવડી પોતાની અસલી જહોજલાલીનો પુનરુદ્ધાર કરશે.

ત્યારપછી પરિવ્રજના પ્રમુખ મિ. અખત્રાસ તૈયજીએ તાળીઓના ગડગડાટ અને અશ્વાહો અકબરના પોકારો વચ્ચે ઉભા થઈ ઉવટનો ઉત્તર આપતાં નીચેની મનનનું ઉર્દુમાં ભાષણ કર્યું હતું:—

પ્યારી જહેનો અને ભાઈઓ,

આ કોન્ફરન્સના કામ માટે ૩ દિવસની કાર્યવાહી ચાલી, તે દરમિયાન તમે મો મહેરબાની કરી એ કામમાં ધણી મદદ કરી છે. એની મદદ કોઈ કોન્ફરન્સમાં કરી હોય એનો મને ખ્યાલ નથી, તેને માટે હું શું કદર કરું ? ખરી રીતે તો આ સમગ્ર કામ ગાંધીજીનું હતું. મારા કુટુંબની સાથેના સંબંધને લીધે અને મારી વયને લીધે હું તેમને છોટાભાઈ સમાન ગણું છું. અમારા એ છોટાભાઈ એટલું મધુ કામ કરી રહ્યા છે કે, અમને એમ લાગી આવે છે કે, શું અમે નાલાયક છીએ ? એ સાહેબ એવા છે કે, એમને બરાબર પકડી રાખે અને ખૂબ કામ લે. (તાળીઓ.) કાર્યવાહી શરૂ થઈ અને અસહકાર-10th-3rd operation તો સચાલ ઉભો થયો. તેને વિષે મેં બહુ વિચાર કર્યો. અહીંયા આવ્યો ત્રાસુની મેં વિચાર ચલાવ્યો, અને આપણા કામમાં ૨૫ ટકા ફેતેહનો સંભવ હોય એવો બીજો કોઈ રસ્તો માલુમ પડે તો તે રસ્તો અડધું કરે એમ મેં કહ્યું હતું. અહીંયા કેટલા અધ્યા વિદ્વાન, કેટલા બચા વરીત મીનુડ છે ? તેમણે શું કહ્યું ? હાં, બહુ જુસ્સું થયો છે. બહુજ અન્યાય થયો છે. દીક્ષપર બહુ ચોટ લાગી છે.” એ વાત તો બહુ પણ કરી એની વાત ન ગુજરે તેને માટે શું કરવું ? આ સચાલનો

જાપાન કોઈએ ન દીધો. અરે જે જે સખીઓ શુભસી રેતો ન્યાય સ્વી રીતે કરવો ! તમે કેટલાં વર્ષ કૌસીત્રમાં બેસશો ? જે કાયદા કરવામાં આવ્યા છે તે સ્વી રીતે ફર થશે ? એ બહુ હિંદુસ્તાનને બચાવવા માટે હોય એમ કહેવામાં આવે છે. હું મોડરેટમાં મોડરેટ છું. પણ એવો મોડરેટ હું કે જે ઇલાજ બતાવવામાં આવે તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ કરે. હું સમજેકદ કમિટીમાં બેઠો, ત્યાં કરવામાં આવેલાં ભાષણો સાંભળ્યાં. કોઈએ કાંઈ ઓડ્યું નહિ. તે સઘળું સાંભળવા ત્યાં બહુ દિલ્લગીરીથી કહ્યું છું કે, જે આને બંધે બીજે કોઈ રસ્તો કોઈએ બતાવ્યો હોત તો જૂની વાત હતી. નહિ તો હું પોતે તો અસહકાર કલ્પન કરે છું. (તાળાઓ.) જે હીમતથી, મહાનગીથી, જે દોરથી એ અસહકાર કરવાનો છે તે પ્રમાણે કરશો તો એનો નતીજે તમે જેવો લાવવા માગશો તેવો આવશે. પણ એટલું ખ્યાનમાં રાખશો કે, કાંઈપણ જનરાજ કરી તો તમે મુશીબત બેચરો અને કાંઈ ફતેહ ન મેળવશો. એ તો આધ્યાત્મિક બળ છે. તે કાંઈ સ્પૃહ બળ નથી. હું તો છુટો છું, હું એનું પરિણામ દેખું કે નયે દેખું. પરંતુ આપણા ઉપર પંચમમાં જે મુશીબતો આવી તે ન આવે અને ફરીથી કોઈ વજીર જુદું બેલવાની કડી લીમન ન ચલાવે, એ તમારે બતાવી આપવાનું છે જે વજીરે ૧૯૧૮ માં તુર્કી વિરે કાલ કર્યા હતા, તેજ કહે છે કે, હું પુરા છું કે, તુર્કી પુરોપમથી ગયું ! એમાં સત્યાગ્રહ ક્યાં રહી ? તે સમજવામાંજ મારી અક્ષત હેરાન છે.

અમારા મુદ્દગી બહાર લસકર લઈ જવામાં આવે છે, અમે પૈસા પણ આપ્યા, જન પણ આપ્યા, પરંતુ જ્યારે અપને જમોન કે પેન્શન આપવાની વાત આવી, એટલે અમને નાલાયક કહેવામાં આવે છે. જે સાત્રાજ્યને આપણે આપણા ખુનથી પોથી રહ્યા છીએ તેજ સાત્રાજ્યના અમલદારો જ્યારે આપણને નાલાયક કહે ત્યારે આપણે હિંદીઓએ શું કાયમને માટે માત્ર કાચો માત્ર પુરો પાડીનેજ બેસી રહેવું ? શું હિંદીઓએ માત્ર કડીઆરાનું અને જળ લરીઆનુંજ કાચ બજાવ્યા કરવું ?

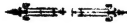
અહીંયા જે અન્યાય ચાલી રહ્યો છે, તેથી અમે પોકાર કરીએ છીએ કે, અય ખુદા, એ સર્વ વાતો ક્યાં મુઠી ચાલશે ? સાયદ એક વાત હું કહીશ અમારા કુટુંબમાં આજ ૭૦ વર્ષ થયાં કેટલાકો દશ દશ, બાર બાર વર્ષો મુઠી ઈંગ્લાંડમાં રહ્યા છે. અમને તેમાં મહાબત મળી. તે વખતે સઘળું ઈંગ્લાંડ અમારી નજરે દેખાતું હતું, તે વખતે અંજોને સામે એક પણ શબ્દ કોઈ બોલી શકતું નહિ. બહુ તો એટલુંજ કહેવાતું કે હિન્દુસ્તાનમાં જેઓ આવે છે તેઓ નકામા હોય છે, બારી ઈંગ્લાંડમાં તો બહુ મોટા મોટા મુત્સદીઓ છે. તે વખતે જાહેરમાં અને ખાનગીમાં હું એમ કહેતો હતો કે, ઈંગ્લાંડમાં ન્યાય છે. આજ એ પ્રમાણે હું કહી શકતો નથી. હવે એને માટે "અમારે શું પુરાવો બેઠએ છીએ ? એક તરફ કાયરનું સ્મારક તૈયાર થઈ રહ્યું છે. (શરમના પોકારો.)

હવે તમારે મર્ડ બનવું પડશે. જ્યારે મરદાનગી હાખવશે ત્યારેજ સમાજે કાચ સિદ્ધ થશે. તમારે સમજવું બેઠએ કે, આ જીવન અમારી છે, તો કહી કરી હોય તો આ જમીન પર, ફરજાની ફરતી હોય તો આ જ જમીન પર.

આપની ખીજ કાર્યવાહી વિષે હું ઝાઝું નહિ કેહું. આપણે અત્યારે જે બિખારી બન્યા છીએ તે સ્વદેશીના અભાવને લીધે એમ આપણે સમજવું જોઈએ. જે તમે સ્વદેશી વત પાળો તો લાખો ફીપીઆ ચઢીયા રહે. એક પુણ્યની દૃષ્ટિએ એની તરફ જુઓ, અને હિન્દુસ્થાનને વાસ્તે એ પુણ્ય ખાસ કરો. તમને જમીન પૂછશે કે, તમે મારે માટે શું પુણ્ય કર્યું? ત્યારે તમે શું કહોશો? હિન્દુ કહો, પારસી કહો, મુસલમાન કહો, આ જમીનનું જે જે અન્ન ખાય છે તે જમીનની અમે સેવા કરીશું એવો દૃઢ સંકલ્પ દરેકે કરવો જોઈએ.

ગાંધીજી સાહેબ, પટેલ સાહેબ અને વાલંટીઅર સાહેબોએ પરિપદનું કામ સફળતા અને શાંતિથી પાર ઉતારવામાં જે મદદ કરી છે તેને માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. એન જેઠાર બાઈએ ડેલીગેટને રહેવાને માટે જે સગવડો કરી આપી હતી તેને માટે તેમને પણ ધન્યવાદ ઘટે છે. આવી રીતે અમારી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાને લોકો તૈયાર છે તેથી અમને અમારા કામમાં બહુ ઉમેદ આવે છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, આવી રીતે રાજ કીય પ્રવૃત્તિ તેમની જાંદગીનો એક ભાગ બની જાય. મુસલમાન કે હિન્દુઓમાં કાંઈ ફરક નથી એમ પોતાના વર્તનથી બહુભાઈએ બતાવી આપ્યું છે, તેને માટે તેમને પણ ધન્યવાદ ઘટે છે. (તાળીઓ.) [અબ્બાસ સાહેબની જયન્તા પોકારો.]

ત્યારપછીથી પરિષદને ભરૂચ તરફથી આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું, જેનો શોખ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો હતો, અને વન્દે માતરમ્નું રાષ્ટ્ર ગીત ગવાયા પછી પરિષદની કાર્યવાહી સમાપ્ત કરવામાં આવી હતી.

ચોથી ગુજરાત રાજકીય પરિષદ-અમદાવાદ.
સને ૧૯૨૦-૨૧ નો હીસાબ.

૪

૭

આવક.

- ૩૬૨૫-૦-૦ સ્વાગત મંડળના લવા-
જમ ખાતે
૨૪૫૭-૦-૦ ભેટ ખાતે
૩૫૦૪-૦-૦ પ્રતિનિધિઓની ટીકાટા ખાતે
૮૮૬-૦-૦ પ્રેક્ષક અ ની ટીકાટા ખાતે
૧૧૨૩-૦-૦ પ્રેક્ષક બ ની ટીકાટા ખાતે
૧૪૪-૦-૦ સ્ત્રી પ્રેક્ષકની ટીકાટા ખાતે
૧૫૧૧-૦ વ્યાજ ખાતે

૧૨૦૫૪-૧૧-૦

ખર્ચ.

- ૨૪૪૧-૮-૬ મંડપ ખર્ચ ખાતે
૩૧૬-૭-૩ સરભરા ખર્ચ ખાતે
૫૪૫-૦-૦ મોટર ભાડા ખર્ચ ખાતે
૭૦૦-૦-૦ લાઈટ ખર્ચ ખાતે
૬૫૦-૦-૦ બેથ્રૂમ ખર્ચ ખાતે
૧૧૭-૧૩-૦ ડી પાર્ટી ખર્ચ ખાતે
૨૬૧-૫-૩ વોલન્ડીઅરોના પોશાક ખર્ચ
ખાતે
૩૨૭-૧૦-૦ વોલન્ડીઅર રીફ્રેશમેન્ટ
ખર્ચ ખાતે
૧૧૧૦-૦-૦ ખુરસીના ભાડા ખાતે
૩૭-૦-૦ વાજા ખર્ચ ખાતે
૨૪૩-૧૦-૦ રીપોર્ટ ખર્ચ ખાતે
૧૪૭૩-૧૪-૦ હપામણી ખર્ચ ખાતે
૬૨-૩-૦ ટપાલ તાર-ખર્ચ ખાતે
૧૦૪-૬-૬ સ્ટેશનરી ખર્ચ ખાતે
૧૧૦-૧૩-૦ પરચુરણ ખર્ચ ખાતે
૨૪-૧૦-૦ ટાંગા-ભાડા ખર્ચ ખાતે
૧૨-૬-૬ મુસાફરી ખર્ચ ખાતે
૨૧૫-૦-૦ બોનસ ખર્ચ ખાતે
૧૬૬-૦-૦ પગાર ખર્ચ ખાતે

૮૮૮૫-૧૨-૦

લેણું.

- ૮૪૬-૭-૦ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા ખાતે
૧૭૨૨-૮-૦ ગુજરાત રાજકીય મંડળ ખાતે
૫૦૦-૦-૦ ડૉ. હરિપ્રસાદ, જનરાય
દેશાઈ ખાતે

૧૨૦૫૪-૧૧-૦

અચરતલાલ ચુનીલાલ શેઠ.
ઓ. ઓડીટર.

ડી. એસ. થાણિક
એકાઉન્ટન્ટ.

ઈ. કે. થાણિક.
મંત્રી.

જાહેર ખબર.

કિન્નર સ્વરાજ્ય, એક સાત્યગ્રીવની કથા અને સર્વોદય	૦-૦-૧-૦-૦-૦
ભાષા ભાષાનિગ	૦-૦-૧-૦-૦-૦
એક કિન્નરખાતની કુખી કથા	૦-૦-૧-૦-૦-૦
પંજાબના આત્માવારો (અવળાઓની આત્મકથા)	૦-૦-૦-૧-૦-૦
જીવનનો અસહકાર	૦-૦-૧-૦-૦-૦
ગાયપુર મહાસભા	૦-૦-૦-૦-૦-૦

ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિ

સચાર સુધારા હોલ

અમદાવાદ

આ પુસ્તક માતા કલ્યાણ અનુક્રમ નંબરના આડ પેજની ૩૫
મંડળિકાની પ્રેસમાં પરીણ દેવદાસ ગંગાલાલે અને શ્રી ભાગ્ય આદી
પ્રીતીય વર્કસ લીમિટેડમાં જાની કનૈયાલાલ મણીલાલે લેલા નવમાં
પેજની પુરે જાણ અને ગુજરાત રાજકીયમંડળની આશીય અમદાવાદમાં
રા. કનુલાલ કનૈયાલાલ યાત્રિક ગ્રા. રા. મ. માટે પ્રસિદ્ધ કર્યું.

